MITTEILUNGEN DER ŠEVCENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXLIX

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXLIX

ПРАЦІ ІСТОРИЧНО-ФІЛЬОСОФІЧНОЇ СЕКЦІЇ

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

ІВАНА КРИПЯКЕВИЧА

ЛЬВІВ 1928

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА І[illegible]НИ ШЕВЧ[illegible]

ЗМІСТ.

1. Михайло Максимович і перші досліди над українськими ґеоґрафічними назвами — Мирон Кордуба . . с. 1—8
2. Нові археольоґічні знахідки з Галичини (з 6 табл. ілюстрацій) — Юрій Полянський . . . . с. 9—30
3. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длуґоша, ч. II — др. Евген Перфецький . . . . с. 31—83
4. З історії села Лішні, сяніцького псвіта — Іван Филипчак . . . . с. 85—116
5. „Московська служба“ Івана Виговського — др. Симін Наріжний . . . . с. 117—139
6. Козацтво під Хотином 1621 р. в сучасній поезії — Михайло Возняк . . . . с. 141—172
7. Miscellanea: Непубліковані листи Богдана Хмельницького 1650—1657 р. — Іван Крипякевич. — До питання про авторство Літопису Самовидця — Микола Андрусяк. — Ще до ґенези форми українських дум — Теофіль Коструба. — М. Стриковський про турецьку неволю в творі 1575 р. — Михайло Возняк . . . . с. 173—210
8. Некрольоґи. Данило Щербаківський. Володимир Завітневич — Василь Біднов . . . . с. 211—221
9. Бібліоґрафія. Історичні видання Української Академії Наук у Київі 1926—1927 р. — І. К—ч. . . . с. 223—235

INHALT.

1. Michael Maksymovyč und die ersten Forschungen über geographische Namen der Ukraine, von Miron Korduba . . . . S. 1—8
2. Neue archäologische Funde in Galizien (mit 6 Taf. Abb.) von Jurij Polanśkyj . . . . S. 9—30
3. Peremyšler Chronik erster Redaktion als eine Quelle der Chronik von J. Długosz, II. von Eugen Perfećkyj S. 31—83
4. Zur Geschichte des Dorfes Lišnja im Sanoker Bezirk, von Ivan Fyłypčak . . . . S. 85—116
5. Johann Vyhovśkyj im Dienste Moskowiens, von Dr. Symin Narižnyj . . . . S. 117—139
6. Die Kosaken bei Chotyn im J. 1621 in der Dichtung der Zeitgenossen, von Michael Voznjak . . . . S. 141—172
7. Miscellanea: Unveröffentlichte Briefe von Bohdan Chmelnyćkyj 1650—1657, von Ivan Krypjakevyč. — Zur Frage über den Verfasser der sog. Chronik von Samovydeć, von Mykoła Andrusjak. — Zur Genesis der Form der ukrainischen Heldenlieder, von Theophil Kostruba. — Türkische Sklaverei in M. Strykowski's Gedichte v. J. 1575, von M. Voznjak . . . . S. 173—210
8. Todesnachrichten. Daniel Ščerbakivśkyj. Vladimir Zavitnevyč, von V. Bidnov . . . . S. 211—221
9. Bibliographie. Historische Publikationen der Ukr. Akademie der Wissenschaften in Kyjiv, 1926—1927, von I. K—č. . . . . S. 223—235

Михайло Максимович

і перші досліди над українськими ґеоґрафічними назвами.

Написав ***Мирон Кордуба.***

Вже з давних давен стрічаємо поодинокі спроби пояснювання ґеоґрафічних назв, але строго наукове вихіснуваннє сих назв стало щойно тоді можливе, коли Франц Боп, Вільгельм Гумбольдт і др. своїми епохальними працями поклали підвалини під науку про порівняну граматику мов. Се сталося в першій четвертині XIX в. і щойно від сього часу ґеоґрафічні назви стають новим дуже важним жерелом історичних, суспільних і фільольоґічних наук.

Одними з перших учених, що почали вихісновувати се нове жерело у своїх наукових дослідах були Чех Павло Осип Шафаржік і Німець Каспар Цойс (Zeuss). Саме минає 90 літ, як майже одночасно появилися „Slovanske starožitnosti" першого з них і „Die Deutschen und ihre Nachbarstämme" другого, де оба учені між докази на піпертє своїх научних тез притягають також і ґеоґрафічні назви.

Та одночасно зробив сю саму спробу ще третий учений, Українець. В сім-же самім році (1837) вийшла в Київі невеличка розвідка Михайла Максимовича, видана під привабливим заголовком: „Откуда идетъ русская земля?" Тут молодий ще тоді (33-літний) професор ботаніки московського університету забирає слово у палкій полєміці про початки давної Руси, що саме тоді розгорілася між сторонниками норманської теорії Початкової літописи і її противниками. Стараючися доказати, що назва Русь від найдавнійших часів звязана з Київщиною, зі землею Полян, а не з областю новгородських Словінів, автор притягає й ґеоґрафічні назви. Вказує на ріку Рось або Русь, котра низше Канева праворуч вливається у Дніпро, на її притоку Росаву, на літописну назву цілої области над обома сими

ріками: Поросє або Порусє (подібно як було Посулє, Посемє і т. д.), на річку в катеринославських степах Русинову Балку, на село Русанів по лівім березі Дніпра коло Борисполя. Згадує, що на Бопляновій карті України зазначена ще одна річка Росава, що коло Ямполя вливається до Дністра. Вкінци зазначує, що мабуть ще чимало можнаби найти річок і урочищ зі схожими на слово Русь назвами, але „по неприведенію ихъ еще въ извѣстность“ годі ними хіснуватися, тобто висказує жаль, що їх ще ніхто не визбирав і не списав. Значить вже тоді, з 1837 р., Михайло Максимович відчував потребу збирання ґеоґрафічних назв, і то не тільки осель і річок, але й ріжного рода урочищ і своїм висловом немов кинув заохоту взятися за діло, яке в західній і середущій Европі щойно недавно почали переводити пляново та систематично, а у нас, на Україні, ще досі не вийшли поза перші незорґанізовані, доривочні спроби його здійснення. Кільканайцять літ пізнійше відчув сю потребу сеніор істориків галицької України Денис Зубрицький. Не можучи у своїм підручнику історії Галицького князівства дати вияснення деяких ґеоґрафічних назв згаданих у літописи, зазначує, що сі назви зовсім певно далисьби відшукати в книгах Йосифинського поміру ґрунтів з 1786 р., або в „ґрунтовій метриці“ з 1821 р., і до пошукувань за сим заохочує молодших дослідників[1]). Очевидно Зубрицькому й на думку не прийшло, що є куди повнійше і більше авторитетне жерело для справок в топоґрафічнім матеріялі, а саме живуча серед народних мас устна традиція.

Михайло Максимович, відчуваючи дуже добре велику вагу ґеоґрафічних назв для історичних дослідів, постійно ними цікавився і мабуть принагідно визбирував та записував, бодай в тих околицях, в яких йому доводилося перебувати. Се слідно в його численних статтях та замітках про історичну топоґрафію Київа та околиць, які містив в альманаху „Кіевлянинъ“ з 1840 і 1841 рр., в „Кіевских Епархіаль. Вѣдомостях“ 1866—1871 р. і в „Письмах о Кіевѣ“ 1871 р.; тут наводить чимало місцевих народних назв річок, горбів, ярів, піль, урочищ, стараючися при їх помочи визначити (зльокалізувати) деякі літописні назви та взагалі розвязати ріжні спірні питання про давну топоґрафію Київа і околиці.

Попри се Максимович, як визначний фільольоґ, робить перші спроби вияснення значіння деяких ґеоґрафічних назв

[1]) Денисъ Зубрицкій: Исторія древняго галичско-русскаго княжества, ч. III. Львовъ 1855, ст. 72, замѣтка 63.

на Україні. В статті п. заг. „Воспоминанія о городахъ Пересопницѣ и Дубровицахъ“, поміщеній в „Кіевлянині“ за 1840 р., звязує назву волинського міста Пересопниці (над р. Стублою, лівою притокою Горині) зі старо-українським словом пересоп (пересип) = земляний валовий насип, котре то слово стрічається ще в київських межевих актах XVII в. Правдоподібність сього звязку підтверджує вказівкою на се, що в околиці Пересопниці ще досі находяться валові насипи не то оборонних валів, не то граничних знаків. До порівнання притягає ще й назву оселі Переспа коло Новгорода Сіверського[1]). Спроби пояснення назв Волинь і Луцьк стрічаємо в статті: „Волынь до XIX. вѣка“ в „Кіевлянин і“ за 1841 р. Опісля Максимович ще двічі зачіпає сю тепер так актуальну і важну справу. В отвертім листі до М. П. Погодина п. заг.: „О десяти городахъ и нѣкоторыхъ селахъ древней Украины“, друкованім в „Москвитянині“ з 1854 р. (ч. 1, ст. 1—7) показує Погодинови деякі промахи в його „Изслѣдованіяхъ“ що до історичної топоґрафії України і при сій нагоді дає свої пояснення про походження назв осель: Жовнин (в Золоношськім пов.) від птиці жовни, Дверен = Дерен (над Росию) від деренового дерева, Янцино від княгині Янки. Ще чотири роки перед своєю смертю в письмі до відомого археольоґа ґр. А. С. Уварова, читанім на засіданню І. Археольоґічного зїзду в Москві 18. марта 1869 р. і надрукованім в Трудах сьогож зїзду Максимович піднимає питаннє про походженнє таких ґеоґрафічних назв, як Китай-город, назви кількох осель на правім боці Дніпра (також Китай-городище коло Київа); Кугуми, могили між Сулою і Супоєм; Угол, ріка (тепер Орел), притока Дніпра; Инжир і Татинець, броди на Дніпрі — оспорюючи дотеперішні спроби вияснення подані Гедеоновим, Надеждиним і Неволиним та подаючи про деякі зі сих назв свої здогади.

Инший також важний бік сеї справи зачіпив Максимович в статті п. заг.: „О малороссійскомъ произношеніи мѣстныхъ именъ“, друкованій в „Москвитянині“ з 1845 р., ч. 10. Інтересна ґенеза сеї розвідки. В Київі Максимович побачив етноґрафічну карту Славянства зладжену Шафаржіком. На сій карті його вразили форми деяких ґеоґрафічних назв з української території, як Переяслів, Васильків, Півтава, Перекіп. Не роздуму-

[1]) Від себе додамо, що назва „Переспа“ повтаряється на Волині доволі часто; прим. село сеї назви лежить в Галичині на південний схід від Сокаля.

ючи довго, написав лист до Погодина, в котрім висказав своє негодованнє, що хтось із надто ревних Українців піддурив чеського ученого, підсовуючи йому такі звульґаризовані на український лад форми назв, яких сам нарід, само населеннє даних міст і областий ніколи не вживало і не вживає, і просив подати се Шафаржікови до відома, щоби в найблизшім виданню своєї карти справив сі назви на правильні: Переяслов, Васильков, Полтава, Перекоп. Погодин видрукував сей лист в 2. ч. „Москвитянина" за 1843 р. У відповідь на се в ч. 5-ім сьогож часопису появилася стаття підписана буквами Г. N., в котрій автор (О. Бодянський) обстоює правильність форм поданих на карті Шафаржіка, признає їх за місцеві, народні і висказує своє счудованнє, що Максимович, живучи вже девятий рік на своїй вітчині, не чув і не знає сих назв. Власне відповідю на замітку Бодянського була висше згадана розвідка Максимовича в ч. 10. „Москвитянина". Тут Максимович з цілою рішучостию підтримує своє попередне твердженнє і впевняє, що хоча нераз стикався з місцевим простолюддєм сих осель, форм „Переяслів, Васильків, Півтава" ніколи не чував, також не чув, щоби котрий чумак говорив про „Перекіп". Форму „Переяслів" можна почути хибань лише серед чужих переселенців з півночи, т. зв. „Литвинів", котрі, стараючися говорити як найчистійше по українськи, „не скажуть по простому, а все навиворіт". Очевидно, Максимович був лише в части правий, тоб-то що до форм „Переяслів" і „Півтава", та для нас інтересне се, що оба спорячі зі собою українські учені, Максимович і Бодянський, станули згідно вже тоді, в 40-их роках минулого століття, на становиську, що підставовим жерелом пізнання автентичних форм ґеоґрафічних назв є місцевий народний виговір. Сей принцип тепер признаний всіма спеціялістами дослідниками ґеоґрафічних назв, але на ділі ще нині мало-де переведений послідовно. Не кажучи вже нічого про т. зв. офіціяльні показчики, шематизми і лексикони, повні нераз найдивогляднійших перекручувань та наломлювань, згадаємо хочби зовсім новеньке двотомове виданнє латвійських ґеоґрафічних назв: „Latvijas vietu vārdi", зладжене ученим дослідником Endzelin-ом, котрий сам признається, що подає назви не в оригінальній народній, лише в „приноровленій до літературної мови формі!"

Почин до систематичної збірки ґеоґрафічних назв на придніпрянській Україні задумав дати дослідник нашої старовини Олександер Лазаревський, автор відомого „Описанія

Старой Малороссіи". Вибраний членом ґуберніяльного статистичного комітету в Чернигові, Лазаревський виступив з початком 1863 р. з проєктом-запискою про переведеннє основних розслідів Чернигівської губернії під етноґрафічним зглядом при помочи сільських священиків і заразом зладив квестіонар для збирання відомостий. З 20 пунктів сього квестіонара 7 перших присвячені справі ґеоґрафічних назв, а саме: 1) Назва села або містечка, якого повіту? 2) Чому виникла назва? 3) Чи нема переказів про заснованнє його? 4) Чи не поділяється село на кутки і які їх назви? 5) При якій річці або озері стоїть село? 6) Чи не збереглося переказу про річки та озера? 7) Чи не збереглося в околиці могил та инших урочищ, з якими булиб звязані перекази? Як бачимо, сей квестіонар був ще дуже неповний, але його вага в сім, що се перша програма збірки українських ґеоґрафічних назв. Ся програма була надрукована і розіслана священикам та иншим представникам сільської інтеліґенції. Але вислід був дуже марний. Відповіди надійшли тільки з 30 сіл, між ними чимало було зроблено недбало, „аби збути з рук". В „Записках Статистическаго Комитета" видруковано опісля описи двох сел, а саме Локоток Глухівського і Меленська Стародубського повітів [1]).

Майже одночасно з Лазаревським почав сю роботу на галицькій Україні Венедикт Площанський. Вже в 1861 р. в часописи „Слово" (р. І. ч. 87) оголосив: „Возваніе къ благополезному дѣлу", де заохочує читачів присилати йому матеріяли для зложення топоґрафічно-статистично-історичної описи „Червоної Руси". До відозви додав коротенький квестіонар, але ні одно питаннє в сім квестіонарі не дотикає ще справи топоґрафічних назв. В рік опісля в сім-же „Слові" (р. ІІ, ч. 18—19) відзивається вдруге в сій справі і з подякою згадує кількох співробітників, котрі надіслали йому бажані матеріяли, а саме Ант. Шнайдера, Ів. Дрималика, Г. А. Лукашевича і Корн. Сушкевича. Знова два роки пізнійше, в 1864 р., у фейлєтонах „Слова" (р. IV, ч. 69—74, 76) примістив довшу розвідку в сій-же самій справі. Покликується на свої попередні відзиви, на котрі дістав тільки невеличке число вдоволяючих відповідий; подає до відома, що зладив новий квестіонар, котрий велів видрукувати в 3000 примірниках і розсилає його у всі закутини Галичини, головно священикам; крім сього вніс проханнє до гр. кат. консисторії у Львові

[1]) Акад. Микола Василенко, Олександер Матвієвич Лазаревський (1834—1902). Матеріяли до його біографії. „Україна" Київ 1927 кн. 4, ст. 36—37.

та Перемишли, щоби вони поручили підчиненому собі духовенству помогти в сім хосеннім ділі, і львівська консисторія видала відповідне зарядженнє в серпни 1864 р. Відтак автор передруковує сей новий квестіонар і пояснює на примірах, як давати відповіди на поставлені там питання. Тут Площанський звертає увагу вже й на назви. Він домагається, щоби попри офіціяльну назву оселі записувати ще й „місцеву“ (народну), бо ся остання часто відмінна від урядової; каже звертати увагу також на назви поодиноких частин кожної оселі: передмість, улиць, базарів; розпитувати за переказами про заснованнє оселі та її початки; записувати назви гір, лісів, ставів, озер, мочарів, рік, потоків, жерел.

Головною метою, до котрої стремів Площанський, було зладженнє історично-ґеоґрафічного словаря галицької України, тому справа самих назв мала для нього тільки підрядне значіннє. Всеж таки колиби йому вдялося було вповні перевести намічений плян, ми малиби нині незвичайно цінну збірку ґеоґрафічних назв, котрої моглиби нам позавидувати инші народи. Але суспільність, до котрої Площанський відкликався за помочю, не розуміла ваги справи і відповіди надходили дуже скупо і пиняво. Вислідом цілої акції була серійка коротеньких описів галицьких осель (всіх разом 101), котрі Площанський з кінцем 60-их і в 70-их рр. минулого століття оголошував в „Сборнику Гал.-Рус. Матиці“ і в „Слові“ [1]).

---

[1]) Ось спис сих осель:

Адамівка
Айнзінґен
Артищів
Белелуя
Белз
Бервінкова
Берлин
Берлоги
Бзовиця
Биків
Бистриця
Болехів
Бонів
Броди
Буськ
Бутини
Бучач
Буянів
Вислобоки
Витвиця
Войнилів
Волоша
Волоща
Глинсько
Гусаків
Добрачин
Добромиль
Добростани
Дорошів Вел.
Дорошів Мал.
Дрогобич
Дудин
Жовква
Журавенко
Завалє
Зади
Задубрівці
Замочок
Зарваниця
Звенигород
Зіболки
Золочів
Кодлубиська
Кадобне
Кальне
Камінка Вол.
Кійків
Корчин
Кропивник
Куликів
Лагодів
Лавочне
Лаврів
Майнич
Малковичі
Мельнич
Могильниця
Нагірці
Настасів
Немаї
Нинів Дол.
Нівочин
Новосілка
Опорець
Орявчик
Петрилів
Підпечари
Плавє
Поникoвиця Мал.
Попівці
Раковець
Ременів
Рибно
Розвадів
Розгірче
Самбір

До збирачів ґеоґрафічних назв з українських земель сеї доби слід зарахувати також відомого дослідника нашої старини, крилошанина Антона Петрушевича. Б. Дідицький у своїм біографічнім начерку про сього ученого[1]) подає з автопсії, що Петрушевич мав дуже богатий матеріял до історично-ґеоґрафічного словаря прикарпатської України. По свідоцтву Дідицького, Петрушевич головну увагу звертав на оселі, в котрих находилися останки старинних укріплень, або котрі хочби назвами вказували на істнованнє т. зв. городищ, маючи на меті зладити карту розміщення городів Галицького князівства від найдавніших часів до середини XIV в. Сей матеріял перейшов мабуть разом з бібліотекою ученого до бібліотеки „Народного Дому" у Львові, де досі переховується невихіснуваний.

Дуже богато інтересного матеріялу принесла безпретенсійна праця священика Л. Похилевича п. заг. „Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ Кіевской губерніи", котра вийшла в Київі 1864 р. Тут на 763 сторонах вел. 8⁰ автор подає значну скількість назв не тільки осель, кутків і хуторів, але також горбів, ярів, долин, річок, курганів, урочищ і богато народних переказів про заснованнє поодиноких осель, або звязаних з курганами і урочищами. Очевидно сій праці ще дуже далеко до повноти, але вона цінна особливо сим, що автор збирав свій матеріял переважно між простонароддєм і подає назви здебільша у місцевій, уживаній серед народу формі, з чого навіть вважає потрібним оправдатися у передмові.

Впрочім в працях старої ґенерації українських істориків, як Ів. Вагилевича, Ант. Петрушевича, Із. Шараневича, Ом. Партицького, стрічаємо принагідні, більше або менше вдатні спроби пояснювання ґеоґрафічних назв там, де вони їм потрібні як докази для підпертя їхних тверджень. До повного зрозуміння научного значіння ґеоґрафічних назв та до обхоп-

Семенівка	Страч	Тисовець	Яворів
Скоморохи	Стрий	Тухолька	Ярослав
Славсько	Струтин	Фирліїв	Яструбичі.
Слобідка	Судова Вишня	Хитар	
Солотвина	Темерівці	Ценів	
Станиславів	Тернавка	Черляни	

[1]) Матеріалы къ библіографіи и исторіи словесности галицко-русской. VI. Сочиненія Антонія С. Петрушевича. (Изъ записокъ Б. А. Дѣдицкого). Литературный Сборникъ изд. Галицко-Русскою Матицею. 1885 г. вып. IV, ст. 233. Львів 1886.

лення проблєми у цілій її ширині доходить що-йно М. Ф. Сумцов під впливом праць Мікльосіча („Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen“ і „Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen“). В двох статтях: „Малорусская географическая номенклатура“ і „Мѣстныя названія въ украинской народной словесности“, оголошених в журналі „Кіевская Старина“ за 1886 р., учений харківський дослідник звертає увагу на ріжні способи пояснювання ґеоґрафічних назв, на величезне богацтво т. зв. межевих назв (назв піль, лісів, лугів, горбів, багон і т. п.), ділить назви на підставі їхних закінчень, подає спис особових імен, від котрих творено топоґрафічні назви, обговорює ріжні катеґорії назв осель після їхного походження, а вкінци вказує на необхідність пильного визбирування місцевих переказів, звязаних з назвами.

Нові археольоґічні знахідки з Галичини.

Подав ***Юрій Полянський.***

В часі численних моїх ґеольоґічних прогульок на Поділлі знаходив я дуже часто памятки камінного, бронзового, залізного та вчасно-історичного віку. Памятки ці визбирував я пильно і передавав в Музей Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Це одна частина матеріялів. Друга частина це принагідні знахідки моїх учеників, які збирали матеріяли на поверхні землі по моїм вказівкам. Очевидно в данім випадку не мав я на меті нічого більше, як зібрати відомости про нові стоянки і селища передісторичного чоловіка. В будуччині стоянки і селища легко буде віднайти і дослідити.

Вкінці третю групу матеріялів творять принагідні знахідки учителів, священиків і селян, які в почуттю важности збереження археольоґічних памяток присилали до Музея поодинокі знайдені предмети.

В останніх чотирьох роках призбирано біля 1000 предметів, які мусів я в Музею зінвентаризувати; при цій нагоді рішився я рівночасно приготовити до друку короткий перегляд зібраного матеріялу. Зазначую, що плянові розкопки робив я виключно в стоянках палеолітичних, тож з природи річи при описах поодиноких знахідок пізнійших діб не можу входити в тонкости стратоґрафії і типольоґії, а мушу обмежитися до формального опису знахідок. Отсей причинок мяє за ціль, з одної сторони доповнити істнуючі списки археольоґічного майна (Януш, Козловський), а з другої звернути дослідникам увагу на декотрі нові, важні місцевости з археольоґічними знахідками.

З опису вилучую весь палеолітичний матеріял, що творить окрему в собі замкнену ґрупу знахідок, які мусять бути досліджувані на широкім ґеольоґічнім тлі. Студія про палеоліт Поділля буде публікована пізнійше. Вилучую з опису теж ново-

відкриті селища доби заліза (Гальштат). Матеріял зібраний мною ще недостаточний для пізнання цеї доби; анальогічних знахідок на нашій землі так якби й не було; тож вважаю за відповідне виждати дещо з публікацією матеріялів, що відносяться до цеї доби.

Велика частина матеріялів, що зложилася на цей причинок, походить з принагідних знахідок, тож і опис їх і клясифікація не можуть бути зовсім поправні, передовсім в тім випадку, коли ходить о типольоґічне і хронольоґічне означення кількох мало вимовних черепків чи кременів. З тої причини мушу теж дуже часто відступити від подрібного означення предмету в рамах неоліта чи бронзу. Я знаю, що неодно датовання дрібної знахідки покажеться в будуччині сумнівним і неточним, так, що щойно нові розкопки на місці кинуть новий жмут світла на дану археольоґічну памятку. Дальше мушу замітити, що матеріяли, які походять з принагідних, не моїх власних збірок, були перемішані і ненауково зібрані. Це ускладнює мою працю; тому я старався матеріял в міру можности поклясифікувати на типольоґічній основі. Наведені застереження уважаю за конечне подати читачеви до відома.

Не розпоряджуючи ані часом ані фондами на дальші досліди на місцях, відкриваю отсим кождому дослідникови можність переняти розкопки на всіх становисках мною відкритих. Для себе і свого співробітника п. С. Круковського резервую лишень усі без виїмку стоянки палеолітичні, а для Музея експльоатацію енеолітичних селищ в Заліщиках і Ланівцях.

В списах подаю імена тих, які даний матеріял відкрили або до Музея віддали. Де цього виразно не зазначено, там матеріял походить з мойого збору.

Всі без винятку матеріяли, обняті отсим причинком, зберігаються в Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

Бажаючи влегчити дослідникам евентуальну контролю і відшукання описаних предметів, подаю майже всюди інвентарні числа Музея.

Громадянам, які віддали свої збірки до Музея, як також усім тим, які помогли мені чимнебудь в часі моїх прогульок, складаю отсим щиру подяку.

Поданий інвентар обіймає собою 65 місцевостий, з котрих більшість майна археольоґічного дотепер не виказувала.

*

В робітні Музея; Львів, падолист 1927 р.

1. **Бережани.**

Палеоліт. Три палеолітичні стоянки, будуть описані пізнійше.

2. **Биків,** пов. Мостиска.

Із збору проф. Б. Загайкевича походить топорець (17,635 — табл. I, рис. 5), його профіль і обух чотирокутно заокруглені. Топорець цей належить до типу що найменше пізно неолітичних топірців.

3. **Бібрка.**

Римська мідяна монета (16,564).

4. **Борщовичі,** пов. Львів.

На поли знайшов п. Стадник кремінний неолітичний серп. Із оповідання п. Стадника виходить, що в Борщовичах знищено недавно відкритий гріб з богатими дарами доби металів. На жаль нічого із знищеної знахідки не вдалося вратувати.

Серп кремінний, табл. IV, рис. 2.

5. **Бурканів,** пов. Підгайці.

Відси походить топорець, якого опущене вістря підходить до типів фатіянівських, топорець цей (17,490) зроблений з діябазу, по відбиттю обуха, виверчено другу дірку на топорище. П. Стеткевич, передаючи в Музей топорець, розказував, що разом з ним викопано було більшу скількість урн, з яких нічого не вратовано.

6. **Вербів,** пов. Перемишляни.

Господар Ф. Гевко виорав глечик із гарним, срібним скарбом княжої доби. Скарб цей складається із філіґранового чільця, ладанки, ланцюга і 41 бляшок до нашивання на поясі. Скарб цей описаний буде в окремій моноґрафії проф. Антонєвича.

7. **Виспа,** пов. Рогатин.

Неоліт. На полях між приходством та цвинтарищем знаходив я розсіяні, поодинокі кремінні знаряди. Вони не патиновані.

Словянська доба. У північній стороні села невеличке, але дуже гарно збережене городище. У насипі — від зїзду в долину — завважав я богато кафель і костий звірят. В городищу заложено тепер цвинтар.

8. **Витвиця,** пов. Долина.

На поли „Дебра“ (?) при копанню глини знайдено більший скарб бронзових річий. Із скарбу цього удалося уратувати ли-

шень невелику бранзолєтку (17,745) з легким карбовим орнаментом при загнутих кінцях. Дарував Степан Січка Витвицький.

9. **Вільгівок,** пов. Сокаль.

Із принагідної знахідки п. Тершаківця походить більший фраґмент неолітичної посудини (16,584). Орнамент типовий для надбужанського неоліту, складається з дірок під берегом шиї (зверху вони прикриті наліпленими півкулями) і з наліпленої листви з пальцевим витиском.

10. **Глиняни,** пов. Перемишляни.

Палєоліт. Продовжувано досліди давно відкритої палєолітичної стоянки.

Неоліт. На видмі, тепер залісеній, на урочиску „Копанє" сліди неолітичної стоянки мікролітичного характеру. Типів на поверхні я не знайшов.

На полях „Берлеви" знайшов п. Кулицький кремінну, частинно шліфовану плоску сокиру надбужанського типу (17,758, табл. II, рис. 4). Профіль її заокруглено чотирокутний.

Римська доба. В селі у насипі „Вали" знайдено срібний денар Комода.

11. **Голіград**и, пов. Заліщики.

Околиця села Голіград дуже богата на памятки ріжних археольоґічних діб. Занятий проблемами ділювіяльної доби, не мав я ані часу, ані фондів на плянове досліджування і розкопування памяток молодших від палєоліта. Все таки визбирав я все, що тільки було на поверхні. Дальше подаю короткий перегляд моїх зборів.

Палєоліт. На полях „Вигошів", „Богородиця", „Серебрія" і „над Дятлем" знаходив я на поверхні ділювіяльних рінищ численні сліди палєолітичних кремінярських робітень, які будуть описані окремо.

Неоліт. Сліди неоліту стрічав я лишень на „Вигошеві", до них крім кількох фраґментів глиняних посудин зачислити можнаби ще й камяну велику сокиру (17,763); вона негладжена, профіль її чотирокутний, вістря трошки вигнуте, обух плоский,

Енеоліт. Поля на урочиску „Вигошів" по правім боці яруги, напроти жерела, обсіяні множеством черепя доби мальованої кераміки. Памятки ті перемішані з памятками пізнійших діб, про які мова буде дальше. Очевидно в такім випадку й мови не може бути про якунебудь стратиґрафію самого енеоліта. Кераміку характеризувати можемо виключно на основі самих фраґментів, які не позваляють ані на відтворення форми ані

орнаменту посудин. Говорю про них лишень із застереженнями. Форми подибувані в голіградськім селищу на Вигошеві нічим не ріжняться від звичайних, пізнаних форм з других селищ Галичини. Краски уживані були такі: темний бронз, вишнева, червона; краска біла вживалася як тло. Орнамент ґеометричний, нагадує дуже орнамент з „Петринського" в Новосілці Костюковій. Мальованих черепків дуже мало. На немногих мальованих черепках орнамент технікою і змістом робить враження деґенерації культури. Зачислити можна до тої катеґорії ті орнаментальні манєри, які полягають на пасмовім уложенню бронзових або червонавих рівнобіжних ліній на яснім, білім тлі посудини. Припускаю, що ся кераміка, як і Новосілки, належить до кінцевих, схилкових фаз доби мальованої кераміки. Від проф. Богаєвського, якому показував я свої збори, теж чув я подібну думку.

Виняткова стрічаються черепки, які на білім тлі мають двокольоровий орнамент, чорно-червоний, при чім краска червона виповнює площі обведені краскою чорною. Не маючи ніяких даних по стратиґрафії, не можу очевидно сказати, чи кераміка цього типу належить до ґрупи першої, чи може творить скрему хронольоґічно старшу манєру мальовання. Розкопки переведені на місці моглиби питання це вияснити.

Останню ґрупу творить кераміка немальована, а драпана і витискана. На табл. IX, рис. 1 і 2, бачимо два черепки, де на шиї понижче берега є витиснені трикутники (зуби) звернені вершками до гори; на першім черепку є ще під зубами витискані стемплем скісні, короткі, точковані лінії. Рис. 3 представляє більший фраґмент посудини, якої ціла поверхня покрита була вигнітаним цицьками. Рис. 5—6 представляє черепки добре випалені з простим, ритим орнаментом. На першім бачимо лінії колисті криві, у виді підкови, на другім дугові рівці із точками над ними. Вкінци у збірці з „Вигошева" маємо досить богато черепків зі складнійшим ритим орнаментом. Посудина з тим орнаментом є гірше випалена, але ушка типові для мальованої кераміки. Маю враження, що ця ґрупа (табл. IX, рис. 7—11) драпаних орнаментів є в тісній звязи із тою ґрупою з „Вигошева", яка при мальованню уживає двох красок на білім тлі. Виглядає, неначеб оден і той сам складний ґеометричний орнамент раз був мальований, а раз драпаний. Кремінні знаряди знаходжено досить часто, тут були пластинові скробачі, ретушовані пластини, ядра і т. д.

В часі оранини видобув я комплєтну зернотерку тої доби, див. табл. XIV.

Сліди другого селища доби мальованої кераміки знаходив я на полі „над Дятлем“ і „Серебрія“.

Гальштатська доба. На „Вигошеві“ в суміш з енеолітом і окремо в човноземі є богато чорного, ґлянцованого гальштатського черепя, яке буде опрацьоване окремо.

Ґоти. На „Вигошеві“ знаходиться теж на поверхні чимало черепків типових для т. зв. „ґотської кераміки“.

Доба вчаснословянська і княжа. На „Вигошеві“ в суміш з вище названими памятниками давнійших діб є ще черепя доби вчаснословянської або т. зв. доби городищ. Воно грубої роботи, орнаментоване гребінем, звичайно лінією хвилястою. Тут певно зачислити треба частину глиняної фляшки з ковніром на широкій шиї. Ще пізнійші керамічні останки належать княжій добі. Між населеннєм Голіград є переказ, що на полях „Вигошева“ було місточко „Вигошів“. Сліди княжих памяток утверджують правдивість цього переказу.

Від одного старенького чоловіка чув я дуже цікаве пояснення назви села Голіград и, після його слів місневість ця звалася давнійше „Ольгиград“ або город княгині Ольги.

12. **Голубиця,** пов. Броди.

Із збору п. М. Федюка походять два топірці балтійського типу. Один з них (15,928 — табл. I, рис. 6) недбало виточений у діориті, другий має профіль заокруглений і зроблений з ґраніту (15,927 — табл. I, рис. 4).

13. **Гребенці,** пов. Жовква.

Відси походить кремінна сокирка (16,413 — табл. IV, рис. 3) о грубо сочковатім профілю і простім вістрю.

14. **Грибовичі,** пов. Львів.

Сильний, пластиновий неолітичний скробач, його знайдено на полях від Львова.

15. **Гумниска,** пов. Камінка Струмілова.

Дорога пільна, що веде з Гумниск на північ до Заболітних Чучманів, переходить через пісчану, видмову область „Копанє“. Так на білім видмовім піску, як і на сусідних слабо гумусових пісчаних полях, знаходяться численні сліди неолітичних селищ. Матеріял з Копаня збирав п. Мирон Матвієйко.

Кремінних памяток на видмі найбільше. Сирівець двоякий; один типовий крейдовий, другий рудаво-бронзовий пересвітлюючий; припускаю, що буде це відміна звичайного, чорного

крейдового кременя. В збірці п. Матвієйка маємо слідуючі кремінні вироби (див. табл. III, рис. 1—15): два нетипові ядра, пластини неретушовані але коритковані, пилка пластинова дуже висвічена при щербах (17,774 — рис. 1). Ся пилка заретушована ще додатково від споду, від сучка, густими мушлевими щербами. Скробач пластиновий, з острими боками і простою робучою гранею (17,669 — рис. 2), груба, ретушована пластина — згребло (рис. 3), скробач округлий (17,734 — рис. 6), пластиновий сверлик (17,779 — рис. 8), вахляревате згребло (рис. 10), два вістря (17,722, 17,727 — рис. 7), одна стрілка долотцевата (17,733 — рис. 13) і дві стрілки серцеваті (17,725, 17,750 — рис. 12 і 14). Тут належить теж недавно принесений великий ніж з оббитою спинкою (17,839). З більших знарядів з „Копання“ маємо ще гарно захований і дуже висвічений серп (пилку) кремінний (17,717 — рис. 9) і сокирку (17,771 — рис. 11). Сокирка виконана в кременю, еолічними процесами дуже висвічена, її профіль чотирокутний. Не маю ніякої певности, чи останні два знаряди належать хронольоґічно до інвентаря з дрібним кремінним начинням. Змішання дуже правдоподібне.

Із кераміки того селища маємо один фраґмент посудини з дірковнанням шиї (рис. 15) і глиняну пряслицю (17,741 — рис. 5).

16. **Доброгостів,** пов. Дрогобич.

Від п. Осипа Тимочка одержав Музей принагідно знайдений, гарний, пізно-неолітичний топорець (17,749, див. табл. I, рис. 3), його перекрій заокруглено-чотирокутний; матеріял: трахіт (?).

17. **Довге,** пов. Товмач.

Палєоліт. Дві оріняцькі стоянки. Опис друкований буде пізнійше.

18. **Зазулинці,** пов. Заліщики.

Над Дністром, на плято між Зазулинцями і Костільниками, є жерело; вода, що спливає відси до Дністра, вирвала у стінці яругу. По західній стороні яруги від Костільник, над самою стінкою, відкрив я поля обсипані памятками давних культур. Визбируючи в оранині черепя і кремінь, означив я присутність слідуючих діб: неоліту, енеоліту, гальштатської, ґотської і вчасно історичної. Всі культури, що лежать в чорноземі, є перемішані, будьто оранням, будьто змиванням і намиванням чорнозему. Сліди давних селищ звязані очевидно присутністю доброї питної води у богатім жерелі.

Неоліт репрезентований кремінем і керамікою. Кременів назбирав я 18, в тім 5 знарядів і одно ядро. Залишки кори виказують, що сирівець кремінний є крейдовий і що його брали не з матірних родовищ, а з дністрових, старих рінищ. Із знарядів маємо два короткі пластинові скробачі із ретушованими боками, скробач шпичастий, ретушовану пластину, відлупок із шліфованої кремінної сокири і скробач вгнутий (17,792—17,799). Маючи на увазі нерозробленість дрібного кремінного начиння неоліту Поділля, я обовязаний зазначити, що описане креміння може зовсім добре бути теж частиною енеолітичного інвентаря. Крім кремінного начиння на присутність неоліту показують ще фрагменти глиняних посудин, роблених із лихої глини в руках. Усі фрагменти (17,800—17,802) є від шиї, так що про форму начиння сказати богато не можна. Усі посудини мали шию злегка відгнуту, на горлі під шиєю бачимо витискані прямові лінії. Ближче означення культурної приналежности цеї кераміки важке, бо з Поділля ми майже не знаємо кераміки селищ, лишень кераміку похоронну.

Енеоліт засвідчує кілька черепків, з котрих один мальований типу Більча (17,804).

Із збору проф. Б. Загайкевича походить неорнаментована мисочка на чотирьох ніжках; ручка у виді голови якоїсь тварини (15,922 — табл. VI, рис. 2). Мисочку викопано в часі риття окопів в ближче неозначенім місци Зазулинець.

Ґальштат. Знайдено 17 фраґментів чорної ґлянцованої посудини, які будуть опрацьовані окремо.

Доба мандрівки народів. Численні фраґменти глиняних посудин т. зв. ґотського типу (17,804—17,808). Посудини декотрі були орнаментовані. Один обломок посудини має повижче найбільшого видуття пояс, переділений витисненими скісними рівцями на трикутники, звернені вершками поперемінно то в долину то в гору. Поля тих трикутників покриті витиснутими точками.

Вкінци в суміш із наведеними культурами є ще сліди кераміки вчасно історичної.

19. **Залізці старі,** пов. Броди.

Палеоліт. У глинищах палеолітичні кремені, опис друкований буде пізнійше.

Неоліт. На полях „Парцеляція“ між Залізцями старими та Реневом збирав я на поверхні лєссовидного, ясного чорнозему дуже богато лупаних кременів. Між ними переважають

решткові ядра, відлупки, відпадки з направи ядер, дальше пластини і їх фраґменти. Типових знарядів брак, індустрія не леґітимується. Хоч недостає слідів кераміки і шліфовання, уважаю кремінні вироби за неоліт. Тут було, судячи по відпадковім інтентарі, не селище а робітня (atelier).

20. **Заліщики.**

Вертаючи з вакаційної прогульки по Поділлю, в останній хвилі вступив я до цегольні баронової Турнау в Заліщиках. В цегольні відкрив я слід палєоліту та богате селище доби мальованої кераміки.

Палєоліт. Вже побіжне оглянення лєссових стін цегольні дозволяє на ствердження присутности двох молодших лєссів. У споді наймолодшого лєссу знайшов я кілька лупаних кісток ближче неозначених ділювіяльних ссавців. Кістки були лупані в спосіб характеристичний для доби молодшого палєоліту. Треба їх уважати за слід вже знищеного або ще не відслоненого селища молодопалєолітичної доби.

Енеоліт. Стріп лєссу творять типові збочеві делювія і чорнозем, переповнений безмірною масою глиняних черепків і нерідкими цілими посудинами, які при цегольняних роботах знов побито. На розрізах стін бачив я подекуди навіть два культурні слої, так що вже сама натура залягання допускає можність ріжниць в інвентарі обох шарів. В декотрих місцях видко на розрізі відпадкові і мабуть житлові ями, в других знова „площадки" або т. зв. точки. Не маючи часу на ближчі досліди, задоволився я на разі визбираннєм всього, що лежало на поверхні галд і мало якийнебудь науковий інтерес. Плянові розкопки відложено на пізнійший час. Сліди найбогатших селищ лежать в західнім крилі цегольні, біля саду, що межує із залізнодорожною стацією. В несповна ½ години назбирав я около 80 kg археольоґічного матеріялу; це свідчить вимовно про богацтво стоянок. По привезенню і очищенню знаходок у Львові, показалося, що весь без винятку зібраний матеріял належить до доби мальованої кераміки. Майже половина черепя є мальована. Про форму начиння можемо говорити лишень на основі більших фраґментів посудин, бо цілих начинь майже нема. Провірено присутність великих банястих глеків зі стіжковатою шийкою, моздіруватих горшків, покришок або т. зв. шведських шеломів, мисок, двояків і чашок.

Посудину мальовано двома або й більше красками, так що можемо говорити про поліхромову кераміку заліщицького се-

лища. Звичайні зіставлення красок такі: на білім тлі орнамент виконано одною краскою, а іменно червоною або рожевою або чорною або вишневою (див. табл. VII); дві або три краски на білім тлі належать до рідкостий; н. пр. на білім чорна і рожева, або чорна, рожева і червона. Велике число орнаментованих посудин має темно-бронзове або темно-вишневе тло, а орнамент білий (табл. V, 1) або білий і рожевий (табл. VIII, 1—6). В селищу не стрічається зовсім так характеристичної для Петрен і Більча жовтої краски. В уживанню красок незвичайно важною ціхою уважаю перевагу темних барв на поверхні посудин. Ця прикмета наближує кераміку заліщицького селища до кераміки Городниці, Вигнанки, Васильковець і Шипинців на Буковині.

Орнамент с. Заліщик по змісту суто ґеометричний, без сліду орнаменту звіринного, що часто стрічається на посудинах з Петрен і Більча. Характеристичною прикметою орнаменту кераміки нашого селища вважаємо часту присутність нерозсунених і недеґенерованих спіраль (див. табл. V, рис. 1, 4 і табл. VI, рис. 1). Дуже рідко, лишень зовсім винятково, уживано для орнаменту так частого в Більчу і Кошилівцях мотиву простолінійного. Зразок решітки бачимо на посудині табл. VI, рис. 1, еліпси виповнені тут білою решіткою.

Дальша прикмета заліщицького орнаменту полягає на тім, що на темнім тлі посудини видко яснійші, рожеві паски, на котрих намальовано білі, рівнобіжні лінії (див. табл. VIII, рис. 1—6). Не маючи ані одної цілої посудини, очевидно не можемо вияснити питання, у які саме ґеометричні лінії розливаються ці паски. Третій спосіб мальовання посудин дуже скромний. На посудині цього типу бачимо довкола шиї або нижче, рівнобіжні, грубші і тонші лінії; вони можуть бути до края шиї або рівнобіжні до його або нахилені під кутом (див. табл. VII, рис. 1—6). Не маю ні одної цілої посудини, тож не можу вияснити ідеї цього, здається, нескладного орнаменту.

Зовсім окрему ґрупу творять рідко знаходжені черепки з драпаним або витисканим орнаментом. Начиння цеї ґрупи випалювано з темної лихшої глини. На табл. IX, рис. 4, бачимо нижче криси на вичеревку витискані скісні точковані лінії та карби на березі посудини. Такі типи кераміки стрічаються у всіх майже селищах мальованої кераміки. Дехто кладе їх на рахунок впливів фатіянівської культури. Характеристика орнаменту посудин заліщицького селища булаб неповна, колиб не підчеркнено ще одної важної подробиці. В противенстві до Більча золотого,

в Заліщиках шия посудини є майже все покрита орнаментом (див. табл. X, рис. 1—3 і табл. VI, рис. 1). З тої сторони Заліщики знов нагадують Городницю і Вигнанку.

Директор цегольні п. Маркович інформував мене, що в декотрих місцях селища знаходяться жіночі, мальовані фіґурки.

З кремінного начиння зібрав я небогато, на разі брак добрих, типових знарядів. Кремінь брали мешканці селища з рінищ. Із домашних тварин в селищу знайдено: бика, вівцю і свиню.

Вступна аналіза орнаменту глиняних начинь із заліщицького селища виказує, що воно старше від Більча і Кошиловець і що еквівалентів його шукати належить в мало пізнаних селищах Городниці, Вигнанки і Шипинців. Тут лежить і вага майбутніх дослідів над селищем в Заліщиках. Не сумніваюся, що в Заліщиках буде вивчена та важна, так до тепер темна вітка нашого енеоліту.

21. **Запитів,** пов. Львів.

Фрагмент вузкого кремінного серпа (17,838).

22. **Звенигород,** пов. Бібрка.

Звенигород, одна з найбогатших місцевостий Галичини в передісторичні памятки, це наші мінятурні Помпеї, спеціяльно коли ходить о памятки княжої доби. Місцевість цю відвідав я раз в 1926 р. Коли в Музею останніми роками призбиралося дуже богато матеріялу, то сталося це головно завдяки безкорисним і невтомним заходам п. Володимира Мироша, Івана Мироша і Вол. Ґули. Всім, а зокрема п. Вол. Мирошови складаю від Музея щиро подяку за зібраний матеріял.

Палеоліт. Пізнопалеолітичні кремінні вироби будуть описамі окремо.

Неоліт. Стоянки і робітні неолітичного віку знайдено на слідуючих полях: „Острови“. „Загумінок“, „Безгірна“, „Луг“, „Підвелики“, „На-горах“, „Кавальці“, „Сціги“ і „Горби“.

Кремінь. Сирівець кремінної індустрії із Звенигорода є в більшости крейдовий, темний або й чорний, часом лише переходить в краску рудаву, Захована на облупах бул кора показує, що кремінь був імпортований, він не походить з рінищ. Всіх кременів зібрано 134, більшість однак це відпадки, цілих знарядів мало, але вони кидають досить світла на культурну приналежність звенигородських селищ. Весь матеріял непатинований. Ядер богато. Пластини на загал добре лупані, від дрібненьких аж до середних; великих нема. Частина з них була ужиткована без попереднього ретушовання, частина знова зістала перероблена

на знаряди. Ріжних пластин, цілих і зломаних, около 25 штук, одні ретушовані по однім боці, другі по двох, частина знова оброблена від споду. Богато пластин щерблених по боках тільки від підстави. Скробачів пластинових чотири (17,669, 16,342), сверликів три (17,670), один рилець нетиповий, боковий, зроблений на міцнім відлупку (17,413), його знайдено було на полях „Сціги". Стрілка видовжена серцевата (17,301), таблички ядрові дві, натискачів 3, скробачі круглі. Серпів цілих два (15,915 і 16,729, табл. IV, рис. 6 і 8), фраґментів три. На поли „Горби" знайдено без товариства сокиру шліфовану у білім імпреґнованім кремінкою вапняку. Профіль сокири чотирокутний, обух дуже грубий, майже квадратовий (16,657). Із Звенигорода походить теж гарна мала сокирка о перехиленім вістрю („шевське копито"), правдоподібно мотика (17,373 — табл. II, рис. 5), вона в цілости шліфована у досить мягкім зеленавім лупаку.

З кераміки маємо: один фраґмент посудини з наліпленою листвою з пальцевим витиском (16,694), фраґмент глиняної посудини зі шнуровим орнаментом (16,593). На полях „Острови" знаходиться дуже богато глиняних і лупкових пряслиць. Ті послідні, здається, імпортовані були з Овруча.

З виробів кістяних маємо лишень одно шило із „Загумінка".

Перечислені вкоротці річи показують, що в Звенигороді маємо що найменше чотири неолітичні культури, а саме: неоліт мікролітичний, неоліт типу полудневого (сокира 17,373), неоліт курганів полуд.-східних (16,593) і надбужанський.

Римська провінціональна культура. Із ближче неозначеного місця походять два дуже богато орнаментовані фраґменти посудин, т. зв. „terra sigillata". Опис їх подасть п. консерватор Б. Януш.

Словянська і княжа доба. Памяток зарання княжої історії в Звенигороді дуже богато, передовсім у самім селі та на горбах „Острови". На найбільшу увагу і охорону заслугує поле положене при східнім виході села або т. зв. „Глинки". Щорічно копають тут ями на бараболі і нищать гроби княжої доби з великої вартости археольоґічними матеріялами. На власні очи бачив я множество порозкиданих костий і свіжо потовчених глиняних і скляних посудин. Один з господарів викопав золоті філіґранові ковтки і перетопив їх на обручки. Плянове перекопання цілого кладовища княжої доби є конечне і то в найближчім часі.

На полях „Острови“ і між забудованнями села знаходиться дуже богато поливаних глиняних плиток, дальше скляні бранзолети, бронзові енколпіони (17,643—17,645), камяні хрестики, мідні перстені (15,086, 16,467), вискові срібні каблучки (16,354) і ковтки т. зв. київського типу (16,204).

Окрему ґрупу знахідок дає нам руїна давнього замку або т. звані „вали“. Декотрі місця прямо переповнені обломками глиняних посудин XVII—XVIII вв., дальше є там залізні вироби і т. д. Між ними знайдено давну, мідну гірничу лямпочку.

23. **Камінка лісна,** пов. Рава руська.

На видмі „Милявок“ сліди неолітичної стоянки: зібрано кремінні пластини (17,484—17,485).

Тамже знайдено глиняну, чорнену, низоньку, неорнаментовану фляшку (17,141), яка була імовірно частиною вчасноісторичного тілопокладення.

24. **Касперівці,** пов. Заліщики.

Палеоліт. Опис слідує окремо.

25. **Козаччина,** пов. Борщів.

На східнім березі Ничлави і долинки, що веде до зелізничої стації „На площі“, понижче зелізнодорожної лінії знайшов я гарні сліди селищ доби мальованої кераміки. Знайдено між иншим глиняну голову мужеської фіґурки.

26. **Криниця,** пов. Дрогобич.

На поли „Двірська толока“ знаходяться неолітичні кремені.

27. **Ланівці,** пов. Борщів.

Весною 1927 р. прислав до Музея о. декан Гуньовський з Лановець велику вапнякову сокиру (17,746 — табл. XI, рис. 4). З одного боку вона плоска, а з другого випукла, виглядом нагадує дещо т. зв. шевське копито. Припускаю, що цей знаряд то радше мотика чим сокира.

В половині серпня 1927 р. відвідав я Ланівці і знайшов тут незвичайно богаті стоянки доісторичного чоловіка. Ріка Ничлава робить біля полудневих окраїн села велику, майже замкнену меандрову петлю, яка відтяла величезну та імпозантну обіжну гору. Цю гору нарід зве „замчиском“. Назва ця походить або від великого добре ще збереженого вчасноісторичного городиша або від якогось панського двору середновіча. На „замчиску“ ламають місцеві селяни літотамнієвий вапняк, на розбудову житлових будинків. Тому, що природних відкривок тут нема, то каменярі добувають скалу від гори, денною відбудовою, ски-

даючи усі ділювіяльні відложа. Чорнозем у грубости 80—90 cm переповнений черепками доби мальованої кераміки. Усіх каменярських закопів нарахував я до ста і можу ствердити, що майже кождий з них відкрив або знищив якусь частину селища доби енеоліта. Скільки цінного археольогічного матеріялу знищено тут безповоротно!!

Не маючи на плянові розкопки ні часу ні фондів, мусів я вдоволитися пробним копанням та зібранням всього вартісного, що валялося на поверхні галд. В пробнім викопі, заложенім на NO від городища стрінув я в глибині 47 cm майже цілий двояк (бінокель — 17,810), роздавлений тиском землі. Двояк цей, зображений на табл. XI, рис. 6, формою нічим не ріжниться від знаних біноклів-двояків Придніпрянщини і Галичини; він слабо випалений і неорнаментований, горішні миски і циліндричні сполучки повязані поперечками. Крім двояка знайшов я в ямі половину неорнаментованого т. зв. шведського шолома (табл. XI, рис. 3) і велику неорнаментовану, грубу мису (табл. XI, рис. 1).

Крім цього знайшов я більше число глиняних черепків, немальованих, які не дають гарного поняття про форму посудин. Впадає в очи досить лихе випалення і вироблення посудин і замітний брак посудин розмальованих. Під сим оглядом селище Ланівців нагадує стоянку в Новосілці Костюковій і на Вигошеві в селі Голігради. Крім кераміки знайшов я ще жорна, які складаються з вигладженої плоскої плити теребовельського пісковика і півкулистого розтирача, зовсім як жорна з Голіград. Дальше знаходяться в стоянці кости домашнього скота, а саме свині, бика і собаки, з диких звірів бачимо оленя. З кремінних виробів знайшлося дещо матеріялу відпадкового та одна ретушована пластина. Сирівець кремінний двоякий, один крейдовий з рінищ, а другий ценоманський кварцитовий, лихий.

Дещо инакше виглядають фраґменти двох біноклів, зібрані родиною о. Гуньовського (див. табл. XI, рис. 2, 5 і 7). Глина дуже добре відшлямована і добре випалена, виріб такий старанний, що на перший погляд здається, немовби посудина точена була на колесі. Форма бінокля настільки відбігає від описаного неорнаментованого, що циліндричні сполучки мисок є дуже широкі, і так широкі, щоби змістити рафінований ґеометричний орнамент виконаний темно-бронзовою краскою на сіро-зеленавім природнім тлі. Ідея орнаменту така: Циліндрична сполучка обох мисок поділена двома плоскими, стоячими еліпсами на два поля, покриті рівнобіжними лініями. Поля ці від гори і долу відме-

жовані теж еліпсами, але лежачими і плоскими. Є вони розрізані по довшій оси і о половину тої оси розсунені, а далі по розсуненню здовж довгої оси, о половину коротшої оси зісунені до себе. Кінці лежачих і стоячих еліпс зливаються зі собою. Миски біноклів у нутрі мають лиш вузонький пояс здовж криси, назовні орнамент чотиродільний. Чотирораменна звізда ділить поверхню на чотирі півкулисті поля, в тих полях є два кола стично вписані (табл. XI, рис. 2, 5, 7).

Княжа доба. У валах городища знаходяться часом фраґменти глиняних посудин із княжої доби вчасноісторичної.

На урочиску „Монастир“ на схід від села знаходяться глиняні пряслиці, хрестики і кераміка княжої доби.

28. **Левандівка,** пов. Львів.

На пісках зрідка знаходяться неолітичні кремені (17,176).

29. **Лисичники,** пов. Заліщики.

Палєоліт. Розкопано богату стоянку оріняцьку в лєссі над Серетом в присілку Вовчків. Опис слідує пізнійше.

Печера Лиличка. Заложено пробний закоп, який встановив присутність грубих попелищ і памяток історичної доби, як костий домашних звірят і птиць, глиняної посудини та залізних і мідяних бляшок.

В присілку „Миколаївка“ городище.

30. **Лисівці,** пов. Заліщики.

На вигóні над Серетом знайшов п. Фотинюк одну неолітичну ретушовану пластину, серцевату стрілку та велику шліфовану при вістрю сокиру (16,017). Матеріял: білавий вапняк імпреґнований кремінкою. З місцевих інформацій довідуємося, що в Лисівцях знаходяться також невеликі глиняні посудини з обряду тілоспалення, ближче незнаного віку та римські монети. Монета знайдена Фотинюком є з часів цісаря Гадріяна.

31. **Любича,** пов. Рава руська.

На пісчанім полі в присілку „Кулайці“ знайдено одно підставне струнке, кремінне ядро неолітичне (17,481), що давало мікролітичні пластинки, Дар п. Стасіва.

32. **Львів.**

На видмових пісках Замарстинівського поліґону знайдено трикутну стрілку кремінну (17,770).

Біля кульпарківського заведення, в оранині знаходяться часом кремені, неолітичного віку.

33. **Маріямпіль,** пов. Станиславів.

Палєоліт. Оріняцькі стоянки описані будуть пізнійше.

34. **Махнів,** пов. Рава руська.

Пізнонеолітичний, ґранітовий молот або зужитий топір (17,747), профіль чотирокутно заокруглений. Знахідка п. М. Степана.

35. **Мечищів,** пов. Бережани.

На полях громади Мечищів знаходив п. Теодор Микитин більшу скількість кременів, яких не можемо зачислити до жадної із знаних неолітичних культур (17,270—17,280).

36. **Мшана,** пов. Городок.

На пісчаних полях „Копанє" знайдено неолітичний півокруглий скробач і кремінну пластину (17,760—17,761).

37. **Нивиці,** пов. Радехів.

Кремінне долото о сочковатім профілю (15,8000 — табл. 2, рис. 2).

38. **Новосілка,** пов. Перемишляни.

На полях „Мужива", „Глинки", „Вікно", „Коло Хреста" знаходив я і п. Я. Снилик неолітичні, дрібні кремінні вироби, між ними було богато матеріялу відпадкового.

В глинищу на полях „Глинки" знайдено один палєолітичний, високий скробач. Опис його відкладаю до появи публікації про палєоліт.

39. **Новосілка Костюкова,** пов. Заліщики.

Палєоліт. На △ 316 відкрита стоянка описана в Збірнику Мат. Прир. Секції Наук. Тов. ім. Шевченка, том XXV. Инші сліди палеоліта відкладаю до пізнійшого оброблення.

Неоліт. На північ від села тягнуться попри потічок двірські поля „Вікно", теж „Віклина". Крім слідів енеоліту, про який мова буде дальше, знаходив я на свіжій оранині також вимовні докази присутности неоліта. Матеріял археольоґічний на загал убогий і зле захований, все у фраґментах, кости, кремінь і черепя. Це останнє лихо випалене і зроблене із недбало відшлямованої глини, краска сіра. На двох більших кусках шиї бачимо характеристичне дірковання ковніра під вінцем і наліплену, невитискану листву (16,787; 16,789).

Крім цього знайдено було на „Вікні" три малі фраґменти глиняних посудин, з орнаментом драпаних рівнобіжних ліній (16,794—16,796), ближче означення цього матеріялу на разі неможливе. Всуміш з черепям знаходяться кости домашних тварин і зуби людини. Можливо, що на цьому місці крім неолітичного селища була ще й могила ближче неозначеного віку.

Енеоліт. На тім самім поли „Вікно“ є сліди селища і точків доби мальованої кераміки. Сліди ці є ближче села, біля колишньої цегольні. Інвентар: черепя переважно рідко мальоване, печина, зернотерка і кремінний малий товчок (16,879—16,891).

Ближче села Шупарки на поли „Ганчиха“ знайдено дві кремінні сокирки, дещо лупаного креміння та черепя доби мальованої кераміки. Обі сокирки зроблені з білого вапняка імпреґнованого кремінкою і належать без сумніву до енеоліта.

Поле „Під рогом“ біля шишківського ліса. Біля плоскої розораної могили на полях порозкидані енеолітичні черепки начиння. Між ними знайшов я вістря розбитої великої ґранітової сокири (17,034).

Поле „Петринське“. Численні сліди селища доби мальованої кераміки. Біля дороги, що веде від + 253, на східнім рубчику двірського лану заложив я пробний закоп. Під верствою, яка складається з чорних посудин гальштатської доби, була 8—10 cm верства перепаленої глини (печина), а під нею черепя потовченого начиння. Між ним знайдено одну цілу неорнаментовану мисочку (16,907, див. табл. XII, рис. 1), цілу, неорнаментовану покришку (17,908, див. табл. XII, рис. 3) і велике грузило зі стятим вершком (16,909 — табл. XII, рис. 2). Із фраґментів можна впізнати ще такі форми начиння: глек зі стоячою циліндричною шиєю, чашки і мінятурні чашечки (19,892—16,905). Все неорнаментоване, через це і ближче означеннє петринського селища із закопу на разі неможливе. Крім цього місця є ще й на других полях „На Петринськім“ дуже богато слідів енеоліту. По кождій оранині можна визбирувати дрібні фраґменти посудин і кременів. З тих селищ не маю у своїм зборі ні одного цілого начиння, тож про форму нічого більше сказати не можу, як це, що форми не відбігають від знаних типів. Орнамент дуже бідний, переважно на білім тлі намальовані повикручувані паски рівнобіжних ліній в красці бронзовій або червонавій. Мається враження, що ця кераміка належить до кінцевої, здеґенерованої фази доби мальованої кераміки, що вона буде ще пізнійша від Більча. Збори з Петринського є під №№ 16,892—17,000.

На поли „Смуків“ знайдено відокремлену сокиру (17,707), яка належить до енеолітичної доби.

Гальштатська доба. Селище „На Петринськім“ буде описане окремо.

Ґоти. На полях „Смуків“ і „Стужки“ дуже богато черепя типової т. зв. „ґотської“ кераміки, крім цього богато костий

домашних тварин, як: вівці, короткорогої худоби, малого коня, свині і собаки. З диких тварин знайшов я лишень кости оленя. На цім полі в суміш з ґотською керамікою була знайдена залізна сокира (ч. 16,775), вона одначе за мало типова, щоби можна було її зачислити до доби ґотської кераміки. Збірки ґотські є в Музею під №№ 16,741—16,759, 16,776—16,787, 17,037—17,043.

Пізноримська доба. На „Чагрі" знайшов я срібний денар з написом: „Manlia Scantilla, Augusta".

40. **Перемишль.**

В нововибранім рові над Сяном знайдено величезну глиняну пряслицю, властиво грузило, яке має на циліндричній поверхні два пкоскі округлаві рівці (17,640). Знахідка неозначеного ближче віку. Проф. Б. Загайкевич знайшов її без товариства.

41. **Підярків,** пов. Бібрка.

Зломаний неолітичний серп кремінний (15,914 — табл. IV, рис. 7).

42. **Почапи,** пов. Золочів.

На видмовім полі „Дубина" між Почапами та Хильчицями знаходяться 4 гнізда з передісторичними памятками. На цій видмі матеріяли збирав п. Я. Почапський — дальше збирання неможливе через новозаложену лісову культуру. Розглядаючи кремінні знаряди, знаходимо дві ґрупи, що ріжняться виразно степенем спатинізовання і висвічення. До першої ґрупи належить 16 непатинованих кременів: 5 фраґментів серпів і спис (17,692, 17,694, 17,697, 17,699 і 17,700), згребло зроблене на облупі, широкий його вахляреватий кінець ретушований двосторонно (17,695), відлупок двосторонно ретушований, пилка овальна (17,706), відлупковий чотирогранний скробач, натискач, довгі гарні неретушовані пластини. Кремені цеї ґрупи належать без сумніву до пізного неоліта.

Друга ґрупа кремінного начиння репрезентована трьома пластинами, дуже сильно, біло патинованими, висвіченими. Вони частинно обточені у воді. Одна з них цедолітована, а дві останні (17,703, 17,704) виказують на довгих боках плоский, неправильний протиставний ретуш. Не маючи ніяких типольоґічно вартісних знарядів не можу означити культурної і хронольоґічної приналежности цих трьох кременів. Все таки можна з великою правдоподібністю твердити, що пластини ці належать хронольоґічно до старинного інвентаря, може до кінцевого палєоліта.

Вироби з глини. Фраґменти великих посудин з рештками тілоспалення (?), обломок посудини неолітичної з наліпленою

листвою з пальцевим орнаментом (17,712), та одна велика жовта прислиця (17,482), друга мала (17,157).

Кости. В збірці є один зуб оленя та обломки людського черепа.

Зібрані матеріяли з видми в Почапах виказують три ріжні збори, а саме: а) кремінну індустрію кінцево палєолітичну, б) кремінь і кераміку надбужанського неоліта, та в) тілопокладення ближче неозначеної доби.

43. **Протеси,** пов. Жидачів.

На полях „Рожаки“ знайдено при ораню гарний, пізнонеолітичний топорець (17,469), він старанно шліфований у зеленій вибуховій скалі, профіль чотирокутний, сподом остравий, горою заокруглений, вістря дещо опущене до споду (табл. I, рис. 2).

44. **Радехів.**

Збірка дуже сильно спедолітованих кременів (17,762—17,765) на разі не леґітимує свого походження, є це мабуть неоліт. Збирав п. С. Оґроднік.

45. **Рожиска,** пов. Скалат.

На полі „Залісок“ на обістю господаря Степана Постира знайшов п. Осип Липка три гарно збережені кремінні серпи, два з них дуже висвічені. Серпи ці (17,835—17,837) викопано у глибині 80 cm разом з попелищами, кінськими зубами і мальованою керамікою (табл. IV, рис. 1, 3, 4).

46. **Росинів,** пов. Товмач.

Палєоліт. Три оріняцькі стоянки. Опис буде друкований пізнійше.

47. **Рудники,** пов. Жидачів.

На ниві „На Могилках“ знайшов п. Карваш Ст. неолітичний, кремінний серп (17,149).

48. **Скала,** пов. Борщів.

Сокира (17,756), зроблена з білявого вапняка, імпреґнованого кремінкою. Підходить до типів сокир знаних з доби мальованої кераміки.

49. **Скоморохи,** пов. Тернопіль.

На полях „Між дорогами“ сліди великих кремінних, неолітичних робітень. П. Козяр знайшов там: два зачаткові серпи, великі згребла на дебелих облупках, товчок з ядра і т. д. Кремінь крейдовий (17,425—17,431).

50. **Снятинка,** пов. Дрогобич.

Директор приватної української ґімназії в Дрогобичі п. В. Кузьмович передав до Музея збірку кремінного начиння, яке

було виоране в селі Снятинка. Знаряди знайдено в місці ближче мені незнанім і правдоподібно без кераміки. Збірка складається із чотирьох знарядів.

Кремінний кинжал або радше вістря списи (17,788), воно виконане з плоскої, кремінної, крейдової конкреції. Знаряд залусканий порядно на цілій майже поверхні, ніжка вузша від вістря. Дальше маємо у збірці цікаву кремінну сокирку (17,789 — табл. II, рис. 1), викопану теж в крейдовім сирівци. Профіль її сочковатий, обух видимо звужений, а вістря дуже незамітно вигнуте, майже просте. Вкінці є ще обух із розбитого, діябазового фатіянівського топірця (17,786) і другий обух топірця кварцитового (17,787).

51. **Стоянів,** пов. Радехів.

За місточком на поли „Гусятники", що належить до селянина Віхача виорюються часто патиновані і непатиновані кремінні знаряди. Можливе, що вони належать до двох ріжновікових камяних культур. Типових знарядів нема (17,160—17,168).

52. **Стриганці,** пов. Товмач.

Палеоліт. Лєссова, оріняцька стоянка описана буде пізнійше. Неоліт. Між східним виходом села та Довгим сліди кремінярських робітень неолітичної доби. Зібрано матеріял відпадковий.

53. **Стрілківці,** пов. Борщів.

Між Королівкою та Стрілківцями є мала долинка, яку гостинець виминає закрутом. По лівім боці цеї долинки від сторони Стрілковець знайшов я сліди селищ доби мальованої кераміки. Дослідів не переводжено.

54. **Трускавець,** пов. Дрогобич.

При копанню рова на подвірю за костелом знайдено в глинистім цільци зовсім злімонітизовану сокиру з округлим обухом і опущеним до долу вістрєм (16,510). Форма обуха показує більше на боєвий чекан чим на властиву сокиру. Др. М. Чубатий, який оглянув на місці усі сусідні закопи, не знайшов більше жадних археольоґічних памяток.

55. **Угринів,** пов. Станиславів.

Уживана, сильно висвічена пилка, зроблеца на міцній, кремінній пластині. Кілька необроблених пластин, все неолітичне (17,660—17,662).

56. **Хильчиці,** пов. Золочів.

На видмі знайшов п. Книш пару дрібних, кремінних, неолітичних виробів (17,469—17,474).

57. **Цеблів,** пов. Сокаль.

У Цеблові відкрито дотепер дві окремі неолітичні стоянки. П. З. Локач знайшов на ґрунтах давного ставу „Потоки" сокирку (17,603) з жовтого кременя. Вона шліфована лишень біля вигнутого вістря, перекрій стято-сочковий, обух вузкий, але довгий. Крім сокирки мали ще знаходитися на „Потоках" глиняні черепки. Друга неолітична стоянка знаходиться на полі „Острів". П. І. Матвійчин знайшов тут на оранині кремінний, сильний сверлик (17,764), фраґменти кремінних серпів, пластини і відлупки із кремінної, шліфованої сокири.

58. **Целіїв,** пов. Гусятин.

В ближче незнаних мені условинах розрито в 1925 р. в селі могилу з тілопокладенням. На гріб наткнено при копанню глини; викопані памятки були через робітників в більшій части понищені, а це, що збереглося і було прислане до Музея, вратував в останній хвилі місцевий учитель п. Бондарук. Збірка складається з глиняних посудин, кістяного гребіня та поторощених людських кісток. Посуда глиняна точена на колі, добре випалена; неорнаментована, чорна. Найбільша і найкраще збережена є ваза (17,515, див. табл. XIII). Черевце зливається майже з крисою, профіль округлий, з боків три колівкуваті вуха. Дальше маємо одну невеличку чорну миску (17,516, табл. XIII) і другу миску велику, дуже поторощену, з широким отвором і дещо відігнутою крисою (17,517). Крім цих майже комплєтних посудин маємо ще дрібні фраґменти ще чотирьох теж чорних і неорнадентованих мисок і глечиків. Кераміка ця є питома вчасноримському обрядови тілопокладення на наших землях.

Гребінь сильно ушкоджений при копанню (17,519 — див. табл. XIII). Він складається з трьох плиток, споєних мідними нітами. Гребінь цей типольоґічно підходить теж до знаних зразків вчасноримської провінціональної культури.

Прислані людські кістки належать до двох осібняків, вказують на це окремі зуби. Цілих кісток нема, череп у фраґментах. Із частинно реконструованої кальотти можна думати, що похоронений осібняк був зближений до довголовця.

Із листа п. Боднарчука довідуємося, що в знахідці були ще бронзові чи срібні бранзолєти-спіралі. На жаль вони зістали знищені.

59. **Цішки,** пов. Золочів.

При копанню рова від сторони села Острівець знайшов п. Загоройко невеличкий діябазовий топірець (16,767 — табл. II,

рис. 7). Топорець цей підходить і вістрєм і виритою на горі листовкою до топірців фатіянівського типу. Натомість скорочений обух нагадує дуже декотрі бронзові угорські і кубанські форми.

60. **Чернилянка,** пов. Яворів.

В місцевім потоці знайшов п. Ольховий дуже гарно захований діябазовий, фатіянівський топір (15,964 — табл. I, рис. 1).

61. **Чорний Острів,** пов. Бібрка.

Мінятурна кремінна при вістрю шліфована сокирка; перекрій сочковатий (17,475 — табл. II, рис. 6).

62. **Шупарка,** пов. Борщів.

На полі від Новосілки знайдено бронзовий неорнаментований цельт з одним ушком (17,633).

63. **Щитівці,** пов. Заліщики.

По правім боці гостинця Касперівці—Новосілка сліди богатих селищ доби мальованої кераміки.

64. **Яжів новий,** пов. Яворів.

Обламок неолітичної глиняної посудини (17,767).

65. **Янів,** пов. Теребовля.

Палеоліт. Сліди в лєссах.

Неоліт. В рінищах і алювяльній терасі Серета біля моста знаходяться неолітичні кремені. Це, що одержав я від о. Цеге'льського, пароха Янова, так мало типове, що наразі ближче означення матеріялу неможливе.

*

Для легшої орієнтації в списі подаю показчик зладжений по культурам. Числа вказують на відповідну позицію інвентаря.

Палеоліт: 1, 10, 11, 17, 19, 20, 22, 24, 29, 33, 39, 42 (?), 45, 52, 65.

Неоліт: 2, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40 (?), 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 64, 65.

Енеоліт: 11, 18, 20, 25, 27, 39, 48, 53, 63.

Бронз: 8, 62.

Гальштат: 11, 18, 39.

Рим і мандрівка народів: 3, 10, 18, 22, 39, 54 (?), 58.

Городища і пізнійші часи: 6, 7, 11, 18, 22, 23, 27, 29, 30.

Таблиця I.

1 Чернилява, п. Яворів; 2 Протеси; 3 Доброгостів; 4 і 6 Голубиця; 5 Биків; 7 Цішки.

Таблиця II.

1 Снятинка; 2 Нивиці; 3 Гребенці; 4 Глиняни; 5 Звенигород; 6 Чорний Острів.

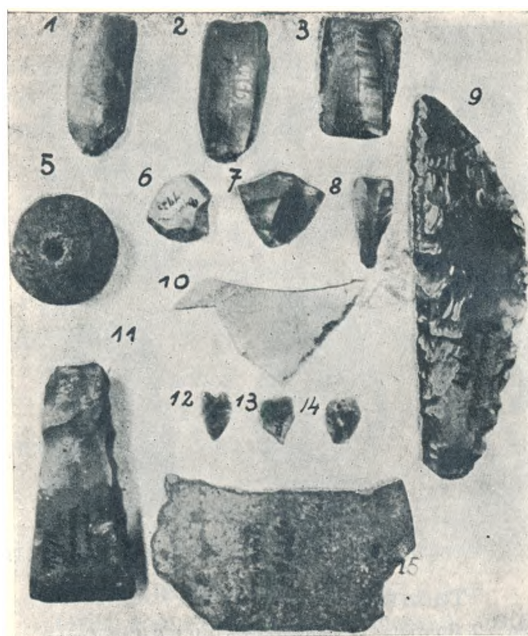

Таблиця III.

1 – 15 Гумниска.

Таблиця IV.

1, 3, 4 Рожиска.
2 Борщовичі.
6, 8 Звенигород.
7 Підярків.
5 Рудники.

Таблиця V.

1—7 Заліщики.

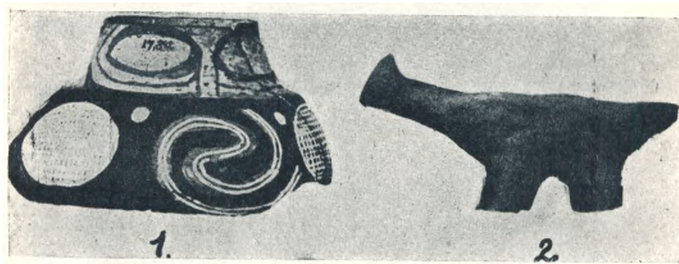

Таблиця VI.

1 Заліщики; 2 Зазулинці.

Таблиця VII.

1—6 Заліщики.

Таблиця VIII.

1—6 Заліщики.

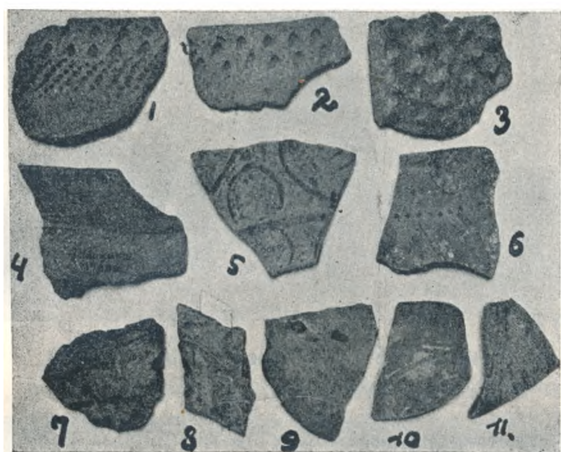

Таблиця IX.
4 Залішики; 1—3, 6—11 Голігради.

Таблиця X. 1—3 Заліщики.

Таблиця XI. 1—7 Ланівці.

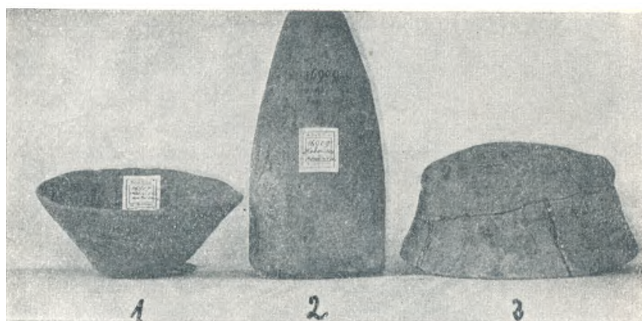

Таблиця XII. 1—3 Новосілка Костюкова.

Таблиця XIII. 1—3 Целіїв.

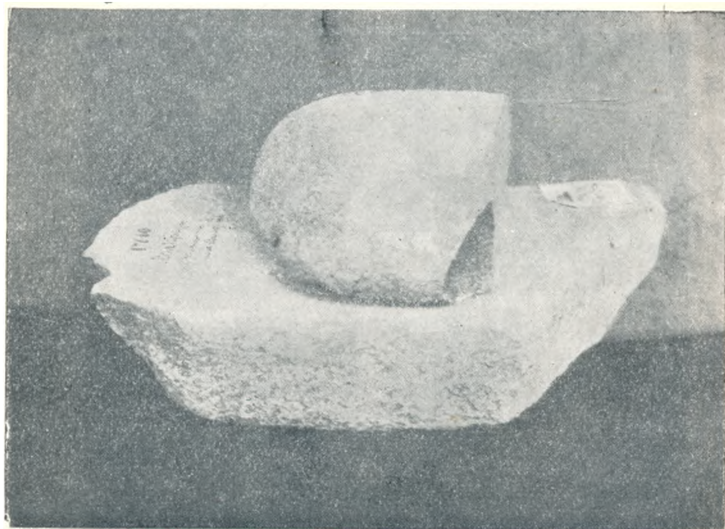

Таблиця XIV. Голігради над Серетом.

Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длуґоша.

Написав *Др. Евген Перфецький.*

II.

Оповідання про Кия, Щека й Хорива та Оповідання про Рюрика, Синеуса і Трувора в складі зводу 1100 року.

Розділ 1.

Уся попередня частина цієї праці мала на меті відкрити Перемишльський звід 1100 року (першої редакції), без чого неможливо булоб приступити до самого розбору відповідного літописного тексту, — до вирішення цього питання, яке в науковій літературі, — строго говорячи: ще не підіймалося.

Як бачимо зі всього вище сказаного, примушені ми тут для висвітлення питання обертатися головно між текстом найстаршої частини Новгородського I. літопису молодшого зводу („Початковим зводом“), — текстом Повісти временних літ — та текстом найстаршої частини руського тексту Яна Длуґоша. Ці три старовинні літописні зводи, які скоро один після другого були зложені, — є дуже спокревнені з собою, що дає можність висвітлення їх взаїмовідношень, і в дальшу чергу дозволяє визначити складові частини Перемишльського зводу 1100 року.

Цей відділ моєї праці присвячую розборови найстаршого початкового тексту руського літописного джерела Длуґоша, а саме оповідання про Кия, Щека й Хорива — та оповідання про Рюрика, Синеуса і Трувора. На початку цього розбору діткнуся тих місць статті Длуґоша про цих князів, що відповідають як текстови, який лежить в основі найстаршої части Новгородського I. літопису, так і текстови Повісти временних

літ. Дальше переведу розбір тих місць Длуґоша, які відповідають тільки текстови Повісти временних літ. Опісля на основі внутрішнього аналізу та порівнань з відповідним літописним текстом инших джерел показую, оскільки ті части тексту Длуґоша, котрі не ввійшли ані в текст найстаршої частини Невгородського І. літопису, ані в текст Повісти временних літ — відповідали тут текстови Перемишльського зводу 1100 року, — як читались вони в цім зводі.

Перші слова руського тексту хроніки Яна Длуґоша (тобто зводу 1225 року), як і в богатьох инших літописних зводах, ставлять своєю ціллю висвітлити: „отъкуду есть пошьла Руськая земля“ — чи як Ян Длуґош ці слова перекладає: „Quomodo res Ruthenorum creverunt“. З висвітлення цього і зачинається цей руський текст хроніки Яна Длуґоша.

Длуґош починає оповіданням про те, які племена та перші князі були в найдавніїших часах на Руси. Передовсім оповідається тут про Кия, Щека, Хорива та сестру їх Либедь, які являються в цім тексті Длуґоша основниками руського державного життя та своєї династії.

На самім початку текст Длуґоша називає Кия, Щека та Хорива просто братами, синами одного батька. Після цього оповідається, як Кий, Щек та Хорив стались князями. Вони вибились на князів завдяки своїм особистим здібностям: „tam ingenio quam viribus praestantes, ut qui facile Principatum in gente consecuti, caeteros redegerunt in suam ditionem“. Кий, Щек та Хорив дали початок першому роду князівському на Руси, заложили свою полянську князівську династію, котра розмножившись дала зі свого роду князів і другим племенам південним, чим положила початок розділенню Руси на окремі племінні князівства: „a quibus (тобто від Кия та його братів) caeterae nationes secundum tribus et domos suas derivatae sunt“. Дальше три брати збудували місто Київ, звідки зачав управляти своєю землею найстарший брат Кий; — побіч Київа явилися городи Щековиця та Хоривиця, де перебували два брати Кия.

Дальше Длуґош говорить, які власне князі вийшли з цього київсько-полянського князівського роду: „Erant et alii Polonorum (т. є. Полянські; — Ruthenorum, ed. Dobr.) Duces, videlicet Radzim et Wyathko“, — а також князь Дулеба (Dulyeba) та инші (et alii). Кождий з цих князів дістав відомий уділ, князівство. Кождий такий уділ та населення, яке ввійшло в його

склад одержало свою назву від імени того свойого князя: „de nominibus suis regionibus et populis vocabula indiderunt“. Так від імени Радима дістали свою назву — Радимичане, — від імени Вятка зачали називатися — Вятичане, — а від імени Дулеби — Дулебяне: „a Radzim enim Radziniczanye, a Wyathko — Wyathiczanye..., Dulyebyanye a Duce eorum Dulyeba vocabuntur“. Притім вказується тут місця находження цих князів та їх уділів: Радим та Радимичане на ріці Сожі (in flumine Szaszu), — Вятко та Вятичане на сході, на ріці Оці, — Дулеба та Дулебяне на ріці Бузі. Домінували над усіма тими руськими племенами Поляне, Полянська земля, на чолі котрої стояв Кий та його брати. Цей полянський княжий рід панував на Руси довший час: „Absumptis deinde Kyg, Szczyek et Korew, filii eorum et nepotes linea directa succedentes, principabantur apud Ruthenos annis multis“.

Дальше після оповідання про Кия, Щека та Хорива Длуґош говорить загально про їхні вірування: „Gentilium et ipsi errorem sequuti, stagna, lacus, fontes, aquas, pro diis colebant“. Ще дальше перед кінцем цілого цього оповідання про перших князів подається характеристика звичаїв та обичаїв племен. Прицьому текст Длуґоша, як і инші літописи, розріжняє обичаї Полян, котрі мали „in ducendis uxoribus et contrahendis matrimoniis inter sorores germanas et propinquas cognatas discretionem, abstinendo a concubitu earum“, — від обичаїв Дулібів, Радимичів та инших племен, котрі „pudore soluto, et cognatis et alienis uxoribus, rapiendo illas miscebantur“.

Після цього слідує тут, що на київськім столі засіли два брати, Аскольд і Дир. Більше про них тут нічого не говориться, але зараз же слідом за цим оповідається, що деякі новгородські племена („nonnullae Ruthenorum nationes“) спикрили собі панування цих двох братів, а що зпоміж себе нікого їм було вибирати собі за князів, — прийняли собі князів від Варягів. Про їх прихід чи покликання в тексті Длуґоша не говориться нічого. Текст його переходить просто до того, де сиділи ці три князі — старший (primus) Рюрик в Новгороді, Синеус в Білоозері, Трувор в Ізборску. Племена, піддані їм платили дані по білій вивірці від мужа („ex quolibet capite humano pro tributo unus aspergellus albus reddebatur“). Згадується про безпотомну смерть Синеуса та Трувора, наслідком якої Рюрик стався єдиним володарем (у цих племен).

Зазначивши зміст тексту у Длуґоша, з яким матимемо тут

до діла, — перейдемо до близшого висвітлення відношень цього тексту до відповідного тексту зводу, який уявляє собою найстаршу частину Новгородського І. літопису.

Розділ 2.

Наведене вище оповідання Длуґоша про перших князів — в деякій мірі дослівно відповідає текстови Новгородського І. літопису молодшого зводу (по спискам Комміс., Толст., Академ.). Цяж найстарша частина Новгородського І. літопису в відомій мірі дослівно відповідає відповідному текстови Повісти временних літ (Соф. І., Лавр., Іпат. лл.). Вияснення взаїмовідношень цих трех основних староруських джерел, — тексту Длуґоша, Новгородського І. літопису та Повісти временних літ, — веде нас до висвітлення складу та до реставрування тексту Перемишльського літописного кодексу 1100 року першої редакції, — чи як скорочено його називатимемо тут, — зводу 1100 року.

Літопис, який лежить в основі найстаршої частини Новгородського І. літопису, хоч зложений переважно з літописного київського матеріялу, в значній мірі відбиває на собі літературно-літописний вплив новгородський та містить в собі ріжноманітний спільно-руський (в тім числі і новгородський) матеріял характеру літописного, аґіоґрафічного та устного, народнього. Цей літопис був зложений з кінцем XI століття, це можна ствердити досить певно[1]). На означення його уживаємо назви „Початковий звід“, що була прийнята дослідниками, але з застереженнєм, що не можна уважати її зовсім точною. А то власне через те, що цей звід не є в буквальнім значінню того слова початковим зводом: вже перед його утворенням, як завважено було і як побачимо дальше, кодифікувався на Руси літописний матеріял, — вже перед ним складались зводи. „Початковим зводом“ його

[1]) Початковий звід очевидно кінчався двома звістками під 6601 (1093) р. про дві побіди Половців над руськими князями. В кінці тексту цих звісток в деяких зводах знаних В. Н. Татищеву слідувало слово „аминь“, — це дало Татищеву можність думати, що це є кінець зводу (в його „Исторіи“ I, 53). А. А. Шахматов доказує, що Татищева гадка не є зовсім безпідставною та що окінчення Початкового зводу дійсно треба шукати десь коло 1092—1093 років. Честь відкриття Початкового зводу належить Шахматову. В своїм виданні Повісти временних літ, в самім тексті Повісти временних літ, її складі, Шахматов зазначує текст і Початкового зводу, який відбився у ній; він зазначує цей текст там курсивним шрифтом (А. А. Шахматов, „Повѣсть временных лѣтъ“. Вводная часть. Текстъ. Петроград, 1916 р.).

можемо назвати тільки в значінню зводу, який вперше в найбільшій мірі зібрав та включив в свій склад — спільно-руський, північний та південний літописний матеріял, — притім не тільки літописний, але і аґіоґрафічний, устний (народній, епічний) і т. д. Сей Початковий звід будемо відріжняти з одного боку від руського тексту Длуґоша (зводу 1110 р.), з другого боку від „Повісти временних літ“. „Повість вр. літ“ хоч також є спільноруським зводом, — літописним кодексом початку XII століття, — але відріжняється від цих двох вказаних зводів в тім, що є зложена з найріжноманітнійшого матеріялу, не тільки південного та південно-західнього (новгородського), але і з чужого матеріялу — походження грецького та південно-славянського, — по характеру свойому вона наближається до хроноґрафії всесвітньої.

Початковий звід починає оповідання про Кия, Щека і Хорива, що ці три брати „сътвориша градъкъ“ (Комм., Толст. сп.), — що старший брат Кий жив у Київі, Щек на Щековиці, Хорив на Хоривиці. Дальше говориться про Полян та додається про се племя і князів: „Бяху же погани, жьруще озеромъ и кладеземъ и рощениемъ, якоже прочи погани“. Після цього оповідання в Початковім зводі переривається та замість продовження його бачимо там звістку про облогу Русею Царгорода в добі царя Михаїла. Текст цієї звістки є пізнійшою вставкою. Він не єсть руського походження.[1])

За цією вставкою в тексті Початкового зводу стоїть звістка про те, що ці брати—Кий, Щек та Хорив—„изгыбоша“;—причім додано: „и бѣша обидими Древляны и инѣми окольними“. З цього можна булоб думати, що в перводжерелі Початкового зводу

[1]) В виданні тексту „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (1916 р.)—А. А. Шахматов цю звістку Новгородського І літ. (без близших пояснень) відносить до тексту Хроноґрафу, близького з „Еллинскимъ и Римскимъ Лѣтописцемъ“. — Дослідники, дотикаючись иньшого тексту про цю подію, що був внесений в Повість временних літ і відноситься до тексту продовжателя хроніки Г. Амартола, — на цю звістку Новгородського І літ., досить мало звернули уваги. — Про цю подію в руськім літописанні — порівн. Х. Лопарев, „Старое свидѣтельство о полож. ризы Богород. во Влахернѣ“, в Визант. Врем., II. (1895) стор. 581 та слід.; — примітки до цього подав В. Г. Васильевский, в Виз. Вр., III (1896), стор. 83.—В. М. Істрин, „Хроника Георгія Амартола в др. славянорусскомъ переводѣ“ (Петроград 1922) т. II. передмова, стор. XVII. та слід., де він полемізує з А. Шахматовим про відношення хроніки Амартола та ин. до Повісти врем. літ. В послідне — М. Вайнґарт, „Byzant. kroniky v literat. cirkevneslov.“ (Братислава, 1923), II., 1., стор. 133.

вище говорилось вже не тільки про Полян, але і про иньші „окольні“ (т. є. південні) руські племена, — як це бачимо і в тексті Яна Длуґоша. Але вище згадується коротенько про одних тільки Полян та і то тільки в звязку з оповіданням про Кия, Щека та Хорива.

Про те, що в перводжерелі Початкового зводу говорилось про ці иньші південні племена, свідчить і иньше місце Початкового зводу. Після слів: „Въ лѣто 6362 Начало Земли Русьстѣй“, (які стоять перед згаданою звісткою про Кия, Щека та Хорива) текст зачинається з півфрази: „Живяху къжьдо съ родъмь своимь на своихъ мѣстѣхъ и странахъ, владѣюще къжьдо родъмь своимь“. — Недорічність змислу цих слів зразу кидається в вічі. Перечитавши цю напів обірвану фразу, саме собою задаєш собі питання: хтож це жив з „родъмь своимь“? Тих, хто жив з родом своїм було очевидно більше, бо говориться „живяху къжьдо“ з родом своїм. Притім вони жили „на своихъ мѣстѣхъ“: на яких-же це місцях? Накінець, кождий володів родом своїм: хтож це міг володіти цим родом? Ніякого пояснення про це в Початковім зводі не подається. Після цієї пів-обірваної фрази зачинається оповідання про Кия, Щека та Хорива.

Повість временних літ, яка положила в свою основу текст Початкового зводу, також має цю напів-обірвану фразу. Але складач Повісти временних літ переписуючи це місце, відразу замітив, що це місце є поплутане: він старається цю фразу з чимось в тексті сполучити, щоби вона мала якийсь змисл. І він додає слова: „Полямъ же живъшемъ о собѣ, и владѣющемъ роды своими, иже и до сея братия бяху Поляне“ (Лавр., Радз.).

Це чистий здогад складача Повісти временних літ. Цього місця нема ані в руськім тексті Яна Длуґоша, ані в Початковім зводі. Але і цей здогад складача Повісти временних літ не висвітлює цієї справи, — він сам по собі є незрозумілий: не зрозуміло, до чого відносяться слова: „владѣюще къжьдо родъмь своимь“. До Полян, яко колєктиву, племени, це не може відноситися: це не має змислу. Звідси ясно може бути тільки одно, що слова напів-обірваної фрази (—„живяху къжьдо съ родѣмь на своихъ мѣстѣхъ и странахъ, владѣюще къжьдо родъмь своимь“)—відносяться до племінних князів, які, як це бачимо в тексті Длуґоша (та і в Повісти временних літ), володіли дійсно відповідними руськими племенами, та жили на відповідних місцях. Цими князями, побіч головних: Кия, Щека та Хорива — родона-

чальників, які панували в Києві та Полянській землі, були Радим на ріці Сожі, Вятко на ріці Оці, Дулеба на заході, на ріці Бузі і т. д.

З цього видно, що в тім літописнім джерелі, звідки походить матеріял Початкового зводу, дійсно оповідалось і про Радима, Вятка, Дулебу й південні племена, але в склад тексту Початкового зводу це оповідання про південні племена та цих їх князів не ввійшло. Виникає питання, чи сам складач Початкового зводу ці звістки про південні племена та їх князів виключив зі свого літописного тексту, — чи при зложенню цього свого своду цей складач дістав до рук текст, який не мав усіх цих звісток? — Мусимо сказати, що складач Початкового зводу сам не займався цим скороченням тексту, але, як це побачимо низче, використав для свого початкового тексту джерело, яке не мало в своїм оповіданні цих звісток про південні племена. Перед зложенням Початкового зводу мусіло бути вже що найменьше два його літописні попередники. Оден з них був той, котрий мав повний текст звісток про Кия, південні племена та їх князів: це був Старовинний Київський літопис. Другий звід не мав звісток про ці південні племена, племінних князів і т. д. — цей звід був безпосередно використаний складачем Початкового зводу.

Перший звід,—Старовинний Київський літопис разом з його київським продовженням був вичерпуюче використаний зводом 1100 року, — як на це прямо вказує текст Яна Длуґоша, який має повне оповідання про Кия, Щека і Хорива. Цей Старовинний Київський літопис—проник і до складу Повісти временних літ, котра попри своє головне джерело, Початковий звід, — в значній мірі виужиткувала і текст зводу 1100 р. Одначе Повість временних літ, як це побачимо низче, безпосереднъо черпала із зводу 1100, не тільки матеріял про найдавнійшу добу, — але і літописний матеріял про другу половину XI-го століття, — головно матеріял перемишльського літописання, статтями якого цей звіт 1100 року і закінчувався.

Другий же звід, — що користувався безпосереднъо Старовинним Київським зводом, але викинув з нього звістки про південні племена, племінних князів і др., став основою самого Початкового зводу і вніс тим самим немалу плутанину в ціле руське літописання. Бо за посередництвом цього Початкового зводу він дістався до тексту Повісти временних літ та по части і в звід 1100 року. Але разом з цим цей посередник, протоґраф Початкового

кового зводу поперше вніс в руське літописання і новий елемент, — це матеріял північного руського літописання.

Чому складач цього перводжерела Початкового зводу не вніс в свій текст цих звісток про південні племена та їх князів, котрі, як завважили ми, мав можність внести, — пояснюється самим характером цього джерела. А власне складач цього зводу взагалі дуже своєвільно поводився зі своїм матеріялом, він не тільки не вніс у свій текст звісток про південні племена та їх князів, але і саме оповідання про Кия, Щека та Хорива він не ціле вніс до свого тексту а тільки початок; він і самого Кия, Щека та Хорива не тільки не рахує за князів, але наслідком пропуску дальшого тексту про них, не видно, щоби вони були шось більше з суспільного боку, ніж прості основники „градъка", т. є. Київа;—навіть не видно тут чи мали вони якесь відношення до Полян;—вони просто тут називаються: „братіє", „тріє братіє".

Що текст Длуґоша рахує Кия, Щека та Хорива князями, не є тут випадковим додатком до імен цих трех братів, не є простим титулованням їх. Навпаки, текст Длуґоша підкреслює нам те, що вони були князями, тим, що подає нам ціле консеквентно ведене оповідання про те, як Кий, Щек та Хорив сталися князями та як з їх роду вийшли і инші племінні князі.

Звідси виходить, що про цю початкову добу протоґраф Початкового зводу дуже мало узяв зі свого перводжерела, — а власне неповну звістку про Кия, Щека та Хорива та дещо про Полян. Відкинувши звістки про инші племена та їх князів, протоґраф Початкового зводу взагалі старався не вносити в свій текст усього того, що було звязано з цим племінним життям старої Руси. Замість цих звісток складач протоґрафу вносить у свій текст велике оповідання про північні племена та князів новгородської области. При тому він говорить, що кожне з названих племен жило своїм родом, — говорить, що ці новгородські племена давали дань Варягам, але що Варяги утискали їх, повстали проти них та вигнали їх від себе. Але порядку у Новгородців після того не було і вони мусіли собі шукати знова князів та посилати особливе посольство за ними за море. Дальше говориться про прихід цих князів від Варягів зза моря, про дань їм від цих племен, розділ між князів новгородських волостей і ин. Одним словом протоґраф Початкового зводу, що про старих південних князів та племена не говорив майже нічого, старається про ці новгородські племена та початки їх політичного життя подати усе, що тільки знає, він старається відтво-

рити, зобразити в повнім образі цю новгородську старовину, але даних йому не достає. Через те оповідання робиться досить штучне. Щоби більше життя надати цьому оповіданню, складач уживає навіть розговірної форми, вкладаючи в уста Новгородців слова до Варягів, якими вони їх закликають.

Все те вказує на це, що складачем, чи редактором цього тексту про початок Руси у Початковому зводі (Новг. І.) — був Новгородець. Це пояснюється передовсім тим, що тільки місцевий, північний чоловік міг так точно знати про ці новгородські племена, — тільки Новгородець міг настільки інтересуватися тут усією цією історією, щоби навіть цю промову в уста Новгородців вложити, — тільки Новгородець міг так точно подати тут топоґрафію Новгородської землі. Південний редактор (Киянин, чи инший) не мігби про усе це так докладно знати та і взагалі усім цим інтересуватися. Тут взагалі не може бути думки про те, щоби південний, українсько-руський складач міг редаґувати текст протоґрафу Початкового зводу, — бо в інтересі південного складача ніяк не могло би бути те, щоби зі свого літописного тексту викидати ті звістки, які дотикались півдня, Київської Руси, а замість цього вносити в цей свій текст звістки чужі, північні, новгородські (про новгородські племена і т. д.). Разом з тим ми ясно бачимо тут, що цей новгородський складач при редаґованню початкового тексту про Кия, Щека та Хорива, який був ним в його зводі використаний, має певну свою думку. Він будує ціле своє оповідання про новгородські племена так, що ухиляється нпр. хочби згадати про Київ та київських князів, — що є просто дивно, бо ціж новгородські племена від найдавнійших історичних часів залежали від Київа та його князів. Відповідно до своєї провідної думки він скорочує та взагалі редаґує і київський свій текст про Кия, Щека та Хорива і надає йому свій кольорит. Будемо називати цей звід, — тобто протоґраф Початкового зводу, який повстав на основі старо-київського літопису, але вперше вніс в руське літописання новгородський північний літописний матеріял, — та був утворений Новгородцем — „Новгородський звід“ (ця назва уживалась вже нераз).

Притім хочу завважити, що текст цього Новгородського зводу, який заховався в тексті Початкового зводу, ніяк не можна рахувати повним. Про це свідчити може псковське літописання, текст якого (в початкових статтях Першого та Другого Псковських літописів) при буквальній схожости з відповідним текстом Початкового зводу, — має такі старовинні риси, яких не має

ані Початковий звід, ані Повість временних літ, яка мала в своїй основі цей Початковий звід, —, але які суть найближчими до відповідного тексту Длуґоша (напр. нема тут про Кия, що сидів на горі, де „нынѣ увозъ Боричевъ“, — але є инше: що Синеус та Трувор померли „не сътворше сѣмени“ — осібність рис тексту про Аскольда та Дира і т. д.). Це пояснюється тим, що Длуґош користувався особливою редакцією Початкового зводу, яка повнійше відбила в собі текст Новгородського зводу, як той список Початкового зводу, який находиться в складі Новгородського I. літопису.

Звернемось до самого цього тексту оповідання про північні новгородські племена та їх князів. Зпоміж племен, які жили в Новгородській области, в цім оповіданні фіґурують тільки слідуючі племена: Словени, Кривичі, Меря, — троха низче в цім тексті названо і четверте новгородське племя — Чудь. З цих племен кожне, як говорить це оповідання, мало свою волость та мало відому свою самостійність. Ці племена давали дань Варягам, але через те, що Варяги їх утискали, прогнали їх. Але мусіли знов післати за Варягами, бо порядку у них не було. На чолі закликаних Варягів стояли: Рюрик, Синеус та Трувор — брати. Ці брати одержують кождий окрему волость. Рюрик з дружиною своєю сідає яко найстарший брат в Новгороді, Синеус в Білоозері, Трувор в Ізборську. Але по двох роках Синеус та Трувор померли, не залишивши наслідників (дітей), через що Рюрик забирає їх волости, залишаючись тут єдиновладцем.

Коли придивимось до початку цього оповідання, то побачимо, що воно зачинається майже в тих виразах як і оповідання київського тексту про Кия, його рід та південні племена, — тільки назви племен тут инші. Тут в цім новгородськім оповіданні говориться, що з цих новгородських племен — „къжьдо своимь родъмь владяще“ (Новг. I.). В київськім оповіданні про Кия, його рід та південні племена говориться, що з цих південних племен — „владѣюще къжьдо родъмь своимь“ (Лавр., Іпат., Новг. I.). В новгородськім оповіданні про північні племена говориться, що „Словѣне свою волость имѣяху, а Кривичи свою, а Меря свою“ (Новг. I.) та що „а Чудь своимь родъмь владяще“ (Новг. I.). В оповіданні київськім про південні племена читаємо, що було „княжение... въ Деревляхъ свое, а Дрьгъовичи свое“ (Лавр., Іпат.), а троха вище: „а Вятко (сѣда) съ родъмь

своимь“ (Лавр., Іпат.). Це усе показує нам, що цей початковий текст цього новгородського оповідання про північні племена утворився під впливом київського літописного оповідання про Кия, його рід та південні племена.

Тут виникає питання — чому власне в цім новгородськім оповіданню говориться тільки про цих декілька північних племен: про Словен, Кривичів, Мерю, — а троха низче — про Чудь? Прецінь новгородських племен було далеко більше та і назви їх були знані від найдавніймих часів (порівн. Повість врем. літ). — Думаю, що не самовільно складач цього оповідання говорить тут тільки про декілька новгородських племен: назви та звістку про ці племена він міг почерпнути зі свогож джерела, старокиївського тексту. Ця київська звістка і сталася приводом для новгородського складача зложити цілком самостійне оповідання про північні племена та їх князів, — оповідання, якого руське літописання ще перед тим не мало.

Можливо, що ці новгородські племена, Словени, Кривичі, Меря, в тексті Старовинного Київського літопису згадувались в нім вже і побіч племен південних. В кожнім разі київський літописний текст знав про ці новгородські племена, — а власне: тільки про ці три племена. В цім тексті згадувалось про них троха низче: в оповіданні про Ігоря Рюриковича, котре слідує там зараз же безпосередньо за першим оповіданням про Кия, його рід та південні племена. Там говориться, що Ігор: „дань устави, Словеномъ и Кривичемъ и Мерямъ дань даяти Варягомъ“ (Лавр., Новг. І.). — Для складача Новгородського зводу ці слова були тим єдиним найдостовірнійшим старовинним свідоцтвом, на основі якого він найтвердше міг думати, що тільки тих декілька північних племен були в найтіснійшім відношенню до Рюрика, його братів та взагалі до перших князів Рюрикового роду. Він розумів, що коли Словени, Кривичі та Меря були піддані князеви Ігореви Рюриковичу, то вони мусіли бути вже піддані і Рюрикови — платили Рюрикови та його братам дань. Звідси йде завязок оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора, їх закликання на Русь, в якім складач цього оповідання примусив ці племена — Словен, Кривичів та Мерю відіграти виключну в цім ролю.

Але коли назви племен — Словен, Кривичів та Мері та звістки про них почерпнуті з Старовинного Київського літопису, — то як же пояснити, що тут на деяких місцях цього оповідання говориться і про четверте племя Чудь. Ті три перші племена

грають тут постійно головну ролю, четверте племя — Чудь згадується (разом з цими трьома племенами) в самім факті запрошення варяжських князів. На початку цього оповідання, коли вперве згадується назви трьох цих племен, — про Чудь нічого не говориться. Не говориться про Чудь і в старо-київськім літописнім тексті в оповіданні про Ігоря Рюриковича. Навіть вираз — „а Чудь своимь родъмь", коли імя Чуди — вперве згадується в тексті цього оповідання про новгородські племена та їх князів, — уявляється, що стоїть в цім тексті не на своїм місці, виглядає як вставлене сюди (не має предиката). Все це свідчить про те, що згадка про племя Чудь вставлена в текст цього оповідання пізнійшим складачем літописного зводу.

Коли Словени, Кривичі та Меря вже від найдавнійших часів, як представляє це наш літопис, живуть спільним життям, в однім політичнім звязку, мають одну князівську власть, то цього ніяк не можна сказати про племя Чудь Ми бачимо в дальшім тягу літописання, що Чудь не тільки не живе в такій спілці з цими трьома новгородськими племенами, — але взагалі не має нічого спільного з ними, — живе яко зовсім чужий нарід окремо від них. Літопис сам найліпше про це свідчить в дальшім своїм тексті.

Перший рішучий крок Новгорода покорити собі це вороже племя Чудь, бачимо під роком 6538, коли Ярослав Мудрий побив частини Чуді та вибудовав на відібраній від них землі город Юріїв. Але це панування Новгородців над Чуддю зовсім не було трівким, бо Юріїв знова був відібраний від Новгородців Чуддю. Під 6562 бачимо, що в цій боротьбі з Чуддю був забитий посадник Остромир та „много паде съ нимъ Новгородцевъ" (Соф. I.), — Чудь побідила. Під цим же роком знова ходив проти них Ізяслав Ярославич з новгородськими племенами, але не багато успів, бо узяв тільки оден чудський город Декипив. Під р. 6568 Ізяслав Ярославич з Новгородцями та Псковичами (або з Словенами та Кривичами) силкується відібрати від Чуди Юріїв, але це кінчається взаїмним спустошенням частей Чудської, Новгородської та Псковської землі („и до Пскова доидоша воююще" Псков. I.). Ця боротьба з Чуддю продовжується і в XII столітті (під 6640 р. боротьба за Юріїв і т. д.).

Новгородський звід, який вніс вперше в літописання це оповідання про північні племена та про покликання ними Рюрика, Синеуса та Трувора, писався, розуміється, ще в тій добі (десь в половині XI століття), коли тільки розгорялась бо-

ротьба Новгорода з Чуддю та грозила небезпекою самому Новгородови, Пскову, Ізборску. Ясно, що цей Новгородський звід в оповідання про покликання Рюрика, Синеуса та Трувара, не міг внести в свій літописний текст те, що разом зі Словенами, Кривичами та Мерю покликала їх і Чудь, — бо виходило би, що Чудь жила спільно в одній політичній цілости з Словенами (Новгородцями) та Кривичами (Псковичами), — що Чудь признала сама добровільно власть Рюрика, добровільно від себе дала та давала йому дань і т. д., — що противорічилоби тій дійсности, в який сам жив складач Новгородського зводу, — тим фактам завзятої тяжкої боротьби Новгородців та підданих їм племен з завше ворожою та непокірною Чуддю, які складач Новгородського зводу бачив перед собою.

Внесення назви племени Чудь в це оповідання про покликання Варягів могло статися тільки пізнійше, — десь в кінці XI століття, коли ця боротьба з Чуддю дала Новгородцям деякі успіхи та надію на покорення цього племени під свою руку.

Це внесення назви племени Чудь в текст оповідання про покликання Варягів міг зробити тільки оден складач Початкового зводу, який зложений був з кінцем XI століття (коло 1093 р.). — Йому яко Киянинови, який деякими деталями новгородського життя міг і не інтересуватися та міг і не знати, це тим лекше було зробити, безпосередньо користуючись тим новгородським зводом.

Що за причина була, що складач Початкового зводу в текст оповідання про покликання Варягів, вніс назву племени Чудь, побачимо низче.

Пересвідчившись, що первісно в тексті цього оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора фіґурували фактично тільки три племена — Словени, Кривичі та Меря, підемо дальше в нашім розсліді.

Цим трем племенам після схеми цього оповідання — відповідали три князі — Рюрик, Синеус та Трувор, яких вони покликали до себе князювати. Кожде з цих трех племен мусіло би мати одного з цих трех князів. Цілком природня річ, що ці князі мусіли би сісти в центрах трех згаданих племен. Старший з цих трех братів, Рюрик, дійсно сідає в центрі Словенського племени — в Новгороді. Але, дивна річ, Синеус сідає в Білоозері, — в місті, яке не належало ні одному з цих трех племен, знаходилося на території новгородського племени — В е с ь,

котре не брало жадної участи в покликанню на Русь Рюрика, Синеуса та Трувора, — та котре взагалі не згадується в цілім цім оповіданні про Рюрика та його братів. Це вже було замічено А. Шахматовим та і ранійше, перед ним.

Що Білоозеро знаходилось не десь инде, але на території Веси, про це знали від найдавнійших часів не тільки Новгородці, але і Кияне. Повість временних літ дуже ясно про це нам свідчить, зазначаючи в своїм тексті дуже точно, де сиділо племя Весь: „А на Бѣлѣозерѣ сѣдять Вьсь, а на Ростовьстѣмь озерѣ Меря, а на Клѣщинѣ озерѣ Меряже". (Лавр. л.). Про це, ясно говорять і иньші літописи [1]). Вже складач Повісти временних літ (— на початку XII століття) замітив сю суперечність і між племена, які покликали братів-Варягів, вставив і племя Весь; тим самим він мав можність залишити Синеуса в Білоозері.

Не вповні ясно стоїть справа також з городом Ізборськом, в якому складач цього оповідання про покликання Рюрика — садовить Рюрикового брата — Трувора. Одно з найсильнійших племен, котре зі згаданими иньшими новгородськими племенами закликало на Русь Рюрика та братів — були Кривичі. Ясно, що в центрі кривичського населення мусів би сидіти оден з цих братів, — в данім випадку — Трувор. Такими центрами кривичської области були — Смоленськ, Полоцьк і почасти Псков. Але ми бачимо, що не в цих городах кривичської области сідає Трувор, але в Ізборську. Город Ізборськ знаходився на самісенькім північнім краї кривичської области, почасти вже на етноґрафічній чудській території [2]), — з півночи був Ізборськ суцільно оточений чудським населенням. Таким чином виходить, що і тут не все відповідає дійсности. Цю неможливість рахувати Ізборськ за центр, або головне місто кривичського володіння Трувора замітив вже складач Початкового зводу і він робить самовільно таку поправку, що вписує в число племен, що призвали трьох братів, також племя Чудь [3]). Трувор сидів в Ізборську, —

[1]) Порівн. Воскресенський літопис. Полн. собр. лѣт., VIII, 160.

[2]) Порівн. Н. П. Барсов, „Очерки русской истор. географіи", стор. 180. — Також порівн. С. М. Соловьев, „Исторія Россіи", т. I, стор. 98 та слід.

[3]) Що оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора зложено могло бути тільки літописцем, який мав перед собою Старовинний Київський літопис, це ясно. Бо на основі старовинного київського літопису в значній мірі основується це оповідання: звідти узята і звістка про три племени — Словен, Кривичів та Мерю, сама звістка про те (як побачимо низче), що вони покликали собі Варягів, — звідти узята почасти і схема

Ізборськ стояв на границі чудського та кривичського племени, — з того виходить природно, що Трувор мусів бути князем цих двох племен. Такою тільки причиною можна висвітлити вставку назви племени Чудь в оповідання про покликання Варягів.

Але ця комбінація складача Початкового зводу не є дуже вдалою, бо бажаючи вияснити факт перебування Трувора в Ізборську і вносячи в свій текст імя племени Чудь, — мимохіть якби представляв Трувора князем цілої кривичсько-чудської области, — володарем великого простору землі. Це не тільки противорічило би дійсности, але виходило би так, що володіння Трувора були богато більшими, ніж область найстаршого брата — і сам Трувор представлявся би князем далеко сильнійшим та і могутнійшим, ніж Рюрик, цей основник славнозвістної на цілий світ династії княжої, — що є річчю в змислі старо-руського літописання просто неприродньою, — невідповідаючою дійсности.

Усе це вказує нам на скільки невідповідаючим дійсности, історичним фактам здавалось це оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора вже в XI та на початку XII століття, — на скільки трудною ця історія здавалась вже тоді, — що, як складач Початкового зводу, так і складач Повісти врем. літ., щоби внести більше світла в це оповідання про Рюрика та братів, примушені були ужити навіть інтерполяції старовинного літописного тексту: складач Початкового зводу мусів був в тексті своїм помістити, яко особливий чинник в цій події — племя Чудь, — а складач Повісти временних літ поклав між иньшим — племя Весь.

цього оповідання, коли говоримо тут про вставку назви Чудь, то ясно, що тут може йти річ про вставку цю в текст вже готовий. Цю вставку назви Чудь міг внести в цей текст тільки той пізнійший складач, який користався цим Новгородським зводом як своїм джерелом та положив його в основу свого тексту. Таким міг бути тільки складач Початкового зводу. Неможливо погодитися тут з А. А. Шахматовим (в його „Разысканіяхъ...", стор. 314, 611), який замітивши, що ця згадка про Чудь є вставкою, завважує, що ця вставка зроблена була вже новгородським складачем (в його зводі). Бо в такім разі треба би було зложення оповідання про Рюрика та братів віднести до старшої доби. ніж зложення Новгородського зводу, що протирічило би в такім випадку иньшому поглядови А. А. Шахматова, який це оповідання про Рюрика. та його братів цілком правильно рахує тут зложеним самим складачем Новгородського зводу (ibid., стор. 518). Псуватиж свій власний твір, як є попсований (наслідком цієї вставки) текст цього оповідання про покликання Рюрика, Синеуса та Трувора, сам автор (складач цього оповідання) не міг.

В результаті тільки що сказаного виникає слідуюче питання. Коли складач оповідання про Рюрика, його братів та північні племена оснував ціле це своє оповідання тільки на цих трех північних племенах — Словенах, Кривичах та Мері, — бо на основі старовинного київського літописання він рахував звязок власне цих північних племен з Рюриковим сином Ігорем, та і самим Рюриком, безперечним, — то чомуж не посадив трьох братів в Новгороді, Ростові та Смоленську, — в дійсних центрах цих племен, а садовить їх в Новгороді, Білоозері та Ізборську, які, крім першого города. не були центрами життя цих племен.

Розуміється, що в незнанні своєї новгородської топоґрафії, ніяк неможливо обвинувачувати, як завважив вже я, складача Новгородського зводу. Коли цю топоґрафію знати могли і Кияне, — то тим більше знав її Новгородець — складач Новгородського зводу, який вперве вніс в літописний текст і саме це оповідання. В чімже річ в такім разі? Річ в тім, що цей складач Новгородського зводу мав між иньшим і таке джерело, з якого він мусів був почерпнути і про те, що Рюрик сидів в Новгороді, Синеус — в Білоозері, Трувор — в Ізборську. Якеж це могло бути джерело? Таким джерелом могло бути тільки — народня устна традиція про цих князів, — точнійше: про кождого з цих трех князів. Так народня традиція в Новгороді памятала тоді про Рюрика та звязувала імя його з пануванням Рюрика в Новгороді, як це бачимо в цім оповіданні про покликання Варягів. Иньша народня традиція, як бачимо це зі звістки Повісти временних літ третьої (південної) редакції, звязувала імя Рюрика з заложенням Новгорода Рюриком, говорячи, що Рюрик зразу осів в Ладозі, але що по смерти своїх братів, Синеуса та Трувора, Рюрик перейняв усі їх волости — „пришѣдъ къ Илмерю, съруби городъ надъ Вълховомъ, и прозъваша и Новъгородъ, и сѣде ту...“ [1]) — Очевидно про Рюрика в ті часи, в часи внесення в літописання цього оповідання про покликання Варягів, ходило та жило в народі більше стародавних чуток, які звязували це імя Рюрика з Новгородом [2]). Про Синеусаж в ці часи жила своя народня традиція в Білоозері, про Трувора — в Ізборську. Усі ці традиції про кожного з цих князів зокрема складач цього оповідання про покликання Варягів знав.

[1]) Порівн. Іпатський літопис. Полн. собр. лѣт., I, 8, 9.

[2]) Імя Рюрика, могло звязуватися і з иньшими місцями новгородської области, про що говорила би і звістка пізнішого рукопису, що Рюрик помер в Корелі (в Вивліоѳикѣ, XVI, 53).

Він знав очевидно новгородські традиції і про инших князів, як напр. про Олега, котра є вписана в декількох літописних зводах новгородських (Комм. та Толст. списки Новг. I), де говориться про смерть Олега в Ладозі та про його могилу в цім городі[1]). Але він не інтересувався, як бачимо, цими иншими традиціями про инші особи, які колували в новгородській области, — він про ці традиції звязані з иншими особами, хочай їх і міг знати, ані не згадує. Виходить, його інтересує тільки те, що звязується з традиціями про цих трех князів, Рюрика, Синеуса та Трувора. Ці традиції, які є ріжного походження, з ріжних місць, звязує до купи в одно оповідання, а цих трех князів, з якими ці традиції звязуються, робить братами: Рюрика, яко сидячого в найстаршім городі Новгороді, робить найстаршим братом, а двох инших князів, Синеуса та Трувора, яких традиція народня садовить в молодших, підрядних городах — Білоозері та Ізборську, робить молодшими братами Рюрика.

Нема нічого дивного в тім, що новгородський літописець називає своїх трьох князів братами. Він зробив це під впливом Старовинного київського літопису: Рюрик, Синеус і Трувор відповідають трьом київським князям, Києви, Щекови і Хориву, що названі там братами. Разом з тим три новгородські князі відповідають також трьом новгородським племенам, що їх покликали.

Середня частина цього оповідання про покликання Рюрика, Синеуса та Трувора племенами зложена була на основі фактів пізнійшого новгородського життя.

Старовинне київське літописання, яким користувався складач Новгородського зводу, як і взагалі південно-руське життя не мало і не могло мати подібного мотиву. Такий мотив покликання князів на стіл (чи вигнання їх зі столу) є мотивом виключно новгородського життя. Деякі випадки вигнання князя в київськім життю, як напр. в 1068 р. вигнання Ізяслава Ярославича з Київа, були там виїмковим явищем; в цім випадку Кияне самі розкаялись та попросили назад до себе вигнаного князя. Колиж пізнійше (1073 р.) Святослав, князь чернигівський вигнав свого брата з Київа, Кияне цей поступок Святослава рішуче осудили, — „преступи заповѣдь отъню, паче же Божию“ —

[1]) В Київі також була своя традиція, яка приписувала Київу місто похоронення Олега. Порівн. Іпатський літ., Полн. собр. лѣт., II, 24: 6654 р.: „Кіяне особно сташа въ Олговы могилы“.

говорить київський літописець про цей поступок Святослава. Слова Ярослава синам: „(не погубите) землю отьць своихъ и дѣдъ своихъ, иже ю налѣзоша трудъмь великъмь“ (1054 р.) — є цією „отънею“ заповіддю. Вони свідчать, що виїмково родове (потім родинне) володіння князів княжими столами, а не якесь иньше набуло в південній Руси своїх прав. Бо це родове право було там вже від часів напів-мітичного та леґендарного Кия. Недармож ці риси родового княжого володіння так ясно зазначено в першім найстаршім київськім літописнім оповіданні про Кия, Щека та Хорива. — „Ты еси нашъ князь“ (внук славного Володимира) — говорять Кияне князю Ізяславу Мстиславичу (1146 р.): от де тут черпають свою політичну традицію Кияне; у поважних улюблених старих князів, що з роду в рід (від дідів до внуків) сидять на київськім столі. Київ не знає покликання князів, не знає і їх прогнання. Це є явище виключно новгородське і в нім треба тільки шукати пояснення покликання на стіл новгородський Рюрика.

Це покликання князів — для пізнійшої доби новгородського життя явище зовсім звичайне. Характерні єсть тут слова Початкового зводу, почерпнуті з його новгородського протоґрафу, вложені до уст Новгородців, що прийшли до князя Святослава Ігоревича просити собі князів. Ці слова їх звучать так: „аще не пойдете къ намъ, то налѣземъ собѣ князя“ (Новг. І, Лавр.). Ці слова мають повну собі відповідність в цім оповіданні про Рюрика та його братів — в слідуючих словах, сказаних на вічу новгородськім: „поищимъ собѣ кънязя“. Коли вже в цім оповіданні про Рюрика та його братів Новгородці зачинають з того, що виганяють від себе Варягів (які панували у них ще перед приходом Рюрика), то вже в 70-х роках новгородське віче різко виявляє подібну рису свого своєвілля, коли князя Гліба Святославича Новгородці виганяють від себе. Ще різче ця риса новгородського своєвілля виявилась в 1132 році, коли не тільки Новгородці самі, але і ціла новгородська земля — Новгородці, Псковичі та Ладожане, зібравшись на спільне віче, виганяють від себе свого князя Всеволода Мстиславича. В пізнійших часах історії ми маємо більше подібних характеристичних для Новгородського життя фактів. — Що в цім оповіданні про покликання Рюрика та його братів післанці новгородського віча йдуть аж за море, щоби привести звідти собі князів, це має своє пояснення також в пізнійшій історії Новгорода: в часи небезпеки Новгородці часто шукали помочі у Варягів, — бачимо це і в часи

Володимира, коли він утік з Новгорода за море перед небезпекою, яка насувалась на нього з півдня, — бачимо, що і син його, Ярослав, перед небезпекою утікав за море та взагалі нераз шукав там, у Варягів, помочи собі.

На утворення та вставлення в це новгородське оповідання епізоду про покликання Рюрика, Синеуса та Трувора могла мати деякий вплив і згадка про чуже походження князів Рюриківської династії. Але ця гола згадка ніяк не могла би дати жадних барв та змісту для цього літописного епізоду, колиб складач цього тексту не заснувався тут на дійсних фактах, пізніших, сучасних йому явищах новгородського життя.

Так отже бачимо, наскільки мотив покликання князів на стіл та їх прогнання є чужий південній київській традиції, південній літописній творчости. Традиціїж літописній новгородській є цілком чужий мотив наслідного володіння в однім роді, витворений життям старокиївської державности та розширений, принятий потім і на сході, в суздальсько-владимирських землях.

Усе це свідчить, що це оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора — зложене з ріжних часток та основане на ріжних основах, иноді собі противних, могло бути написане тільки чоловіком, який народився та зріс в цих, таких виключних традиціях новгородського життя, — при цім в традиціях пізнійших, — коли факти запрошення та прогнання князів зачали робитися явищем звичайним, коли Новгород все більше відходить зпід виключного політичного впливу Києва. Це оповідання про Рюрика, Синеуса і Трувора — се твір пізнійший, мало самостійний.[1])

Рішуче відокремлення Новгорода від Києва, а разом з тим і упадок княжої власти в Новгороді стався пізнійше, але ідея цього відокремлення та вільного покликання князів виникла ранійше. Коли вже в 70-х роках XI століття крізіс княжої влади в Новгороді так різко, як вказав я, міг виразитися, — то початків цього кризісу треба шукати десь на початку XI століття: коли Ярослав так зачав був шарпати послушними ще тоді свойому князеви Новгородцями, виступаючи то против батька, то проти брата, і викликав часом проти себе і незадоволення Новгородців. В той власне час, коли явилася і ідея відокремлення Новгорода

[1]) Звідси бачимо, як Рюрик закладатель династії є леґендарною особою, настільки леґендарною, наскільки є нею і иньші закладателі династій: Пржемисл, Пяст.

від Київа, — явилась в Новгороді і думка написати свій новгородський кодекс, — та при тім навпаки київському літописанню зобразити факти новгородського життя від початку. Але учитися в цім мусів Новгород від Киян, через що і положений був в основу цього новгородського літописання Старовинний Київський звід, текст якого був змінений так, як цього хотів цей новгородський літописець. Треба було так це зобразити, щоби в цім новгородськім літописі Новгород від початку представлявся незалежним від київських князів. Так і зробив новгородський літописець. Взявши за взірець київське літописне оповідання про Кия, Щека та Хорива, — він написав почасти на основі цього оповідання, почасти на основі старих леґенд та сучасних йому фактів оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора, в якім ані не згадав про Київ та київських князів: так якби і не було Київа, — але зате представив, як вільні тоді були Новгородці, — вони покликали князів самі, звідки хотіли, дали їм добровільно дань і т. д. Згідно з своєю тенденцією він взяв тільки меньшу частину київського оповідання про Кия, Щека та Хорива, представивши їх не князями, але звичайними людьми і т. д.

Написання цього оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора[1]) та зложення Новгородського зводу могло статися таким чином десь в половині XI століття. Тоді з волі Київа зачали часто мінятися князі в Новгороді, а часом управляли ним прості посадники: і ці тенденції новгородські зачали приймати все більше та більше конкретний вираз.

Ті зводи, які посередньо чи безпосередньо перейняли текст цього Новгородського зводу (про найстаршу добу) разом з ним вносили в свій текст і внутрішні противоріччa, які це ми бачили в Початковім зводі, — або вносили багато від себе поправок та

---

[1]) Вже С. М. Соловйов в своїй „Исторіи Россіи“ (т. VIII, стор. 482) замітив відрубність тексту оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора від решти тексту, серед якого це оповідання стоїть. — К. Н. Бестужев-Рюмин в своїй праці: „О составѣ русск. лѣтоп.“ (стор. 18), погоджуючись з Соловйовим, рахує це оповідання пізнійше зложеним. — А. А. Шахматов (ibid., стор. 319) інтерпретуючи вираз: »и отъ тѣхъ Варягъ прозвашася Русь« та ставлячи його в безпосередню близкість зі словами: »и бысть у нихъ кънязь именемъ Олегъ (Игорь)«, — то що між ними находиться (про смерть Синеуса те Трувора, про смерть Рюрика), рахує не на місці, вставкою, — те, що є перед першою фразою — також вставкою. Тим самим весь текст цього оповідання і у нього виходить вставним та пізнійшим.

вставок, висвітлюючи ці неправильности, як це ми бачимо в Повісти временних літ.

З тої причини, що текст Длуґоша має деякі частини цього оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора, бачимо, що звід 1100 року, який ліг в основу руського джерела Длуґоша мав деякі місця цього новгородського тексту, куди вони дісталися за посередництвом Початкового зводу. Однак звід 1100 року був дуже осторожний. Положивши в свою основу текст Старовинного Київського літопису з його київським продовженням, він боячись вносити в свій склад якогось противорічча, — та не бажаючи в користь цьому новгородському текстови чимось поступитися зі свого основного староки̂вського тексту, узяв з цього Новгородського зводу тільки звістку про те, що Рюрик, Синеус та Трувор сиділи в вище названих своїх городах. Не вносячи тут більше нічого з новгородського тексту, він заховав в цілости тут свій київський текст, що для нас є таке важне.

Що цей Початковий звід (чи тотожній йому текст в складі Соф. I, та Новг. IV, який обривається на тексті звістки 1074 р.) ніяк не можна рахувати за основний текст руського джерела Длуґоша в його настаршій частині (— за основний текст зводу 1100 року), я підтвердив вже це в першій частині цієї моеї праці, подавши там ряд доказів (та прикладів), котрі свідчать, як рішуче розходиться текст Длуґоша в найстаршій його частині з текстом Початкового зводу. Там висловлено було, що в основу його ліг Старовинний Київський літопис та його київське продовження, яке кінчалось 70 роками XI стол. — Початковий звід служив тільки доповнюючим джерелом зводу 1100 року.

Розумію тут під літописною основою, коли якийсь літопис. чи взагалі суцільний текст якогось певного літопису уявляє з себе ґрунт для другого зводу. Цей звід з такою основою може мати декілька доповнюючих джерел, з котрих бере в більшій чи меньшій степени поодинокі звістки, поодинокі місця. Ці поодинокі звістки він вставляє в свій основний текст, роблячи иноді при цім свої редакторські поправки, чи скорочення того чи иньшого місця в тексті, аби не допуститися якихось нерівностей, або протиріч в тексті. Подібний процес праці ми звичайно бачимо при зложенні зводів в найстаршій добі. Бачимо цю працю і тут при зложенні Перемишльського зводу 1100 року: в основу був положений Старовинний Київський літопис, що був доповне-

ний звістками з Початкового зводу (особливої повної редакції) а низче: звістками тмутараканських літописних записок (XI ст.), літописними статтями та звістками перемишльського літописання (XI стол.). Цими літописними перемишльськими статтями 70—90 років XI століття Звід 1100 року і кінчався. Притім однак замічу, що в Зводі 1100 року — після того, як в ньому кінчився текст його основного джерела Київського старовинного літопису з його київським продовженням — головну ролю грає текст літопису Перемишльського, який в Зводі 1100 року йде бігом сімдесятих, вісімдесятих та девятьдесятих років XI століття аж до року 1100 (включно). Так що взагалі взявши зі всіх доповнюючих джерел Зводу 1100 року після основного тексту Старовинного Київського літопису — найбільшу ролю грає Перемишльський літопис (навіть більшу, ніж Початковий звід).

Иноді оден з таких доповнюючих текстів в зводі дійсно грає немалу ролю, як це бачимо почасти і при зложенні Повісти временних літ, коли вона положивши в свою основу Початковий звід, використала також в великій мірі і Звід 1100 року.

Розділ 3.

Розібравши в Початковім зводі текст, який відноситься до оповідання про Кия, Щека, Хорива, їх рід та південні племена — та текст оповідання про Рюрика, Синеуса, Трувора та північні племена, — вияснивши, з яких часток текст цих оповідань є зложений, — порівняємо тепер текст цих оповідань Початкового зводу з відповідним текстом хроніки Яна Длуґоша. Це порівнання цього тексту Початкового зводу з відповідним текстом хроніки Длуґоша є необхідним для того, щоби можна було точнійше зясувати, які частки цього тексту, що має Початковий звід, знаходились в зводі 1100 року, — тобто в зводі, який лежить в основі руського тексту Длуґоша. Текст Длуґоша з Початковим зводом порівнюю тут головно в його звістках про Рюрика, Синеуса та Трувора, бо цей текст Початкового зводу, хоча й буквально відповідає текстови Повісти врем. літ, стоїть тут близче до тексту Новгородського зводу, ніж Повість вр. л.

До тексту зводу 1100 року (в цих оповіданнях) передовсім належить все те, що в тексті хроніки Длуґоша дослівно відповідає тут текстови Початкового зводу. В цих оповіданнях хроніки Длуґоша передовсім дослівно відповідають текстови Початкового зводу поодинокі місця, — власне: гола звістка про

те що були три брати: Кий, Щек, Хорив та сестра їх Либедь, чого доторкнусь при порівнанні з Повістью в. л. — текст звістки про те, що старі Поляне були погане — „stagna... colebant" („жьруще озером..." и т. д.), — текст про те, в яких городах осіли Рюрик та його брати — та деякі місця тексту цього, котрі хоча й не вповні, але частково дослівно відповідали текстови Початкового зводу, як напр., те місце, що новгородські племена платили дань по білій веверицї (aspergellus), хочай цей самий вираз (дослівний в обох цих зводах) в Початковім зводі відноситься до Варягів, яких Новгородці прогнали, а в зводі Длуґоша, відноситься він до Варягів (Рюрика та братів), яких Новгородці покликали; в тексті Длуґоша майже дослівний відбиток має і фраза Початкового зводу, що Кий та його брати були люде „смисленні" (хочай у Длуґоща це місце троха поширене). Ці дослівно переложені з руської на латинську мову місця тексту Длуґоша та оригінального тексту Початкового зводу, які безумовно містились в тексті зводу 1100 року, зацитуємо низче в паралєлях з иньшим текстом.

Розуміється в тексті Длуґоша є тут много і таких місць, яких нема в Початковім зводі, бо звід 1100 року, який лежить в основі руського тексту Длуґоша, користувався не одним Початковим зводом, але і Старовинним київським літописом з його київським продовженням, з якого і брав те, чого не знайшов в Початковім зводі. Як я вже вище показав, складач Новгородського зводу (протоґрафу Початкового зводу), вставляючи оповідання про Рюрика, його братів та північні племена в текст Старовинного київського літопису, який був ним положений в основу цього Новгородського зводу, з умислом не вніс в текст цього Новгородського зводу низку місць (звісток) з цього старо-київського літописного оповідання про Кия, його рід та південні племена, — власне: викинені були уступи про південні племена та про племінних князів з роду Кия, викинена була характеристика Полян та иньших південних князів, умисне не йменувано Кия, Щека та Хорива князями і т. д.

Усі ці зміни та пропуски в тексті оповідань про Кия, його рід та південні племена та про Рюрика, його братів та північні племена, зроблені складачем Новгородського зводу (протоґрафу Початкового зводу), — перенесені були звідти до Початкового зводу. Ці місця, котрих нема в Початковім зводі, але є в тексті Длуґоша, тільки тоді можна рахувати, що вони були і в зводі 1100 року, коли вони окажуться в иньших літописних руських

джерелах цієї початкової доби, — а власне: в Повісти временних літ, про що скажу троха низче, присвятивши розборови тексту цих двох оповідань в тексті Повісти временних літ слідуючий розділ цієї моєї праці.

В цім же розділі діткнусь головно тих характеристичних ріжночитань, котрі я бачу тут в тексті хроніки Длуґоша та в тексті Початкового зводу, ставлячи при цім питання: як же читались ці місця в Перемишльськім зводі 1100 року, котрий, як знаємо, не тільки в найповнійшій мірі використав Старовинний київський літопис та його київське продовження, яко основний свій текст, але мав в руках і Початковий звід, яким користувався, яко своїм доповнюючим текстом.

Текст новгородського оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора читається в зводі Длуґоша далеко не цілий, — тільки частину цього тексту бачимо у Длуґоша. Зачинається цей текст оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора у Длуґоша з середньої його частини, а власне з того місця, що Рюрик сидів в Новгороді, Синеус в Білоозері, а Трувор в Ізборську. У Длуґоша це місце читається дослівно так, як читається це і в Початковім зводі.

Що ця звістка дослівно так же читалась і в зводі 1100 року як і в тексті Длуґоша, це можна сконстатувати на основі тексту Повісти временних літ, яка маючи в основі своїй не тільки текст Початкового зводу, але і текст зводу 1100 року, — в тексті цієї звістки точно відповідає і текстови Початкового зводу, і тексту Длуґоша:

Текст Длуґоша.	*Початковий звід.*	*Повість врем. літ.*
Primus autem dictus est Rurek, qui in Nowogrod, secundus, Szinyew, qui in Byalyeyeszyoro, tertius Trubor, qui in Sborsk sedes suas posuerunt.	И сѣде старѣишии Новѣгородѣ, бѣ же имя ему Рюрикъ; а другый сѣде на Бѣлѣозерѣ, имя ему Синеусъ; а третии Изборьстѣ, имя ему Труворъ.	И сѣде старѣишии Новѣгородѣ, Рюрикъ, а другый Синеусъ на Бѣлѣозерѣ, а третии Изборьстѣ Труворъ.

Текст Длуґоша про смерть Рюрикових братів — Синеуса та Трувора, який в цім оповіданні слідує зараз низче за цим цитованим місцем, також майже дослівно відповідає текстови Початкового зводу та текстови Повісти временних літ.

Але тут в тексті Длуґоша маємо оден додаток до цього тексту, — а власне про те, що Синеус та Трувор померли не залишивши по собі своїх потомків: „nulla prole relicta".

Ці слова тексту Длуґоша не мають відповідного собі місця ні в тім тексті Початкового зводу, який бачимо в складі Новгородського Першого літопису, — ні в тексті Повісти врем. літ, однак ніяк не можна думати, щоби ці слова від себе на власну руку вставив в свій текст сам Длуґош.

Вище було згадано про значіння Псковського літописання в найстаршій його частині при студіях найстаршого літописного тексту. В цім Псковськім літописанні, яке в своїй початковій статті має текст дуже близький Новгородському зводови, я і знаходжу цей вираз, — а власне: „Синеусъ и братъ его... Труволъ оба умроша не сътворше сѣмени" (Псковск. II л.).

Бачимо таким чином, що цитовані слова Длуґоша („nulla prole relicta"), яких нема в иньшім основнім тексті, що дійшов до нас, — стоять зовсім на місці, — дуже точно передані. Розуміється, що руський текст Длуґоша ці слова міг почерпнути тільки зі зводу 1100 року, — який, як вказав я, мав в руках особливу редакцію Початкового зводу, — повнійшу, ніж той його текст, що в складі Новгородського I літопису, — близчу до свого протоґрафу — Новгородського зводу. Звідти звід 1100 року і узяв до свого закладного київського тексту, — разом із иньшими поодинокими фраґментами його тексту, — цей додаток про Синеуса та Трувора, що після своєї смерти жадних потомків не залишили.

Але перед цим текстом в хроніці Длуґоша говориться, хто покликав цих князів, котрі осіли в цих трех городах. Це місце про північні племена, котрі покликали Рюрика, Синеуса та Трувора на Русь, і есть одно з найважнійших ріжночитань тут в тексті Длугоша (в порівнанню з текстами Початкового зводу та Повісти врем. літ). Читається це місце там так:

„nonnullae Ruthenorum nationes, quae ex ingenti multiplicatione novas sedes sibi quaesierant, eorum Principatum pertaesae, a Varasis tres Duces acceperunt: quoniam ex propriis neminem legi propter paritatem placebat".

Це звязується безпосередньо з вище стоячим там текстом про Аскольда та Дира у Київі та князювання їх там.

При поверховнім перегляді цього тексту можна булоб думати, що Ян Длуґош, не маючи інтересу вводити в текст своєї

хроніки назви північних племен, які покликали на Русь Варягів, сам від себе замінює назви цих племен загальним виразом: „nonnullae Ruthenorum nationes“. Але притім можна булоб думати, що в його (Длуґоша) перводжерелі, — Зводі 1100 року цих слів не було, а замісць них стояли назви новгородських племен, які покликали Рюрика та його братів, як це ми бачимо в Початковім зводі та Повісти временних літ. Але з дальшого розбору цього тексту ми бачимо, що річ іде инакше.

Вище було показано, що Рюрик, Синеус та Трувор мусіли би сидіти в центрах тих трех племен, котрі їх покликали. Тиким центром був Новгород, в якому сів Рюрик, але такими центрами не було ні Білоозеро ні Ізборськ. Ми бачили вище, що вже найстарші літописці звернули увагу на це, що ці городи не відповідали дійсности і старалися свій текст відповідно справити. Складач зводу 1100 року замітив також сю невірність, але пішов иншою дорогою. Він відкинув комбінації зі штучним доданнєм до свого тексту нових племен, а порадив собі инакше. Він просто не вносить в текст цього свого зводу назв племен, які Рюрика Синеуса та Трувора покликали, а замісць цього уживає загального виразу, що „деякі руські племена (nonnullae Ruhenorum nationes)“ покликали та приняли цих князів; через те питання на скільки городи, в яких сиділи Рюрик Синеус та Трувор, відповідають центрам племен, які їх покликали, — саме собою з зводу 1100 року як би зникало.

Таким чином ці слова — „nonnullae Ruthenorum nationes“ представляються в тексті Длуґоша не якоюсь випадковістю, — їх ніяк не можна рахувати якимось своєвільством самого Длуґоша, небажанням йменувати в тексті цих новгородських племен, — але тим, що Длуґош ці слова почерпнув зі свого руського перводжерела, — що слова „деякі руські племена“ (але не назви цих племен) стояли і в зводі 1100 року, звідки вони (за посередництвом зводу 1225 р.) перейшли до тексту Длуґоша, були дослівно ним перекладені.

Це дуже характеристичне для тих старих південних, українсько-руських літописних зводів, — як київські зводи: Початковий звід та Повість временних літ та Перемишльський звід 1100 року, — що усі вони, приймаючи до тексту свого новгородське оповідання про Варягів та північні племена, помітили зразуж як помилковости в змісті самого цього оповідання, так і штучність, неприродність в його укладі. Через те усі ці три українські зводи стараються виправити ці помилковости та згла-

дити до деякої мірі і саму штучність цього новгородського оповідання тим, що кождий з них, незалежно оден від другого, стараються в текст цього оповідання внести або нові чинники, або збудовати його на загальнійших підставах.

Діткнувшись цієї важної деталі в тексті цього ріжночитання, — звернемось до місця, яке є безпосередньо та органічно звязане з текстом, якого тільки що діткнулися, — щоби знову вернутися потім до цього самого тексту.

В Старовиннім Київськім літописі, як бачимо з вище приведеного розбору, оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора — не було. Воно вперше появилося в Новгородськім зводі, який розбив цею вставкою текст свого основного джерела, — текст Старовинного Київського літопису.

Коли порівняємо, таким чином, текст Длуґоша, який стоїть після оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора (текст звістки про вбивство Аскольда та Дира Ігорем: „Oszkaldum et Dyr Kyovienses Principes nihil hostilitatis...“ etc.) — з цим текстом, який у Длуґоша стоїть перед цим оповіданням, — то побачимо, що причини цеї звістки, яка стоїть після вставочного новгородського оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора, знаходяться в тексті тільки що розібраного ріжночитання; — причина: північні новгородські племена, діставши якусь прикрість зі сторони Аскольда та Дира, які панували в Київі (скинувши їх зверхність), покликали собі князів від Варягів, — наслідки цього: Варяги (князь Ігор і дружина його) з новгородськими племенами йдуть проти Аскольда та Дира (щоби вирівняти старі непорозуміння їх з новгородськими племенами), — вбивають їх („in dolo“), — опановують їх князівство та Київську землю.

В Початковім зводі цей льоґічний звязок цих двох текстів (між якими стоїть оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора) — рветься. В нім говориться про панування в Київі Аскольда та Дира, які „бѣста къняжаща въ Кыевѣ и владѣюща Полями“, — про виступлення цих двох братів проти иньших племен; — на цім і обривається тут цей текст.

Через це обірвання цей початковий текст про Аскольда та Дира в Початковім зводі тратить зовсім свій звязок з дальшим текстом, — здається в літописьнім тексті зайвим. На це звернув увагу вже складач Повісти временних літ, який користувався Початковим зводом, і він не вніс сього оповідання у свій текст.

Чим же цей початковий текст про Аскольда та Дира, обірваний на півфразі в Початковім зводі, первісно кінчався. Цей текст в Початковім зводі обривається на тім, що Аскольд та Дир виступали та воювали з Деревлянами та Уличами: „бѣша ратьни съ Древляны и с Уличи“. — Виходить, що Аскольд та Дир сусіднім племенам дійсно робили прикрости. — Таку прикрість мусіли зажити від Аскольда та Дира і новгородські племена. Бо инакше не можна зрозуміти тут тексту Длуґоша: — чому новгородські племена — („eorum principatum pertaesae“), мусіли собі иньших князів шукати.

Що це твердження тексту Длуґоша в кожнім разі не єсть випадковим тут, чи зайвим, свідчить текст дуже важного Никоновського зводу[1]), — де на відповіднім місці приводиться отсей текст: „воеваша Аскольдъ и Диръ Полочанъ и много зла сътворша“[2]). З цього ясно розуміється, що Аскольд та Дир воюючи з Полочанами, — воювали з одним з найбільших та найважнійших новгородських племен, які — як говорить новгородське оповідання — колись разом зі Словенами та Мерью „покликали“ собі князів від Варягів. Не говоримо тут про це, чи так, чи инакше читалось про це в первіснім тексті, — (чи говорилось тут тільки про одно це новгородське племя, чи також і про два иньші), — для нас ці слова Никоновського зводу є тут важні через те, що підтверджують вірність вказаного

[1]) Никоновський звід, як зазначив я на початку праці, займає особливе місце в руськім літописанні. Цей звід хочай і найбільше відповідає північній літописній редакції. використав також в великій мірі і текст південної та північно-західньої ред., містячи в собі разом з тим і иньший старовинний літописний матеріял, якого ні оден звід з цих трех редакцій не має. Це пояснити можна вчасти тим, що одно з джерел Никоновського зводу використати могло і текст Перемишльського зводу 1100 року. напр., під 6367 р.: новг. племена шукають „межь себе... князь“ (Никон. л.); і далі — під рр.: 6372, 6373, 6375, 6477, і т. д. Достовірність та старовинність звісток Никоновського зводу про найстарші події, які в иньших зводах не знаходяться, підкреслив вже М. І. Сухомлинов в своїй праці: „О древней русской лѣтописи, какъ о памятн. литературномъ“; — цю свою замітку він закінчує словами: „въ XVI в. нельзя было записать по памяти, что въ 867 году былъ голодъ въ Кіевѣ“ (ibid., стор. 22). — К. Н. Бестужев-Рюмин в своїй праці — „О составѣ русс. лѣтописей до конца XIV в.“ на кількох його місцях згадує про велику достовірність тих звісток та тексту їх в Никоновськім зводі, які не ввійшли в Повість временних літ (ibidem. стор. 45. 59 та прилога).

[2]) Порівн. Никоновський звід, — в Полном собр. русс. лѣтописей, т. IX, стор. 9.

тексту Длуґоша. Звістка про це, що ці північні, новгородські племена були незадоволені київськими князями, сприкрили собі їх, не є вигадана Длуґошем, а була вже в руськім джерелі Длуґоша, в Зводі 1100 року. До зводуж 1100 р. це місце могло увійти тільки зі Старовинного Київського літопису, який був в такій повности використаний Зводом 1100 року.

Таким чином вже в Старовиннім Київськім літописі було ціле це оповідання про те, що наслідком непорозумінь („...pertaesae...“) новгородських племен з київськими князями, новгородські племена, не можучи зпоміж себе нікого вибрати собі за князя, покликали собі князів від Варягів. Це оповідання й дало привід складачеви Новгородського зводу збудувати та вставити в текст свого зводу, в тім місці його, де приведена була звістка про покликання Новгородцями Варягів — оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора, — узявши елементи для будови цього оповідання, як це я показав вище, вчасти з самого Старо-Київського літопису, вчасти з традиції новгородської землі[1]) і т. д.

Але складач Новгородського зводу, вносячи в свій звід новгородське оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора — заплутався: бо він не хотів вповні викидати зі свого тексту і звістки Старо-Київського літописання про покликання Варягів до Новгорода. Через те під впливом Старо-Київського літописання він редаґує цю звістку так, що врешті в тексті його появляється новий епізод про Варягів, — а власне: що в Новгороді були Варяги і перед покликанням Рюрика та братів, що цим Варягам Новгородці давали дань по білій вевериці, але що ці Варяги були потім Новгородцями вигнані, бо чинили над ними насильства. Але зараз же після внесення в свій текст цього епізоду складачеви Новгородського зводу ніяк не йшло говорити про покликання знов Варягів, Рюрика та братів. Через це він мусів був від себе додати, що після вигнання цих Варягів Новгородці попробували самі, без князів управлятися, але з того у них виникли непорядки („въсташа сами на ся воеватъ“), через що примушені були знов посилати за Варягами і на цей раз приводять собі Рюрика, Синеуса та Трувора.

При цім замічу, що ціле це м і с ц е з п р о м о в о ю н о в г о р о д с ь к и х п о с л і в („и реша: земля наша велика и обильна...“), яку вони держали перед Рюриком та Варягами, покликаючи їх

[1]) Новгородська традиція, як показано було, дала складачеви цього оповідання між иншим і імена цих князів — Рюрика, Синеуса, Трувора, яких Старовинний Київський літопис не знав.

до себе, — видається неприроднім. Дальший текст найстаршого новгородського літописання сам свідчить, що земля їх зовсім не була „обильна“, як говорять ці новгородські посли. По усій новгородській землі часто бував голод[1]), навіть в роки середнього урожаю ця країна не могла себе вповні прокормити та мусіла добувати собі хліб з півдня. Про цю невидатність новгородської землі знали по усій Руси, — не дармож цим нещастям так часто користувалися потім суздальсько-владимирські князі, самі його викликаючи тим, що не перепускали ідучого до Новгорода хліба з нижньої Волги та Дніпра. Земля новгородська, не глядячи на свою великість настільки не була видатною, що новгородський літописець не раз та не два — а часто пише про найстрашнійші наслідки цього новгородського голодування[2]). Як же новгородський літописець міг тут вкладати в уста новгородських послів слова про „обильність“ новгородської землі? Думаю, що новгородський складач тут стояв під рішучим впливом свого джерела, — Старовинного Київського літопису, — під впливом початкових слів цього літопису про родючість землі Полян, де говорилось, що коли на Полянській землі сімя раз засіється, то з падаючого потім зерна другий засів сам обновиться та „alterae messes sine satione proveniant“, що є і у Длуґоша, узяте зі зводу 1100 року. Через те і не вніс цього місця про родючість Полянської землі в свій текст складач Новгородського зводу: щоби не кинулась в вічі подібність місця про обильність Полянської землі зі словами вложеними ним в уста новгородських послів про „обильність“ Новгородської землі. Взагалі про неприродність цього місця (промови послів) було вже замічено в літературі[3]).

[1]) Говорячи тут про найстаршу добу новгородської історії, коли жили ще „родами“, можна думати тільки про виживання з примітивного ще тоді земельного промислу.

[2]) Порівн. Новгородський І. літопис, напр. під 6635 р.: „и бысть голодъ и церезъ зиму, ръжи осминъка по полугривнѣ“; під 6636 роком: „Въ се же лѣто люте бяше: осминка ржи по гривнѣ бяше, и ядяху люди листъ липовъ, кору березову, иніи молиць истълъкше, мятуче съ пелми и съ соломою..., и тако другымъ падшимъ отъ глада, трупіе по улицям и по торгу...; отець и мати чадо свое въсажаше въ лодью даромъ гостьмъ“; під 6645 р.; „и стоя все лѣто осминка великая по 7 рѣзань“ і т. д.

[3]) Була тут замічена впрост дивна схожість слів новгородських цих послів зі словами, сказаними Бритами саксонським вождам; порівн. „Замѣчанія“ А. Куника до статті М. П. Погодина — „Г. Гедеоновъ и его система“ (прил. до „Зап. Ак. Н.“, VI, 61).

Внесення в новгородське оповідання цього епізоду про Варягів перед приходом Рюрика (їх насильства, давання дані та прогнання) зробило дуже штучним ціле це оповідання про північні племена, покликання Рюрика та братів і т. д., — бо з внесенням цього епізоду вийшло тут так: новгородські племена прогнали Варягів через те, що вони не тільки брали з них дань, але чинили їм і насильства, а потім ці новгородські племена самі посилають за Варягами, приваблюють їх „обилністю" землі, добровільно піддаються їм, добровільно платять їм дань. Цю непослідовність в цім тексті замітив вже складач Повісти временних літ та щоби якось згладити її тут, не вніс у свій звід початку цього новгородського тексту, — а власне: що ці Варяги робили новгородським племенам насильства, що ці племена через це мусіли повстати проти них, та між иншим як велику данину платили їм ці племена, — залишивши все таки останню частину цього епізоду.

Природна річ, що цю непослідовність новгородського оповідання, мусів замітити і складач зводу 1100 року, який його брав з тогож джерела, що і Повість временних літ — з Початкового зводу. Але замітивши все це, він радикальнійше поступив з ним, ніж складач Повісти временних літ: він майже цілий перший епізод цього оповідання викинув зі свого зводу, залишивши з нього тільки звістку про великість дани, яку платили новгородські племена цим прогнаним Варягам, — що він відніс до Рюрика та братів.

Він поступив так рішучо й тому, бо текст цього епізоду протирічив також і його основному старо-київському текстови, на якім він основувався. Цей основний (старо-київський) текст зводу 1100 року говорив, що новгородські племена покликали собі Варягів через те, що сприкрили собі панування київських князів (Аскальда та Дира), а текст цього новгородського епізоду як причину покликання Варягів подавав це, що новгородські племена по вигнанні перших Варягів не могли самі управитися.

Доторкнусь тут ще одного моменту літописного. — Викидаючи зі свого тексту епізод новгородського оповідання про те, що вже перед приходом Рюрика були в Новгородській землі Варяги, складач зводу 1100 року залишив в своїм тексті звістку про дань новгородських племен Варягам, яка в тексті Початкового зводу є злита з текстом цього епізоду. Не знаючи, де помістити текст цієї звістки про дань, який сам по собі не

протирічив його основному київському текстови, складач зводу 1100 року приклав цей текст до свого тексту про Рюрика, Синеуса та Трувора.

Поставивши текст цієї звістки в її латинській та руській паралелі замітимо явище, з яким вже вище зустрічались.

Текст Длуґоша.	*Початковий звід.*
„His et cuilibet eorum a Ruthenis et populis eorum ditioni subjectis, ex quolibet capite humano pro tributo unus aspergellus albus reddebatur“.	„Новъгородьстии люди е, рекомии Словѣне, и Кривичи, и Меря... дань даяху Варягомъ отъ мужа по бѣлѣ вѣверици“.

Виходить звідси, що при відомій близькости обох цих текстів — і тут назви новгородських племен, уведених в Початковім зводі, які дають дань (Словени, Кривичі та Меря), як рівнож назви цих же племен, які покликали Варягів, у Длуґоша замінено загальним виразом, — у вище наведенім випадку виразом: „деякі руські племена“, — а тут — „Русини і люде що підлягли їх владі“.

Звід 1100 року в обох місцях замінює назви новгородських племен цим загальним виразом через те, щоби згладити протиріччя, які сталися в літописанні наслідком внесення новгородського оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора; бо городи, в котрих складач Новгородського зводу посадив Рюрика, Синеуса та Трувора не тільки не були центрами вище названих племен, які їх покликали та платили їм данину, але навіть не усі з них находились на терені цих племен.

Таким чином з порівнання тут тексту Длуґоша з відповідним текстом Початкового зводу та почасти з Повістю временних літ, — та на основі внутрішнього аналізу тексту — бачимо, що майже ціла друга половина цієї статті Длуґоша в більшій, чи меншій мірі відповідала текстови Зводу 1100 року. А то власне: звістка про Аскольда та Дира, про сприкрення пановання київських князів Новгородцями, покликання ними Варягів, про цих Варягів, дань їм та смерть їх. В текст Длуґоша не ввійшла звістка з Зводу 1100 року про „рать“ з новгородськими племенами київських князів.

Звернемось тепер до тексту цих статтей Длуґоша, котрих в Початковім зводі нема, але є в тексті Повісти временних літ.

Розділ 4.

В Повісті временних літ в тексті оповідання про Кия, Щека та Хорива (та південні племена) є багато таких місць, яких в Початковім зводі нема, але які є в тексті хроніки Длуґоша. Це пояснюється тим, що Повість временних літ помимо Початкового зводу безпосередньо користувалась також і текстом Перемишльського зводу 1100 року, який лежить також і в основі руського тексту Яна Длуґоша. Звідси бачимо, що тільки на основі тексту Повісти временних літ можемо реставрувати ті місця Перемишльського зводу 1100 року, яких, як вказано, в Початковім зводі нема.

Літописне оповідання про Кия та инших племінних князів первісно внесено було в літописний текст (в Старовинний Київський літопис на початку XI століття) і в той час, коли традиція про ці племена та їх князів ще була живою та держалась певно в памяти народа та поодиноких осіб. Однак ця традиція і тоді вже мала напів-легендарний характер, — характер згадування про те, що колись в давнині було. Що вона вже в тексті Длуґоша має власне цей характер, видно з цього, що там приводяться імена тільки деяких старосвітських племінних князів — як Кий, Щек, Хорив, Радим, Вятко, Дулеба. Про князів же инших з цього київсько-полянського роду, як це помічено було вище, у Длуґоша нічого не говориться, навіть імена їх не приводяться; говориться тільки, що „сини та внуки“ Кия та двох його братів довгі літа ще на Руси князювали. Вже з цієї традиції, яку бачимо у Длуґоша, видно, що імена деяких з цих старих князів закорінилися та довго так жили в добрій памяти народа, головно через те, що нарід звязував їх з заложенням політичного життя на Руси. Імена деяких з цих князів ця традиція звязувала з іменами окремих племен, рахуючи цих князів першими князями цих племен (Радим, Вятко, Дулеба); імяж найстаршого з племінних князів — Кия, котрий мав та має релятивно найбільші підстави з усіх цих племінних князів рахуватися реально-історичною особою, звязувано з заложенням Київа та утворенням старовинної княжої династії. Накінець, імена деяких з цих князів та членів їх роду (імена Щека, Хорива та сестри їх Либеді) заховались на протязі довгого часу і через те, що ця традиція звязувала їх з назвами історичних урочищ (Щековиці, Хоревиці та річки Либеді).

Коли ця традиція про племінних князів в час первісного внесення її в літописний текст на самім початку XI століття

(можливо навіть вже з самим кінцем X століття), маючи в корені своїм риси дійсних подій, все таки носила характер до деякої степені напів-леґендарний, — то в час складання Повісти временних літ на початку XII століття (тобто сто літ пізнійше) ця традиція була досить вже затемнена. Між народом тоді в XII столітті, ходили вже досить глухі та неясні згадки як про цього першого київського князя Кия, так ще більше про племінних князів взагалі. Нарід в XII столітті ще держав в своїй памяти згадку про Кия, яко засновника міста Київа, але не завше мав справжнє представлення що до самої особи Кия.

Проти одного з таких істнуючих в XII столітті, пізнійше створених та вигаданих народніх поглядів на Кия, в якім цього Кия в деяких місцях Руси нарід представляв собі не князем, а перевізником через Дніпро, — рішуче виступає складач Повісти врем. літ.

Цей складач Повісти временних літ, яким був не хтось иньший, але Нестор Печерський, сучасник епохи князів стольно-київських, ніяк не міг допустити, щоби його рідний город, столиця цілої Руси, міг дістати свою назву від імени якоїсь випадкової людини, яка не була навіть князем: ні, Київ, — столиця Руси, — дістала свою назву від імени князя, та ще й славного князя. Про це складачеви Повісти временних літ говорило і його джерело — звід 1100 року, який в основі мав про це статтю Старовинного Київського літопису і поважні старокиївські перекази. Маючи в своїй диспозиції цю статтю, — та знаючи також і иньші старо-київські перекази про Кия, славного князя, котрий панував не тільки в Києві, яко старший в своїм роді, але володів і на Дунаї, і в Царгород ходив і від царгородського царя велику честь приняв, — складач Повісти временних літ рішуче виступає проти цього неправдоподібного погляду на Кия, яко перевізника. Відносно цього народнього переказу про Кия, він говорить: „Ини же, не съвѣдуще, рѣша, яко Кый есть перевозьникъ былъ; у Кыева бо бяше перевозъ тъгда съ оноя страны Дънѣпра; тѣмь глаголаху: на перевозъ на Кыевъ". Ніяк не погоджуючись з цим народним представленням про Кия, він додає: „Аще бо бы Кыи перевозьникъ былъ, то не бы ходилъ Цѣсарюграду; нъ сь Кыи къняжаше въ родѣ своемь, и приходивъшю ему къ цѣсарю, которого не съвѣмы, нъ тъкъмо о семь вѣмы, якоже съказають, яко велику чьсть приялъ есть отъ цѣсаря, при которомь приходивъ цѣсари". — Закінчує складач Повісти вр. літ

це своє висвітлення про Кия звістками, що Кий, вдруге прямуючи до Царгороду, застановився на Дунаї, де хотів осісти зі своїм родом, — він почав був там навіть закріплятися, збудовавши собі новий „градъкъ", але примушений був вернутися назад до Києва, де і помер. Складач Повісти временних літ говорить, що на Дунаї князю Кию не дали осісти „близь живущи". Звістку, що Кий дійсно на Дунаї збудував собі город, літописець старається підперти тим, що там ще і в часи його (на початку XII століття) місцеві люде показували городище цього заложеного Києм города: „донынѣ наричють Дунаици городище Кыевьць". Накінець складач Повісти временних літ дає згадку про братів та сестру Кия, що вони, як і Кий, померли у Києві: „и брата его Щекъ и Хоривъ и сестра ихъ Лыбедь ту (у Києві) съконьчашася". Звідси бачимо, що складач Повісти временних літ ані на хвилину не хоче тут припустити, що Кий не був князем та що його рід — був звичайним родом.

Однак до затемнення первісної традиції про Кия та племінних князів — всетаки в меньшій мірі міг причинитися такий чисто народний та випадковий переказ як цей, де Кий представляється перевізником.

До затемнення цеї первісної літописної традиції про Кия, Щека та Хорива далеко в більшій мірі причинився своїм текстом про цих князів Новгородський звід (протоґраф Початкового зводу).

Новгородський звід, беручи цю старовинну літописну традицію про Кия, Щека та Хорива зі свого перводжерела — Старовинного Київського літопису, — старається Кия, Щека та Хорива не називати князями, — хоч в цім його перводжерелі вони князями називались (порівн. текст Длуґоша). — Черпаючи цю старовинну традицію про Кия, Щека та Хорива з Старовинного Київського літопису — складач Новгородського зводу умисне не вніс в свій текст більше половини цього оповідання про Кия та південні племена.

Вище ми зазначили, що складач Повісти временних літ помимо Початкового зводу яко свого головного джерела, користувався і Перемишльським зводом 1100 року. Коли йому до рук попалось це джерело, він замітив, що воно має оповідання про Кия та його рід далеко повнійше та почасти инакше представлене, як в Початковім зводі. Через це складач Повісти временних літ на основі зводу 1100 року не тільки старається реставрувати в своїм тексті усе те, чого в тексті Початкового

зводу в цім його оповіданні про Кия та його рід не знайшов, — але старається надати цьому оповіданню і цей характер, який воно мало первісно: складач Повісти временних літ не тільки бере зі зводу 1100 року звістки про Радима та Вятка, про Дулебян, характеристику Полян та иньших південних племен, чого Початковий звід (Новг. І.) не має, — але обстоює і той погляд, який є репрезентований Зводом 1100 року, а власне, — що Кий та його брати були князями, що його потомки князювали („държати почаша родъ ихъ къняжение“) і т. д.

Обстоюючи погляд на Кия, яко князя, Повість временних літ в цім оповіданні рішуче і принціпіяльно розійшлась і з устним народним поглядом на Кия — яко на перевізника, і з таким книжним літописним поглядом на Кия та його рід, як погляди Новгородського та Початкового зводів (Новг. І), де Кия та його братів за князів не раховано.

Таким чином бачимо, що подібні тенденції деґрадувати Кия та його княжий рід, вже в старі часи, на початку XII століття, зустріли рішучий відпір освіченого Киянина. Але щоби успішнійше виступити проти поглядів, які так обезцінювали основника стольного Київа та його старокняжий полянський рід, — складач Повісти временних літ для підтвердження свого погляду на Кия, яко князя, — притягає нові дані про це — а власне: оповідання про подорож князя Кия до Царгороду та про велику честь, яка віддана була там Кию царем, що підкреслювало знатність Кия яко князя; — звістка про акцію Кия на Дунаї, що моглоб свідчити про його могутність політичну, впливи і т. ин.

Для повноти характеристики тексту Повісти временних літ про Кия, його рід, про Київ та південні племена замічу тут ще слідуюче. Складач Повісти временних літ, стар採ючись взагалі усе в своїм тексті привести до системи, — усьому, про що він тільки говорить, надати достовірного значіння, — в пізнійшім, дальшім своїм тексті старається звязати цю традицію про Кия, яко князя, та про його рід, яко княжий рід — з другим для нього вже вповні достовірним оповіданням про Аскольда та Дира. Князям цим, як це побачимо низче, на їх питання про те, кому належить город Київ, — Кияне коротко оповідають історію про Кия, що він тут княжив з своїм родом.

Стремління складача Повісти временних літ придати своїй

традиції про Кия, його рід, про Київ та рідну землю — найбільшого значіння та звязати цю старовинну традицію з достовірними для нього пізнійшими подіями, — видно і з того, що складач Повісти временних літ в дальшім своїм тексті передає пророцтво віщого язичника про те, що станеться з тим городом, який був заложений славнозвістним Києм: „се, буди мати градомъ Русьскымъ“, — сказав цей віщий князь. — Вираз цей близький є до грецького — *μητρόπολις*. Так пізнійше книжне представлення опиратись іноді могло і на напів-леґендарне, — епічне.

Подібне пророцтво про Київ, про цей славнозвісний город Кия, — бачимо і на другім місці Повісти временних літ, — в леґенді про апостола Андрія. Ця леґенда зложена під впливом книжним, а також очевидно і під впливом устної традиції[1]) — була оброблена та внесена складачем Повісти врем. літ в склад її та звязана з текстом про Кия, Щека, Хорива та південні племена. Це пророцтво тут вкладається складачем в уста апостола Андрія, котрий прийшовши на гори київські, благословив їх, сказавши: „яко на сихъ горахъ въсияеть благодать Божия; имать градъ великъ быти, и църкъви мъногы Богъ въздвигнути имать“. Інтересно, що при цім складач Повісти временних літ не спинився в цій своїй леґенді — і перед тим, щоби не поіронізувати і над Новгородцями та їх звичаями, літописець котрих так принизив славну київську староруську традицію про Кия і його рід. Щоби ця іронія на Новгородців не виглядала особистою, або суто київською, щоби надати їй важности, серіозности та зробити загальнійшою, — складач Повісти временних літ вкладає в уста самого апостола Андрія оповідання про те, як апостол Андрій, йдучи з Київа через Новгород до Риму, побачив новгородські звичаї, на стільки „удивися имъ“, що прийшовши до Риму говорив там про Новгородців таке: „дивьно видѣхъ землю Словеньску, идущю ми сѣмо; видѣхъ банѣ древяны, и прежьгуть я рамяно, и съвлекуться, и будуть нази, и облѣються квасъмь усниянъмь, и възьмуть на ся прутие младое, и биють ся сами,

[1]) И. І. Срезневський в своїх „Чтеніяхъ о древн. русскихъ лѣтописяхъ“ (І. стор. 23) говорячи про книжний вплив, під яким ця леґенда про апост. Андрія могла скластися, завважує, що в цій леґенді „нельзя вполнѣ отвергать и народныхъ оттѣнковъ, по крайней мѣрѣ въ отношеніи къ обычаям Сѣверной Руси, отличнымъ отъ обычаевъ Руси южной“. — К. Н. Бестужев-Рюмин висловив (ibidem, стор. 31) подібний же погляд на це.

и того ся добиють, едъва вылѣзуть лѣ живи, и облѣються водою студеною и оживуть; и тако творять по вься дьни, не мучими никымьже, нъ сами ся мучать, и то творять мъвение собѣ, а не мучение". Після цих слів оповідання апостола Андрія літописець додає, що люде „то слышаще, дивляхуся".

Цікаво, що як зазначеного вище місця про те, як Кияне оповідають Аскольдови та Дирови історію Кия, Щека, Хорива та їх роду, — так і пророцтва про Київ Олега та пророцтва апостола Андрія, — як рівнож оповідання апостола Андрія про Новгородців, — нема ні в тексті Длуґоша, ні в тексті Початкового зводу (Новг. І.). Все це внесено в літописання самим складачем Повісти вр. літ та вказує нам на те, як цьому літописцеви залежало на охороні цієї старо-київської традиції про Кия та його рід, взагалі про початки південної Руси, — як в усім цім виразився дійсно свідомий патріотизм нашого складача Повісти временних літ, — патріотизм Киянина та монаха знаменитого Київо-печерського монастиря початку XII століття, яким був Нестор — творець Повісти временних літ.

Цей патріотизм складача Повісти временних літ, хочай і мав до деякої міри місцевий характер, — виразився не тільки в обороні старо-київської традиції про Кия, його рід та південні племена, але і в цім особливім звеличенню рідного його города Київа. Разом з цим бачимо тут вивищення і його полянського племени не тільки над новгородськими племенами, але і над иншими, сусідними. В цім бачимо майже виключний вплив на Повість временних літ Перемишльського зводу 1100 року, — коли складач Повісти временних літ приймає залюбки такі місця, як про південні племена, — беручи і звісне описання обичаїв Полян, де Поляне так вивищаються над голови усіх племен, — з другої сторони (продовження цього описання Полян), описання обичаїв останніх племен, де ці племена в протилежність Полян понижуються. Взагалі Звід 1100 року в деякій степені був інспіратором складачеви Повісти временних літ, при описанню цієї найстаршої доби київської історії.

Придивимось же до складових часток того тексту Повісти временних літ, яких нема в Початковім зводі, — а знаходяться в тексті цієї статті Длуґоша.

Розділ 5.

Редакторська праця при зложенні Повісти временних літ, як бачимо, не була легка. Найбільше труднощів складач Повісти

мав з текстом найстаршої доби. В цім найстаршім літописнім тексті про Кия, Щека й Хорива та про Рюрика, Синеуса й Трувора він зустрівся з ускладненнями, які внесені були в текст попередніми літописцями, — головно складачем Новгородського зводу. Ми бачили, як воювати прийшлось йому з цими новгородськими тенденціями, які з Новгородського зводу проникли в текст київського Початкового зводу, котрий разом зі зводом 1100 року був використаний Повістю врем. літ. Цей успіх in certamine verborum linguaeque з цими новгородськими тенденціями Повість временних літ завдячувати мусить головно зводови 1100 року, користаючись котрим вона виправляла свій матеріял, котрий брала з Початкового зводу. Єдине майже місце тут, приналежне київському літописанню, незмінене редакторською рукою складача Новгородського зводу (а за ним і Початкового зводу), буквально спільне з відповідним текстом Повісти временних літ, є початок тексту про Кия, Щека та Хорива. Це місце однак з текстом Длуґоша є в відомім чисто зовнішнім ріжночитанні.

Передовсім і доторкнемось тут цього тексту про Кия, Щека та Хорива. Зачинається цей текст Длуґоша повною відповідністю текстови Повісти временних літ (та і текстови Початкового зводу). У Длуґоша він переданий тільки з відомою виразністю латинської мови: „Erant apud illos tres viri, eodem patre et utero geniti, Kyg, Szczyek, Korew et quarta soror Libed". В тексті Повісти временних літ (та Початкового зводу) це сказано простійше: „И быша 3 братия, единому имя Кый, а другому Щекъ, а третиему Хоривъ, а сестра ихъ Лыбедь". Спільне джерело Повісти временних літ та Длуґоша дає їм тут і тотожній текст: цими словами і зачинається їх взаїмні відношення, в основі котрих лежить не щось инше, але звід 1100 року.

Слідуюче місце за цим в Повісти временних літ говорить: „И сѣдяще Кыи на горѣ, идеже нынѣ увозъ Боричев, а Щекъ сѣдяше на горѣ, идеже нынѣ зоветься Щековица, а Хоривъ на третиеи горѣ, отъ него же прозъвася Хоривица. И сътвориша градъкъ въ имя брата своего старѣишаго, и нарекоша имя ему Кыевъ". У Длуґоша тут ріжночитання. Замісць цих слів у Длуґоша читається, що Кий, Щек та Хорив збудовали собі не оден город, але три, та дали цим городам свої імена: „Hi tribus principalibus castris in Russia erectis sua illis indiderunt nomina: nam Kyg castrum supra fluvium Dnyepr a se constructum vocavit Kyow, Szczyek Sczyekawycza et Korew Korewycza". Ясно, що це анахронізм, який у Длуґоша виник наслідком не

цілковитого зрозуміння внутрішнього змислу руського джерела. Побачивши, що це джерело мовчить про те — чи Щек та Хорив мали, чи не мали своїх городів, Длуґош зрозумів це позитивно, — уявив собі самозрозумілим, що ці князі, володітелі Полян, їх мали — та накинув свою власну думку текстови свого руського джерела. Його час, XV століття, инакше собі цього і не могло представляти, як так, як він це тут представив. Він собі инакше і не міг представити Щека на (горі) Щековиці, — як в його городі (замку), — Хорива на Хоривиці також в вибудованім ним там городі. Через те счезло і це місце руського джерела, що три брати разом вибудовали „градъкъ“ на імя найстаршого брата. Бо те, що він в тексті своїм висловив, протирічило би цій звістці. Це дає право твердити, що Длуґош усе це вище цитоване місце мав в своїм джерелі, але він захотівши пояснити його по свойому, впав у ріжночитання з ним. Нема жадного сумніву в тім, що це місце про Кия, Щека та Хорива так само читалось в зводі 1100 року, як і в Повісти временних літ, як і в Початковім зводі. Бо в руськім літописанні нема літописів чи зводів, в котрих би це місце инакше читалось.

Поправляючи на основі тексту Зводу 1100 року той текст київського літописання, який був зіпсований складачем Новгородського зводу, складач Повісти временних літ узяв з цього зводу, як ми бачили, багато таких місць, яких Початковий звід не має.

На основі порівнання тексту Повісти временних літ з текстом Длуґоша пізнаємо, що Длуґош зі зводу 1100 року узяв текст про Радима та Вятка, про Дулебу та Дулебян, характеристику Полян та инших племен, чого в тексті Початкового зводу нема. Про це свідчить, як завважено, близькість — часто дослівна тексту Длуґоша з відповідним текстом Повісти временних літ. Однак в цім власне тексті Яна Длуґоша, місцями дослівнім та схожім з текстом Повісти временних літ, бачу з текстового боку деякі менші, але в дійсности принціпіяльно важні ріжночитання, яких мушу тут доторкнутись, щоби висвітлити, як читались вони в спільнім джерелі обох текстів — в зводі 1100 року.

Одна з часток цього тексту, в котру вникло вперше це ріжночитання звучить так:

Текст Длуґоша.

Erant et alii Polonorum Duces, videlicet Radzim et Wyathko, quorum unus videlicet Radzim in flumine Szaszu, alter Wyathko in flumine Okka considentes, de nominibus suis regionibus et populis vocabula indiderunt: a Radzim enim Radzimiczanye, a Wyathko Wyathiczanye vocati sunt.

Текст Повісти временних літ.

Радимичи же и Вятичи отъ Ляховъ. Бяста бо дъва брата въ Лясѣхъ, Радим, а другый Вятъко; и прешьдъша, сѣдоста: Радимъ на Съжю, и прозъвашася Радимичи, а Вятъко сѣде съ родъмь своимь по Оцѣ, отъ него же прозъвашася Вятичи.

Тут зупиняють нас передовсім слова: „Polonorum Duces, videlicet Radzim et Wyathko“, котрі в Повісти временних літ передаються тут та розуміються инакше. В инших списках хроніки Длуґоша (в видані 1711 р., Ed. Dobr.) замісць „Polonorum Duces“ читається тут: „Ruthenorum duces“. З чого видно, що для Длуґоша в цім випадку термін — „Polonus“ є тотожнім з терміном — „Ruthenus“. Низче в своїм тексті, говорячи про племена Длуґош підкреслює це своє розуміння — що „Polonus“ є Полянин, Русин, — „Habebant autem nationes Ruthenorum ex Polonis descendentes...“ — „Русини з племени Полянського“. Більше про цих „Русинів з племени Полянського“ не згадується в цілім тексті Длуґоша, так що тільки в однім цім тексті маємо два випадки поняття: „Polonus“ = Полянин = „Ruthenus“.

Інтересно тут те, що складач Повісти временних літ, беручи цей текст зі зводу 1100 року (в Початковім зводі цього тексту не було), передає ці місця зовсім инакше, ніж текст Длуґоша, який узяв його з того самого джерела. Складач Повісти временних літ передає це тут так: „Радимичи же и Вятичи отъ Ляховъ. Бяста бо дъва брата въ Лясѣхъ, Радимъ, а другый Вятъко“.

Колиб Длуґош знав про цей текст, він — для якого кождий момент польсько-руських зносин міг бути інтересним, тим більше такий як цей, — розуміється, не проминув би його та вніс би в свій звід. Очевидно Длуґош не знав цого місця. Це свідчить, що звід 1100 року, який ліг в основу руського тексту Длуґоша, також не знав нічого про це, а передавав це місце про Радима та Вятка так, як передає його текст Длуґоша.

Чим же можна в данім разі пояснити, що Повість времен-

них літ, яка користалась тим же джерелом, що і руський текст Длуґоша, — тобто зводом 1100 року — може инакше говорити, ніж текст Длуґоша? Трудно було би допустити в цім випадку якусь помилку чи незрозуміння тексту цього джерела зі сторони складача Повісти временних літ. Правда, в староруському літописанні зустрічається адєктив — „польскый“ замісць — „полянський“, — але це уживається тільки в значінню „полянський“, — тільки в відношенню до Полян, племени київського, — як це ми, напр. бачимо в Повісти временних літ під 6370 роком, де говориться, що „Асколдъ же и Диръ... начаста владѣти Польскою землею“. — В подібнім же відношенню до Поляків, до Польщі, текст Повісти временних літ систематично уживає дефініцій утворених від пня — Лях, — а власне: „лядьскый, „Лядьская земля“, „Ляхы“ в значінні землі (напр. під 6527 р.: „Святоплъкъ... прибѣже въ пустыню межю Ляхы и Чехы“, під 6538 р.: „умьре Болеславъ Великыи въ Лясѣхъ“) — та „Ляхы“ в значінні людей польських (напр., під 6526 р. „поиде Болеславъ на Ярослава съ Ляхы“, під 6539 р. „Ярославъ повоеваста Лядьскую землю и многы Ляхы приведоста“) і т. д. Термін — „польскый“ в відношенню до Польші, чи Поляків в руськім літописанні цієї найстаршої доби не уживався, — і Повість временних літ дуже добре розуміла й етимолоґію слова — „Полянин“, — коли вона в своїм тексті (під 6406 р.) береться навіть зазначити, що „Поляне зъвахуся, ...Полями же прозъвашася, зане въ поли сѣдяху“. Таким чином, коли в зводі 1100 року, і міг бути в цім випадку адєктив „польскый“ замісць „полянский“, — що не є виключене, бо відповідний термін тут, у Длуґоша перекладений яко — Polonus, — то цей термін, цей адєктив ні до кого иньшого не міг відноситися як тільки до Полян.

Пересвідчившись, що звід 1100 року не мав тут звістки про походження Радима та Вятка, Радимичів та Вятичів „отъ Ляховъ“, — пересвідчившись, що звід 1100 року, говорячи про них, говорив про походження їх від Полян, з полянського племени, (а про походження від „Ляхів“ нічогісенько не знав), — ясно бачимо, що Повість временних літ не могла узяти цієї звістки про походження Радима та Ватка „отъ Ляховъ“ зі зводу 1100 року, але мусіла внести в свій звід цю звістку з якогось иньшого джерела. З Початкового зводу Повість временних літ також не могла почерпнути цієї звістки, бо там хоч і згадується про Полян, то він взагалі нічого не знає і не говорить про Радима та Вятка, Радимичів та Вятичів.

Звідкиж в такім разі взялась ця звістка про походження Радима та Вятка „отъ Ляховъ“ в тексті Повісти временних літ? Треба думати, що в цім випадку складачеви Повісти вр. літ послужила за джерело народня традиція. Ця народня устна традиція про походження Радима та Вятка „отъ Ляховъ“ ледви чи широко була тоді на Руси знана. Думаю, що це була мало розповсюджена, — можливо тілько льокальна, чисто київська традиція, бо про неї не знає ані Початковий звід пересякнутий в своїм найстаршім тексті новгородськими впливами, ані Перемишльський звід 1100 року, — а тільки Повість вр. літ, звід чисто київського походження та київського характеру.

Беручи цю традицію про походження Радима та Вятка „отъ Ляховъ“, складач Повісти временних літ вніс в свій літописний текст тільки головне ядро цієї звістки про походження Радима і Вятка „отъ Ляховъ“, — очевидно, вистерігаючись дуже пошкодити цим свій київський основний текст, узятий зі зводу 1100 року[1]). Вставляючи цю звістку в свій текст, він змінив тільки деякі його вирази, — залишивши зрештою текст зводу 1100 року, на що тут вказує місцями дослівна схожість тексту Длуґоша та Повісти временних літ.

Факт, що текст Яна Длуґоша нічого не знав про цю „теорію“ про походження Радима та Вятка „отъ Ляховъ“, — свідчить, що не знав про цю „теорію“ і звід 1100 року, який ліг в основу руського тексту Длуґоша. Всеж це разом узяте свідчить, що ріжночитання тут тексту про походження Радима та Вятка викликано було тою вставкою, яку складач Повісти

[1]) Це місце Повісти временних літ про Радима та Вятка (Радимичів та Вятичів) „въ Лясѣхъ“ та „отъ Ляховъ“, — рахувалося в науці первісним через те, що не взято під увагу тексту Длуґоша. Через те під впливом цього виразу Повісти временних літ — А. А. Шахматов в своїй праці — „Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка“ (Петроград. 1915 р. Введеніе) висловив гадку про „польське“ походження Радимичів. Потім в своїй послідній праці — „Древнѣйшія судьбы русскаго племени“ (Петроград. 1919 р.) він взагалі виставляє гіпотезу про „польское происхожденіе“ Радимичів та Ватичів. Пізне походження цього місця про Радима та Вятка „въ Лясѣхъ“ та „отъ Ляховъ“ в Повісти временних літ, як рівнож пізній час, в який переселення цих племен в такім разі могло би статися, — також і літописна звістка про дань Радимичів та Вятичів Хозарам, які жили глубоко на південнім сході, — особливож видвигнення самим же Шахматовим положення про первісне заселення Вятичів в Подонщині — стоять рішуче проти цеї його гіпотези.

временних літ зробив, вносячи у свій текст звістку чи традицію про походження Радима та Вятка „отъ Ляховъ“.

Діткнемось тепер тексту Длуґоша, який безпосередньо слідує за цим місцем про Радима та Вятка, Радимичів та Вятичів, щоби і тут вказати деякі ріжниці в порівнанню з Повістю врем. літ. Цей текст представляється тут так:

Текст Длуґоша.	*Текст Повісти временних літ.*
Qui ad fluvium Bug consederunt, Dulyebyanye a Duce eorum Dulyeba vocitabantur, qui postea Wolhanye[1]) sunt et nunc Luczanye appellati.	Дулѣби же живяху по Бъгу, къде нынѣ Велыняне, а Уличи и Тиверьци сѣдаху по Дънѣстру, и присѣдяху къ Дунаеви.

Ріжниці між обома текстами є в цьому, що звістки про князя Дулебу нема в Повісти временних літ, — звістки же про Уличів та Тиверців нема в тексті Длуґоша.

Доторкнемось передовсім слів тексту Длуґоша про князя Дулебу. В попередньому тексті, який був тільки що розібраний, бачимо, що оден з племінних князів називається Радим, він осів зі своїм племенем на ріці Сожі і це племя названо було від його імени — Радимичі. Другий племінний князь називається Вятко, він осів зі своїм племенем на ріці Оці і це племя назване було (від його імени) — Вятичами. Далі безпосередньо за цим говориться про третього племінного князя, який зветься Дулеба. Він осів зі своїм племенем на ріці Бузі і це племя було названо його іменем — Дулебяне.

Точнісенько цюж саму схему цього оповідання бачимо і в тексті Повісти временних літ: приводиться тут імя племінного князя, приводиться місце, де цей князь зі своїм племенем осів, і, накінець, зазначається, що кожне з цих племен дістало свою назву від імени цього князя. Прицім в цій схемі на початку, окремо описується племя Радимичів, — потім окремо племя Вятичів, накінець безпосередньо за цим, окремож і племя Дулебян, з цією тільки ріжницею в порівнанню з текстом Длуґоша, що імя князя Дулеби в тексті Повісти временних літ пропущено.

Коли ціла ця схема цього тексту у Длуґоша є так бук-

---

[1]) Рахую це слово просто помилкою (замісць слова „Волыняне“); розуміється, що Длуґош про племя, яке безпосередньо сусідило з Польщею, міг найліпше знати.

вально точною схемі цьогож тексту Повісти временних літ, то ясно, що Длуґош нічого свого власного від себе тут не подає та не вставляє, а узяв все це зі свого джерела — зводу 1100 року, та і подав все це так, як було воно в цім його джерелі. Ясно, що не міг видумати Длуґош та внести в свій звід — імя князя Дулеби. Про це свідчить імя племени Дулебян, яке ми бачили тут і в тексті Длуґоша і в тексті Повісти временних літ. Бо коли говориться про Дулебян, то на основі цілої цієї схеми треба признати, що дістали вони своє імя від імени їх князя: коли Радимичі „прозъвашася" від Радима, Вятичі прозвалися від Вятка, — то Дулебяне — прозвалися від Дулеби.

Коли ціла схема цього тексту про Радимичів, Вятичів та Дулебян у Длуґоша так буквально відповідає схемі Повісти временних літ, то ясно що звістка про Дулебу у Длуґоша є дуже на місці. Коли ця звістка у Длуґоша могла дістатися до його тексту саме зі зводу 1100 року, — то чомуж Повість временних літ, беручи весь цей текст про Радимичів, Вятичів та Дулебян зі зводу 1100 року, не внесла цієї звістки про Дулебу до свого тексту?

Факт відсутности в тексті Повісти временних літ звістки про князя Дулебу, ніяк не можна висвітлити простою помилкою, чи недоглядом складача Повісти временних літ. Він викинув це місце умисне. Це пояснюється з вищесказаного. Як це видно вже зі самої схеми тексту про Радимичів, Вятичів та Дулебян, се місце представляє собою одно орґанічно звязане оповідання про ці племена та їх племінних князів. У Длуґоша цей текст зачинається словами: „Erant et alii Polonorum (Ruthenorum, ed. Dobr.) Duces..." Ці слова є вводними словами про ціле це оповідання про Радимичів, Вятичів та Дулебян. Ці вводні слова в рівній мірі відносяться як до Радима, так і до Вятка та Дулеби. Ці слова відносяться до усіх цих трех князів, які, виходить тут, усі три походили „від Полян". В Повісти временних літ не так: замісць цих слів бачимо вставку, на основі якої Повість временних літ зробила Радима та Вятка братами, та походження їх вивела „отъ Ляховъ". Але в тексті, який вона брала зі зводу 1100 року, ще залишалась звістка про Дулебу та Дулебян. Дулебяне літописцеви тут нічого не перешкоджалиб, але що робити зі звісткою про князя Дулебу? — Робити Дулебу „третім братом" (братом Радима та Вятка) — не йшло, неможливо було. Традиція, якою він при цім користувався, нічого не знала про Дулебу. Що було робить? Повість временних літ за-

лишивши звістку про Дулебян, просто викинула звістку про самого Дулебу, який стояв так на перешкоді їй, чи традиції, якою вона тут користувалася.

Таким чином, викинення з тексту Повісти временних літ звістки про князя Дулебу, ніяк не можна пояснювати якоюсь випадковістю. Це сталося наслідком внесення в текст вставки про походження Радима та Вятка „отъ Ляховъ“.

Усі ці звістки про племена — Полян, Радимичів, Вятичів, Дулебян, які на початку свого тексту подає нам наше літописання, являються як би поясненням до дальшого тексту літописного, який говорить про міжплемінні та міжземельні відносини. Усі ці племена, які тут на початку цього старо-київського тексту описуються, виступають так чи инакше в дальшім тексті. Через це, думаю, що коли тут Длуґош в своїм тексті і не має звістки, що — „Уличи и Тиверьци сѣдяху по Дънѣстру, и присѣдяху къ Дунаеви“,—ця звістка в зводі 1100 року була. Це ясно з того, що в цім зводі про Уличів згадується на иншім місці. Ми завважили вже, що Уличі мусіли згадуватися і в початковім тексті про Аскольда и Дира, бо з ними ці князі „бѣша ратни“. Згадувалось там про Уличів і в дальшім тексті під р. 6430 (Ігорь бере з Уличів дань, про що низче).

Саме собою розуміється, що звід 1100 року — будучи зводом перемишльським, мав найблизчу та найбільшу причину цікавитися і Уличами і Тиверцями, які були найблизчими сусідами Галицької (— Перемишльсько-Теребовельської) землі. Галицька кольонізація йдучи вниз Дністром мусіла вже в найдавнійших часах зустрітися з кольонізацією цих племен і цікавитися нею. Через це ніяк неможливо допустити, щоби складач Перемишльського зводу 1100 року, маючи цю звістку про Уличів та Тиверців в тексті Старовинного Київського літопису, який — разом з його київським продовженням — був так старанно та повно ним використаний, міг викинути це місце про Уличів та Тиверців зі свого зводу.

Ясно, що це місце про Уличів та Тиверців було в зводі 1100 року. Длуґош же перебираючи з свого руського джерела текст, не вніс цього тут місця в свій текст через те, — що він викинув про Уличів і із звістки про Аскольда та Дира, з котрими Уличі були „ратьни“, — через те саме і звістку про них під р. 6430 він викинув зі свого зводу. — Усе це може пояснитися тільки тим, що хоч Длуґош руське своє джерело викори-

став дуже точно, то всетаки деякі менші звістки з нього, які здавались йому малозначними, як і ця звістка про Уличів і Тиверців, від котрих скоро не зісталось вже ані сліду, — він просто не вносив в свій текст, пропускав.

Слідуюче за цим місце у Длуґоша: описання обичаїв та звичаїв Полян, Радимичів, Вятичів та Дулебян має відповідне собі місце в Повісти временних літ. Але деякі речення були тут тяжкі для перекладу латинською мовою і Длуґош в своїм тексті передав їх вільнійше. — Це місце Повісти временних літ про Полян читається: „Поляне бо своихъ отъць обычаи имуть кротъкъ и тихъ и стыдѣние къ снъхамъ своимъ къ сестрамъ, къ матеремъ и къ родителемъ своимъ, и снъхы къ свекръвамъ и къ дѣверьмъ велико стыдѣние имуща; и брачьныи обычаи имѣяху“. У Длуґоша це звучить: „Habebant autem nationes Ruthenorum ex Polonis descendentes, in ducendis uxoribus et contrahendis matrimoniis inter sorores germanas et propinquas cognatas discretionem, abstinendo a concubitu earum“. Місце про обичаї трех иньших південних племен в Повісти вр. л. звучить так: „А Радимичи и Вятичи и Сѣверъ одинъ обычаи имѣяху: живяху в лѣсѣ, якоже вьсякыи звѣрь, ядуще вьсе нечисто, и срамословие въ нихь предъ отьци, и предъ снъхами, и браци не бываху въ нихъ, нъ игрища межю селы, и съхожахуся на игрища, на плясания и на вься бѣсовьскыя пѣсни, и ту умыкаху жены собѣ, съ неюже кьто съвѣщавъся“. У Длуґоша це передано: „Dalyebyanye vero et hi, qui processerunt ex Radzim et Wyathko, habitabant more ferarum in silvis, commitentes omnem immunditiam, pudoreque soluto, et cognatis et alienis uxoribus rapiendo illas miscebantur“. Бачимо з цього, що цей текст і в перводжерелі Длуґоша (зводі 1100 року) читався дуже близько до того, як читається в Повісти временних літ.

Звістка про Деревлян, їх характеристика, представляється в Повісті врем. літ вставкою. Слова про Деревлян тут ясно розбивають текст про Полян, Радимичів, Вятичів та Сіверян (Дулебян). Обичаї Деревлян в Повісти временних літ описані тут в тих самих словах, які бачимо в тексті про обичаї Радимичів, Вятичів і це третє племя, — а власне: „А Древляне живяху звѣриньскъмъ образъмь, ядуще вьсе нечисто, и брака у нихъ не бываше, нъ умыкаху у воды дѣвица“ (Лавр.) Ця буквальна тотожність тут тексту про Деревлян з текстом про Радимичів, Вятичів та третє племя з льоґічного боку — показує його зайвість,

він не дає нічого нового. Повісти временних літ треба було видвигнути тут якось Деревлян, бо вони в дальшім тексті несподівано прийшли у нього в оповіданнях про месть Ольги над Деревлянами під р. 6453 й 6454, узяті ним з кількох джерел (з Початкового зводу та з устної народньої традиції), — він через це хоче вже тут на початку подати їх описання. Складач Повісти временних літ нічого не знає сказати тут про Деревлян, та повторює буквально те саме, що говориться тут (що говорилось в иньшім його джерелі) про Радимичів, Вятичів та Дулебян (Сѣверян?). Цей взірець, який він тут бере для описання Деревлян, годився йому почасти з того боку, що і в местях Ольги Деревляне представляються з цього же неґативного боку, як і у цій його характеристиці.

Характеристика Полян, Радимичів, Вятичів та Дулебян (так розбита в Повісти врем. літ. цією вставкою про Деревлян),— орґанічно є звязана з стоячим безпосередньо перед нею вище розібраним текстом про Кия, його братів, та про Радима, Вятка та Дулебу, племінних князів. По Деревлян чи древлянського князя, про місце їх поселення — взагалі про це племя нічого de facto вище не говорилось. Тут могла бути характеристика тільки тих племен, про які вище говорилося, бо ця характеристика явилась тут наслідком вище стоячого оповідання про ці племена, їх князів, місце їх поселення і т. д. Ясна річ, що цей текст про Деревлян, не міг мати тут місця.

Текст Длуґоша не має цього місця про Деревлян,— це підкреслює його первісність, — і свідчить про те, що відсутність цієї звістки не є випадкова, але має свої глибокі коріння в руськім літописанні, — свідчить про те, що не було цього тексту і в його руськім перводжерелі, — в зводі 1100 року.

В кінці оповідання про південні племена в Повісті временних літ маємо замітку, що ці племена, коли у них хтось умирав, творили тризну на його могилі. У Длуґоша цієї звістки нема. Цієї звістки не могло бути і в Зводі 1100 року. Ця звістка пізнійше була внесена, а власне цим же складачем Повісти врем. літ, а це видно і з самого змісту цієї звістки. Слова в цім уривку уведені — „еже творять Вятичи и нынѣ“, свідчить, що це місце вставлено в текст на основі пізнійших даних про звичаї у Вятичів, які ще в часи складача Повісти ці обичаї мали.

Нащож було Повісти врем. літ вставляти це місце тут про тризну? — знов таки через цеж саме, щоби літописний текст погодити якось з оповіданнями про месть

Ольги над Деревлянами, де приводиться опис тризни, улаштованої Ольгою на могилі Ігоря.

Таким чином бачимо, що текст про південних племінних князів та південні племена в Повісти временних літ не є первісним. Про це свідчать: пізнійші поправки тексту про походження Радима та Вятка („отъ Ляховъ"), який читався первісно інакше, пропущення звістки про князя Дулебу, — вставка про Деревлян, чим цей текст пошкодився, — вставка про тризну, — вставка імени Сіверян замісць первісно стоячої назви Деревлян і т. д. Треба припускати, що цей текст істнував вже перед Повістю временних літ, яко літописна цілість, що тільки з такого літописного джерела вона могла почерпнути це оповідання про племінних князів, надавши цьому текстови свого власного забарвлення, — по свойому його зредаґувавши.

Повість временних літ не могла взяти цього тексту про південні племена з основного свого джерела — Початкового зводу — бо в Початковім зводі усього цього тексту не було; вона могла зачерпнути це своє оповідання тільки з другого свого джерела, — Перемишльського зводу 1100 року.

Зновуж до Перемишльського зводу 1100 р. цей текст міг увійти тільки з його київського літописного джерела. Цим джерелом був Старовинний Київський літопис, продовжений київськими статтями та звістками до 70 років XI століття. Цей Київський звід мав це оповідання про Радимичів, Вятичів, Дулебян з характеристикою їх обичаїв та обичаїв старшого племени Полян [1]) — і з нього це оповідання увійшло до Перемишльського

[1]) В науці, починаючи від Шлецера („Нестор", I, 232), явно говорено про вплив византійської літератури на Повість временних літ, роблено здогад, чи не зложив руський літописець і своєї статті про ці південні племена під цим впливом; тут звертано увагу головно на текст в хроніці Георгія Амартола про обичаї стародавніх народів. Не рішаючи тут цього питання, хочу взагалі згадати, що вплив византійської хроноґрафії (в такій чи иншій мірі та формі) на цілу цю найстаршу частину та на пізнійші частки Зводу 1100 року не є зовсім виключений. — Після ґрунтовних праць В. М. Істрина — „Хроника Георгія Амартола" II, 407—436, не підлягає сумніву, що византійська хроноґрафія, особливо Хроніка Амартола з її продовженням впливала не тільки на Повість временних літ (як про це перед цим твердилося), — але і на літописання, яке утворилось протягом XI століття. Сама думка написання першого руського літопису прийшла під цим впливом, звістки про руські події у Амартола (про похід Аскольда та Дира, про похід Ігоря і др.) мали особливе значіння в руськім першім літописанні. Вже на руськім літописі, який — по Істрину — міг би бути

зводу 1100 року, таксамо як і текст про Кия, Щека та Хорива, з котрим цей текст про Радима, Вятка, Дулебу та їх племена стояв в органічнім нерозривнім звязку.

Розділ 6.

Вище наведений розбір літописного тексту про Кия, Щека й Хорива та тексту про Рюрика, Синеуса й Трувора дав можність ствердити, що в основі Початкового зводу, руського тексту Длуґоша та Повісти временних літ лежить одно і те саме, більше або менше використане джерело — а саме Старовинний Київський літопис. Це спільне джерело, що лежить в основі цих трьох наших найстарших зводів є тою вихідною точкою, з якої виходячи, маємо право зачати розбір того літописного тексту, який до нас не дійшов, маємо можність його реставрувати. В цей бік і була направлена наша увага, щоби прийти до реставрування загубленого Перемишльського зводу 1100 року. Такою вихідною точкою був для нас текст Старовинного Київського літопису, який в основі згаданих зводів лежить.

Звід 1100 року мав у своїй основі як суцільний текст Старовинний Київський літопис. Деякі вставки цей звід бере із Початкового зводу — але не тої редакції, яка лежить в основі Новгородського I літопису, але повнійшої (більше первісної). З нього узято було деякі фраґменти оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора (а власне: в яких городах сиділи Рюрик та його брати, про князювання та про смерть цих трьох Варягів).

Але що звід 1100 року, використовуючи Старовинний Київський літопис безпосередньо, містить текст його в далеко повнійшій мірі, ніж навіть Повість временних літ[1]), — то звідси зрозуміло, чому в зводі 1100 року знаходяться і деякі такі місця Старовинного Київського літопису, яких нема в Повісти временних літ. Вище показано було, що текст, який не находить собі місця в Повісти временних літ, звичайно не є випадковістю в тексті Длуґоша, але узятий є ним з його руського джерела, — зі зводу 1100 року, заснованого на цім Старовиннім Київськім

зложений десь вкінці першої половини XI століття, мала вплив особлива редакція переробленої хроніки Амартола під назвою: „Хронограф по великому изложеніи". Чим дальше, тим цей вплив більше почувався в руськім літописанні.

[1]) Початковий звід, як зазначено, має тільки невелику частину тексту оповідання про Кия, Щека та Хорива, бо взяв його зі зводу новгородського, який пошкодив цей текст при внесенню в свій склад.

літописі. Цей старовинно-київський текст, який був поминутий Повістю временних літ, реставрується вище на основі внутрішнього його змислу та почасти на основі порівнання його з текстом инших зводів (як напр., Никоновським зв.), котрі в деяких випадках заховали в собі і дуже старі риси найстаршого літописання.

Таким чином, на основі порівнання тексту Длуґоша про Кия, Щека й Хорива та Рюрика, Синеуса й Трувора з відповідним текстом Повісти временних літ та текстом Початкового зводу бачимо, що текст Длуґоша в другій половині цієї його статті почасти тільки знаходить собі відповідне місце в цих двох зводах, — а саме текст про Рюрика, Синеуса та Трувора (який тут у Длуґоша в уривках дійшов). Текст же про Аскольда та Дира, сприкрення собі їх панування Новгородцями та про покликання ними Варягів, не має відповідного місця в Початковім зводі та в Повісти временних літ.

На основі порівнання тексту Длуґоша про Рюрика, Синеуса й Трувора з відповідним текстом передовсім Початкового зводу, бачимо, що цей текст знаходився у зводі 1100 року. — На основіж внутрішньої інтерпретації тексту Длуґоша про Аскольда та Дира, сприкрення собі їх панування та покликання наслідком цього Варягів, — як рівнож і на основі порівнань цього Длуґошевого тексту з иншими літописами, які почасти тільки відбивають в собі цю подію (порівн. Початковий звід, Никоновс. звід), бачимо, що це місце не є в тексті Длуґоша випадковим, а узяте було з його руського джерела, — було в зводі 1100 р.

На основі тексту Повісти временних літ бачимо, що початковий текст оповідання про Кия, Щека та Хорива, як вони вибудували собі Київ, — в зводі 1100 року читався так, як читається це місце і в Повісти временних літ; — ріжночитання в цім місці у Длуґоша сталося наслідком незрозуміння внутрішнього змислу його руського джерела.

На основі внутрішньої інтерпретації тексту про Радима та Вятка та порівнання цього тексту з відповідним текстом Повісти временних літ бачимо, що це оповідання про цих мужів та їх племена в тексті зводу 1100 року читалось так, як читається в тексті Длуґоша (що ці мужі походили від Полян). Повість временних літ первісність цього тексту пошкодила тим, що внесла в нього звістку про походження Радима та Вятка „отъ Ляховъ".

На основі подібногож внутрішнього зрозуміння тексту про князя Дулебу та Дулебян та порівнання з відповідним текстом

Повісти временних літ бачимо, що звістка про князя Дулебу читалась в зводі 1100 року так, як і в тексті Длуґоша. Пропуск тут звістки про самого князя Дулебу в тексті Повісти временних літ, — стався наслідком вставки про походження Радима та Вятка „отъ Ляховъ“.

На основі тексту Повісти временних літ та внутрішнього зрозуміння тексту бачимо, що і звістка про Уличів та Тиверців находилась в тексті зводу 1100 року та читалась так, як читається вона в Повісти временних літ.

Характеристика Полян та иньших племен в зводі 1100 року читалась так, як читається дослівний текст Длуґоша та Повісти временних літ.

Початкові слова цієї цілої статті — а саме слова про родючість землі Полян узяті також були Длуґошем з його руського джерела, — находилися в зводі 1100 року. В тексті Початкового зводу та тексті Повісти временних літ ці слова про родючість Полянської землі були пропущені через те, що були немов повтореннєм новгородського оповідання про посилку новгородських послів за море, — яке було збудоване на основі цього київського тексту про родючість Полянської землі.

Тут ще зазначу, що розбираючи текст цієї статті Длуґоша, бачимо, — що оповідання про Рюрика, Синеуса та Трувора є пізнійшого походження, — зложене під впливом київського тексту про Кия, Щека та Хорива та поодиноких новгородських легенд про цих напів-мітичних князів.

На основі вище переведеного досліду можемо тепер реконструувати зміст оповідання про Кия, Щека й Хорива та Рюрика, Синеуса та Трувора, як воно виглядало в складі Перемишльського зводу 1100 року.

Текст був такий:

Полянська земля була дуже плодюча. Коли земля Полян раз засіється (ut cum semel satae fruges fuerint), то з падаючого потім зерна (recidentibus subinde seminibus) другий засів сам обновиться (segetem novantibus) — та слідуючу жатву дасть без сівби (alterae messes sine satione proveniant).

Зпоміж цих Полян вийшли три мужі, три брати — Кий, Щек та Хорив та сестра їх Либедь. Ці три брати збудували собі у Дніпра (supra fluvium Dnyepr) город, назвавши його іменем старшого брата — Київ. Щек жив на Щековиці, Хорив — на Хоривиці. Вони були мужі мудрі та видатні (съмысльни).

Поляне були ще тоді поганами, покланялись озерам, ко-

лодцям, деревам („жьруще озеромъ и кладеземъ и рощениемъ“ Поч. зв.) як и иньші погане.

Були і иньші князі від Полян (erant et alii Polonorum duces), з котрих оден (quorum unus) — а власне: Радим з родом своїм осів на ріці Сожі, — від імени його прозвалися Радимичі („и прозъвашася Радимичи“), — другий Вятко з родом своїм осів на ріці Оці, — від імени якого прозвалися — Вятичі („отъ него же прозъвашася Вятичи“, Лавр.). Дулебяне, які сиділи над рікою Бугом, прозвались так від імени їх князя Дулеби (a duce eorum Dylyeba vocabantur).

Усі ці племена мали свої звичаї та закони своїх отців. Поляне були спокійні та тихі, знали що є стид, пристойно заховувались зі своїми сестрами, матерями та родичами, — з свекрами та снохами („стыдѣние къ снъхамъ своимъ и къ сестрамъ, и къ матерьмь и къ родителемъ своимъ, и снъхы къ свекръвамъ и къ дѣверьмъ велико стыдѣние имущи“ Лавр.). Мали вони подружні звичаї. Дулебяне, Радимичі та Вятичі, — жили по звірячому, в лісах, їли усе нечисте, не мали жадного стиду перед родичами, — подружжя у них не було, але робили замісць цього грища між селами, на які сходились, виводили танки, та співали пісні („съхожахуся на игрища, на плясания и на вься бѣсовьскыя пѣсни“), — тут вони вибирали жінок.

По смерти Кия, Щека та Хорива рід їх панував многі літа, — в синах та внуках їх.

Пізнійше були у Києві князями брати, Аскольд та Дир, вони перейняли власть там. Ці князі володіючи Полянами мали боротьбу з Деревлянами, Уличами, Полочанами (Кривичами та взагалі новгородськими племенами).

Деякі новгородські племена сприкрили собі це панування над ними цих київських князів та, що зпоміж себе не могли собі вибрати князя, приняли князів від Варягів, трех братів.

Перший з них Рюрик осів в Новгороді, другий Синеус в Білоозері, третій Трувор в Ізборську. Ці племена, які були піддані Варягам платили, дань від мужа по білій вивірці.

Синеус та Трувор по двох літах померли, не залишивши по собі потомків („оба умроша не сътворивши сѣмени“ Пск. II.), — та Рюрик перейняв волости, які їм належали та володіти зачав один.

З історії села Лішні
сяніцького повіта.

Написав *Іван Филипчак.*

1. Положеннє і природа. — Назва села. — Початки кольонізації Сяніччини.

Лішня (Лішна) село в повіті сяніцькім, на правім березі Сяну, — лежить 9 км. на північний схід від города Сянока. Положене за найвищим хребтом гірським, високим на 529 м. над уровень моря. Лежить в гарній кітловині, оточеній зі всіх чотирьох сторін горами. Гори поросли буйним шпильковим лісом, звідси незвичайно чистий воздух, в селі тишина, брак вітрів, і чудовий краєвид.

Гори збудовані як і иньші сусідні пасма з карпатського флішу, в котрім переважає іл, по части марґель, о підложу камянистім, місцями непропускальнім. Почва слабо родюча, жовта глинка, потребує сильної і старанної управи, міцного гноєння, тоді видає середньої якости збіжжа: пшеницю, жито, овес, ячмінь, просо, горох, біб, бульбу, коноплі, капусту, — а фасоля, цибуля, чісник не все удаються, задля частих приморозків, котрі і цвіт садовини нераз спарять[1]). Село Лішня на 4 км. довге — тягнеться в поперечній до Сяну долині. Через село перепливає маленький гірський потічок — без назви[2]), що випливає на верхівлях трьох сіл: Лішні, Семушової і Тиряви сільної на висоті

---

[1]) В останніх роках селяне зачали сіяти лубін, яко навіз, і через те прийшли до ліпшого статку, мають вже більше хліба, як давними роками, коли вже перед паскою мій дід з батьком ходили до міста (Сянока) купувати „кукурузу“ — якої не любили їсти.

[2]) Słownik geograficzny, т. V, с. 325—326, дає потічкови назву Лішня; місцеві селяне звуть його звичайно „потік“, „ріка“.

562 м. і пливе зі сходу на захід через ціле село і впадає до Сяну. По дорозі принимає з правого боку два менші потічки, без ніякої назви, а з лівої сторони оден потічок рівнож без назви[1]).

Потічок „Лішня" пливе досить глубоким яром, від 25—50 м. Яр сей то його власна праця, яку виконував протягом довгих літ. В давній давнині ішла сим потічком природна сільська дорога. З часом ту дорогу занехано, а люде витоптали собі другу, близше хат, які стоять у віддаленні від потічка „Лішня" на 200 до 300 метрів. Ся дорога мало культурна, от як звичайно у горах, немощені сільські дороги, місцями такі вузонькі, що ледво дві фіри минуться. В давнині, бувало, як несподівано дві фіри зїдуться у якім парові, один з легким набором мусів розбирати віз, щоби другий з тяжшим міг переїхати. Земля — як сказано — лиха, гірська глинка; лише в долішній частині села, над самим Сяном лежить невеличка полоса, яких 50 моргів урожайної землі першої кляси катастру ґрунтового. Ся частина належить до так званих „Долів Сяніцьких" — або Сяніцького Поділля. — В инших селах Сяніччини, як у Вільхівцях, Терепчи, Мриголоді, Гломчи, Улючи тії доли Сяніцькі широкі на милю або й дві. Там всі селяне мають найкращу землю, яка ніяк не уступить землі подільській! В Лішні сей гарний ґрунт вже мабуть у найдавнійших часах зайняв двір. Підданим дідич визначив горі потічком гірші клаптики глинки, яку мусіли викорчовувати з ялових лісів і там поселятися. Останки невикорчованих лісів ще нині видно над самими берегами всіх трех потічків. Там по нинішний день стоять здорові кремезні ялиці, великанські буки, або опалені та обсмолені пні, які свідчать, що тут в давнині було инше життя! Пануючою деревиною була тут ялиця і нині вона і переважає. За моєї вже памяти перед 30 роками старий ліс вирубано, а зруби засаджено смерекою, що улюбила собі се місце і гарно та густо тут виростає. За це сосни тут менче, лише денеде, на низших полянках, появляється сосна гуртками яких 200 до 300 штук у купі. В деяких місцях зі сходу від Тиряви сільної та Семушови улюбив собі місце бук, який на просторих убочах гір запанував — денеде перемішаний з осикою, трепетою та иньшою слабшої породи деревиною. Від полудня зі сторони Сянока появився на просторони яких 200—300 морґів дуб. Останніми роками ся дубина сильно експльоатована хижацькими руками власників.

---

[1]) Над жерелом сього лівого потічка автор цих слів уродився.

Терен села Лішні вже після зовнішних відзнак, як і ціле Підкарпаття, богатий залежами нафти, яка тут і там по яругах лісових видобувається на верх і блистить по калужах темнобурим цвітом. Були тут ріжні спілки, які законтрактували сі терени на пасовисках і ґрунтах громадських на експльоатацію нафти. Одначе по світовій війні якось капіталісти замовкли. Є тут також залежі сірки, бо в кількох місцях на пограничу села Лішні та Війського, над більшим потоком Семушівським, який перепливає до Сяну на полудне через бори і ліси лішнянсько-ольховецькі, находяться жерела сірчані. Дорога над сим потоком, то головна комунікаційна артерія між Сяноком та Перемишлем (на Тиряву сільну та Улюч). Правдиве тут затише, вітрів ніколи нема, а гори високі та стрімкі поросли красними темними шпильковими борами. В середині „за тартаком" невеличка кітловина оточена зі всіх сторін горами. Тут знаходиться кілька жерел сірчаних, з яких добувається незвичайно смачна вода з невеликим процентом сірки. В лісі над потоком ранком чути сильний запах сірки. В такім положенню знаходиться Лішня.

Назва села лишається невияснена. Місцеві мешканці (тепер спольщені) виговорюють назву „Лішня" або Лішна, таксамо і селяне з сусідних сіл; тільки чужосторонні інтеліґенти перекручують назву „Лишня". В судових актах XV в. назва села пишеться Leszna, Leschna, Lyeschna[1]), а рідше Leschnia, Lesznya[2]), здається одначе, що ся друга рідше записувана назва була тоді уживана, тільки сяніцькому писареви не все удавалося її добре написати. Що тоді писано Lesznya, Leschnia, а не Lisznya, то до сього анальоґію маємо в назві міста Ліска, що тоді пишеться Lesko[3]). Замітна річ, що прикметник від назви села, який віднаходимо у прізвищі дідичів XV в., є все Leschczinski, Lyesczensky[4]). Що означає назва Лішні, від чого вона виводилася — не вміємо пояснити. Подібну (не ту саму) назву має ще на Підгірю Лішна коло Тісної, пов. Ліско, і Лишня, пов. Дрогобич, в Чорногорі є пасмо Лішнів; є також Лішні чи Лишні на Холмщині, Підляші, Волині[5]). Скривається тут якась стара назва тепер незрозуміла.

---

[1]) Akty grodz. i ziemskie т. XI с. 46, 66, 87 і ин.

[2]) A. G. Z. XI с. 133, XVI с. 44.

[3]) A. G. Z. XI показчик.

[4]) A. G. Z. XI с. 108, 176, 333 і ин. Раз тільки виїмково маємо поправну форму Лішинський — Leschinsky, A. G. Z. XI с. 108.

[5]) Słownik geograficzny Król. Polskiego т. V с. 325—327.

Назви частей села, ґрунтів, пасовиськ є такі: Олексова, Копаки, Загороди (Zagrody), Виверть (Wywierć), Лази, Барич, Лазки (Łaski), Хохли, Косариска, Копанини, Вірхи, Завірх, Сельпи, На Перехрестю, Коцій Горбок (Koci Horbek), Качалова, Ростова, Чановиска, Громадське, Щомбек, Єдлінка, Дорожиска, На вірх лазу, Долинки, Широка Млака, Матуся, Кулибиска, Підкамінь, Накозак. Назви давні українські—тепер спольщені. До вияснення назви села вони не дають ніяких вказівок.

Коли Лішня була заснована, про се також нічого певного сказати не можна. Недосліджені дотепер початки заселення цілої Сяніччини. Археольоґія сих околиць майже не розроблена. Не занотовано дотепер ніяких знахідок з камяної доби. З доби бронзи відкрито тільки один скарб в Заршині, де знаходилися бронзові нашийники, нараменник, бранзолєти, шпильки[1]). Перші історичні звістки про сяніцьку землю починаються від половини XII віку. Тоді виступає тут Сянік як сильний пограничний город, що боронить переходів через Карпати.[2])

Перший раз в історії знаходимо Сянок під роком 1150, король угорський Ґейза здобуває город ідучи на поміч Ізяславу київському проти галицького князя Володимирка. Недалеко Сянока були „Угорські Ворота"; через ті ворота ішла тоді дорога з Сянока на Угорщину, мабуть на дукольський провал, через який тільки разів Угри переходили в Галицьке князівство, мішаючись у династичні справи Галича.

Коли в Сяноці в році 1150 стояв укріплений замок, який король угорський цілою своєю силою воєнною мусів здобувати, щоби посунутися під Перемишль, видно з сього, що Сяніцька земля мусіла бути вже тоді сильно скольонізована і залюднена. Щоби сеї кольонізації боронити, князі перемиські, опісля і галицькі, мусіли тримати в Сяноці сильну залогу військову, яка мала боронити місцевої людности від всякої напасти ворогів з заходу чи з полудня. Крім сего ся військова сяніцька залога була обороною і екзекутивним орґаном місцевої державної адміністрації, яка на пограничі держави все мусіла бути сильнійша та справнійша, тим більш, що пункт тяжкости давно вже перейшов з Перемишля до Галича.

Про замок в Сяноці не маємо ніяких ближчих даних, але

---

[1]) B. Janusz, Zabytki przedhistoryczne Galibyi wschodniej, Львів 1918, c. 199.

[2]) М. Грушевський, Історія України Руси т. II с. 463.

про тодішню військову організацію свідчить назва сіл Сторожі великі і малі під Сяноком.

Під охороною замку Сяніччина жила спокійним життям — протягом цілого століття не чуємо тут про ніякі ворожі напади. Важнійшою подією в історії Сянока був зїзд княгині Романової, матери Данила, з угорським королем Андрієм 1205 р. Дня 20-го січня 1339 р. князь Юрій II Болеслав надав Сянокови німецьке право, — від того часу починається в Сяніччині чужа кольонізація.

Чи в сім часі були вже які оселі в Лішні, напевно сказати не можна. Можна думати, що кольонізація зайшла туди дещо пізнійше, під кінець Галицької держави, або з початком польського володіння, аж тоді, як вже у ліпше положених Вільхівцях, Загірю, Терепчі, Долині, Заславю, Тиряві сільній, Семушовій стало тіснійше, — тоді люде почали оглядатися за свобідною, незайнятою ще під плуг землею. З тих часів маємо перші документальні звістки про села в околиці Сянока. В наданню князя Юрія Болеслава для Сянока 1339 р. згадується Трепча, де був вже млин[1]). В наданню короля Казимира з 25. червня 1361 р. згадуються Побідна і Просік над Сянічком, як села королівські, тобто давні княжі.[2]) Тоді починається тут жива кольонізація. Брати Петро і Павло з Угорщини дістають від короля „пусті місця" на полях званих Збойська і коло св. Петра в Буківську аж до жерел Сянічка. Ті самі брати дістали від короля ще инші „пусті місця" Юрівці і Срогів над річкою Русавою аж до жерел потоків Дидня і Темешів і беріг Сяну.[3]) В 1388 р. згадується ліс Пораж (тепер село над дол. Ославою[4]). В півстоліття пізнійше околиця Сянока була вже доволі густо засіяна селами. В 1412 р. згадується Пораж як село і Загіре, 1424 р. Сянічок, Загутин, Небещани; 1425 р. Буківсько, Юрівці, Срогів — вже заселені; 1428 р. Марківці; 1429 р. Половці; 1430 р. Долина і Збойсько[5]). Чи се була перша кольонізація сих місць, можна сумніватися. Ріжні „пусті місця", на яких повстають оселі, носять імена, що вказують на їх давнє

---

[1]) Болеслав-Юрій II, Петербург 1907, с. 77—79.

[2]) Kodeks dyplomatyczny Małopolski III ч. 741.

[3]) М. Грушевський, Матеріяли до сусп.-політ і екон. відносин Зах. України, Львів 1906 ч. 1.

[4]) A. G. Z. 92 VII ч. 14.

[5]) Др. М. Кордуба, Західне пограниче Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном. Львів 1925, с. 44—45, 59.

заселення, як нпр. Юрівці, Марківці, виведені від імен осіб, або „св. Петра“, де вже давнійше була церква або монастир. Були тут певно оселі вже за княжих часів, а опустошіли пізнійше чи то через війни, чи з инших причин і при кінці XIV і з початком XV в. треба було осаджувати їх наново.

В сім часі також перший раз згадується Лішня.

II. Власники Лішні XV—XIX в.

Перша історична записка про Лішню є з 1429 р.[1]) Власниками Лішні були тоді Василь і Іван Маньовичі Ліщинські[2]). Повне прізвище їх згадується рідко, нпр. nobilis Wassil Manyowicz de Leszna, Iwanek Manyowicz Lesczinski[3]), частійше акти називають їх Iwan або Iwanko de Leszna, Iwan Lesczynski, Wassil de Leschna і под. Василь і Іван були мабуть братами, про їхнє походження не знаємо нічого. В 1447 р. сяніцький староста позиває Іванка Ліщинського на судові роки, що він не предложив прав і привілеїв на село Лішню[4]) — може бути, що таких привілеїв Іван не мав. Але поза тим Ліщинські з Лішні все звалися шляхтою. Маньовичі-Ліщинські були безперечно грецького обряду, як се вказують їх імена в українських народніх формах.

В першій записці, що торкається нашого села, 1429 р., шляхотний Василь Маньович з Лішні узнав свій довг одної гривни якомусь Мартинови Чорному, сяніцькому міщанинови; сей довг повинен був Василь заплатити до двох тижнів, під карою одної гривни[5]).

В тих самих судових актах стрічаємо в 1431—1467 р. цікаву постать Івана з Лішні — мабуть рідного брата Василя. Се незвичайно рухлива людина, завзятий процесович у спорах з міщанами сяніцькими, з латинськими священниками, з сяніцьким старостою, з судіями сяніцькими та околичними міщанами чи дідичами. Се була людина дуже відважна, що знала свої права, не лякалася суду, ні судіїв, ні старости, ні воєводи. Всюди він уміє поставити на своїм. Перший раз бачимо його в 1429 р. як пізва-

[1]) Akty grodzkie i ziemskie т. XI, c. 46.
[2]) A. G. Z XI, c. 46.
[3]) A. G. Z. XI, c. 306.
[4]) „quia non posuit iura et privilegia super villam Leschna, super silvas, super pothoki“. A. G. Z. XVI, c. 310.
[5]) A. G. Z. т. XI, c. 46.
[6]) A. G. Z. т. XI, c. 48.

ного якимсь Снопком з Сянока за одну гривну довгу [6]). Другий раз стрічаємо його 1431 р. перед сяніцьким гродським судом під закидом наміреного убийства свого брата; Іван з Лішні напав на дім в тім часі, як священник війшов зі святими дарами до сусідної хати [1]). Івана увязнено, він не запирався вини, але чи його покарано, про се не знаємо.

В 1434 р. проти Івана з Лішні виступає знов сяніцький плєбан Яцко з Собеня за одну гривну [2]); тогож року позиває його знов за гривну сяніцький міщанин Ґжех [3]). Під 1436 р. читаємо судову записку, що Ivan Leschinsky de Leschna визичив коня з королівського двора і має звернути, як зажадають [4]). Під тим самим роком Васько кметь Івана Ліщинського (Leschczinski) обжаловує Авраама віцежупана з Тиряви о „ґвалт“ — ближчих подробиць нема [5]). В 1437 р. шляхотний Іван з Лішні Ліщинський зобовязується заплатити сяніцькому капелянови Петрови Смулічеви 7 гривен, а якби не заплатив, має дати в застав себе і кметів, або два воли по гривні і ялівку за 17 грошей [6]). В 1439 р. Василь з Лішні за те, що не ставився на судові терміни, дає в застав за кару раз сокиру, вдруге ягня, втрете ялівку. У тім самім часі суд рішає, що Василь має доставити старості 14 мір соли і малого веприка середньої ціни [7]).

В 1441 р. Іванко Ліщинський заставав у шляхотного Спитка з Семушової 4 селян-кметів з Лішні, а то Станислава, Филипа, Михайла і Маша за 10 гривень звичайних грошей і 8 фльоренів червоних, й будуть там так довго, поки сі гроші не будуть заплачені [8]). З сих записок видно, що Іван з Лішні був тоді вже справді дідичем, коли розпоряджав правом заставляти кметів зі свойого села шляхотним людям у других сусідних селах. В році 1450 той сам Іванко з Лішні заставив двох своїх кметів з Лішні Станіона і Філя за 6 гривень шляхотному Омелькови з Семушової [9]), а в два роки пізнійше той самий Іванко Маньович з Лішні призначив зятеви свому Николаєви Вількови по донці своїй Анні 10 гривень „dla possagu“ і в застав дав двох кметів з Лішні Михалка і Сина [10]).

---

[1]) tunque temporis capellanus cum sacro oleo in domum vicinum intraverat... A. G. Z. т. XI, с. 66.

[2]) A. G. Z. т. XI, с. 84. [3]) Тамже с. 97.

[4]) Тамже с. 108. [5]) Тамже с. 108—9.

[6]) Тамже с. 133. [7]) Тамже с. 158—159.

[8]) A. G. Z. т. XI, с. 174. [9]) A. G. Z. т. XI, с. 354.

[10]) Тамже с. 377.

В 1452 до 1467 р. є ряд записок більше і менше інтересних про Івана з Лішні. Останній раз він згадується 1467 р. Читаємо тоді, що „nobilis Ivan haeres de Lyesznya“ дістав по жінці свого сина Петра, шляхотній Феліції, 20 гривень посагу, й томуж свому синови Петрови, наоборот записав 40 гривень віна на власности своїй Лішні [1]). Се була остання записка про нашого Івана з Лішні назвиском Маньовича в судових сяніцьких актах, більше з його іменем не стрічаємося. Сі перші відомі нам власники Лішні Іван і Василь Маньовичі Лішинські були очевидно грецького обряду, як се видно з їх імен. Але вже тоді починається їх коліґація з Поляками: зятем Івана є Николай Вільк, син Івана Петра подружився з шл. Феліцією, також певно римського обряду. Так до двора в Лішні приходять польські впливи.

По смерти Івана з Лішні, оба його сини Петро і Грицько господарять разом до 1486 р. В тім то році читаємо судову записку, що шляхотний Грицько, дідич з Лішні, продав рідному братови свому Петрови дідичеви тамже свою „вітчизну“ і „материзну“ в Лішні за 80 гривень [2]).

Грицько, продавши свою вітчину братови, забрався з Лішні в околицю Сянока. З ним стрічаємося ще кілька разів в судових актах, де виступає як свідок по ріжних процесах. Петро Ліщинський одержав вдруге по своїй жінці шляхотній Феліції посаг 20 гривень і записує їй се віно на власність на добрах своїх Лішня [3]). Пізнійше появляється в актах Ioannes Leszcensky, може син Петра, — з латинської форми його іжени (не Іван) можна припускати, що він вже спольщився [4]). Тоді вже польонізації піддалося багато старих українських родів, як Дубравські, Побідинські, Кобилянські, Ковальські, Полянські, Конарські і инші, — за ними ішли і Лішинські або Лєщинські, як вони пізнійше писалися [5]).

З пізнійших часів маємо про Лішню небагато згадок. В 1546 р. король Жигмонт наложив vadium на Александра з Лішні Лешинського враз з 9 сусідами околичними дідичами: Николаєм з Тиряви Волоської, Мартином з Голучкова, Стефаном Конарським з Ракової, Матієм Мроховським, Андрієм Крецов-

---

1) A. G. Z. т. XVI, с. 44.
2) A. G. Z. т. XVI, с. 204, пор. 218.
3) A. G. Z. т. XVI, с. 276.
4) A. G. Z. т. XVI, с. 151 (1479 р.), 353 (1504 р.).
5) Dąbkowski, Szkice z życia szlachty sanockiej w XV w.

ським і Юрком Головачем державцем Станкової за доконану кривду на Івані Ровенськім [1]).

Року 1556 дня 20 грудня король Жигмонт Август дає припоручення Єронімови з Лішні Ліщинському, підстарості сяніцькому, щоби спільно з другими шляхтичами перенесли власність війтівства в Мощанци на Івана Гіяровича. Се перший раз потомок панів з Лішні виступає як урядник в сяніцькім уряді.

Люстрація королівщини сяніцької з 1565 р. доконана Криштофом Соколівським, вияснює, що деякі королівські села як Буківсько, Воля Яцьмірська, Яслиска, Небещани, Станкова Воля, Загутинь були у приватнім заставі. Лішні тут нема, вона вже в XV в. вважалася приватною власністю. На самім кінці XVI в. в 1599 р. якийсь Петро з Лішні Ліщинський, опікун і стрий дітей, позісталих по Яні Ліщинськім і Анна жінка Йосифа Лонцького (1-mo voto вдова по Яні Ліщинськім) заключають угоду, що до сплати прав до доживоття на посілости Яна Ліщинського.

З записок 1601 р. довідуємося, що село Лішня в повіті сяніцькім, було якийсь час власністю Станислава Стадницького (т. зв. Ланцутського Діявола) зі Жмигорода, який титулується також дідичем Лішні, а син його Ян Адам в році 1631 заставляє якомусь Янові з Лішні підсудкови сяніцькому своє село Загіре з фільварком Ославою, Великополем і Смільницею за суму 20.000 зол. В тім самім році Катерина Прушковська, жена Станислава Потоцького, записує части свої села Лішні в Сяніцькім Стефанови Вибрановському, синови Лавра. В тім самім році Петро Баль, дідич Гочви зізнає, що винен 7000 зол. Янови з Лішні Ліщинському і за сю суму заставляє йому два села Мхаву і Кеняхаву. — В році 1640 Ян Ліщинський, судія земський сяніцький, заставляє село своє Лішню у тітки своєї Агнєшки Мрочкової за 4000 зол. В 1643 р. король Володислав IV позваляє Янови з Лішні Ліщинському, судді земському Сяніцькому, на перенесеннє своїх прав доживоття до сіл Половці, Куляшне і Прусік, враз з війтівствами там находячимися на своїх синів Томаша і Гіяцинта. В тім самім році соймик в Судовій Вишні квітує судію земського сяніцького Яна Ліщинського з заплати чопового. — Тогож 1643 р. Володислав IV, король польський, кличе перед суд свій референдарський, сего самого судію земського сяніцького Яна з Лішні, за надмірне обтяжуваннє підданих.

[1]) Обляти актів грод. і зем.

З сих коротких записок[1]) про Ліщинських бачимо, що се вже правдива шляхта польська, яка відмежилась від мужиків лішнянських давно, що вона нічого спільного з ними не має, вона здобула впливові становища в своїм повіті, має звязки, розбогатіла. Лішнянам тоді очевидно жилось не весело, коли до короля у Варшаві з такої мізерної запалої в сяніцьких горах Лішні — доходили жалі на гнобленнє селян.

Не маємо ніяких вісток про Лішню протягом XVIII в. Щойно під роком 1765, на самім схилку старої Польщі — Лішня була власністю Йосифа Пакоша. Сей пан Йосиф Пакош з жінкою своєю Францішкою з Устрицьких записує в книгах ведених на замку сяніцькім цілі ненарушені свої добра села Лішні положені в воєвідстві руськім в землі сяніцькій свому синови Мартинови[3]). Слідує вичисленнє границь, піль, огородів, садів, млинів, ставів, з всіми пожитками від підданих обох обрядів, а сам з них резиґнує. — В р. 1788 (уже за Австрії) сі самі книги ведені на замку сяніцькім занотовують претенсію до дібр села Лішні для Теклі з Пакошів, замужної за Францішком Рильським, дідичем в Сяніччині, замешкалим недалеко по противнім березі Сяну в Юрівцях. Від сього часу добра домінікальні села Лішні враз з підданими переходять на родину Рильських. Рильські мешкали в Юрівцях, а Лішнею завідували плєніпотенти, як Антін Загачевський 1789 р. В 1794 р. Текля Рильська продала Лішню Францови Ксаверому Рединському за 50.000 зол., а що гіпотечні тягарі виносили 17.000 зол., ціна до заплачення готівкою виносила 32.800 зол. Ксаверій Мединський був людиною освіченою, — се видно з його власноручних письм, писаних до сяніцького циркулу.

Мединський 30 лютого 1830 р. поділив Лішню між своїх троє дітей в сей спосіб, що одну трету часть дібр Лішня виділив в осібне тіло гіпотечне і дав синови Вінкентому Мединському — а остальні дві треті части виділені в осібне тіло гіпотечне дістали дві його доньки Ева з Мединських Лясковська і Анна Мединська. Цілі добра домінікальні Лішня не представляли великого маєтку, тимбільше поділені. Тут попросту не було з чого жити. В році 1851 продав Вінкентій Мединський свою третю часть панови Евгенієви Ґромановй (Grohman), який був чоловіком досить поступовим і прихильним для селян, котрих спонукував до освіти і помагав їм матеріяльно до будови школи.

[1]) Обляти в Архиві актів грод. і зем.

[2]) Обляти актів грод. і зем.

[3]) Державний Архів, табуля т. 20.

Ева з Мединських Лясковська і Анна Мединська задовжили добра доміняльні лішнянські і в 1857 р. продали свої дві треті части Петрови Адамовичеви, якомусь недокінченому польському теольоґови. Був то добрий чоловік, популярний, з селянами радо приставав і балакав. На старости літ трохи здивачів, схлопів, сидів з якоюсь бабою, котра варила йому їсти. Часами писав якісь недоладні польські вірші порноґрафічного змісту, які впали в мої руки. Мене, яко ученика низшої ґімназії, просив о які-небудь книжки до читання, щоби тільки в них букви були. Я йому дав зоольоґію та ботаніку і він їх цілими днями читав, бо у нього не було жадної книжки, жадної ґазети. До Сянока, так як і селяне, ходив він пішки. — Селяне оповідають, що в році 1863 підчас польського повстання в нім віджила якась патріотична жилка. Хотів якимсь ділом причинитися рівнож до відбудовання вітчини. В тій цили післав від себе одного довіренного Лішнянина назвиском Пастущака з якимись кожухами та припасами для повстанців. Цей Пастущак пішов до сего повстання, але всі сі річи продав і пропив і вернув до Лішні аж за кілька літ, яко страшенний злодій. Називали його злодій Орловський. Він крав довгі літа в околиці Сянока, за що чимало пересидів по тюрмах, але в своїм селі нічого не крав, мав для своїх людей видно пошану [1]).

Власник $^{1}/_{3}$ части дібр доміняльних в Лішні Евгеній Ґроман, не міг видно з сих дібр по скасованню панщини вижити, забрався з Лішні, а своє добро продав 12 селянам — між якими і мій батько купив 6 морґів ліса. — Петро Адамович на старі літа забрався рівнож з Лішні, а свої $^{2}/_{3}$ части дібр продав за 8000 ґульденів селянинови з Дубної Станиславови Бєґа, який зробившися „паном дідичем“, продав своє хозяйство в Дубній, а перебрався на другий берег Сяну до Лішні на своє дідицтво. Я його знав лично, був високого росту селянин, дуже поважний, статочний. Носився як і всі селяне, сорочка на верху, кожух, кафтан, чоботи високі селянські. Люде цілували його в руку і говорили йому „panie dziedzicu“. Він перейняв на себе по купленню Лішні великі довги, бо тілько маєтку не мав, і задля сього тяжло було йому господарити. Деякі клаптики ліса, хащів і ґірші кусні поля попродав місцевим селянам. Очистившися з довгів, лишив ще красне хозяйство 300 морґів ліса і 80 морґів землі свому синови Михайлови. Сей оженився з Русинкою, дів-

[1]) Оповіданне мого діда Антона та стрика Олекси.

чиною селянською з Юровець, письменною. Якийсь час господарили красно, а пізнійше чіпилися обоє горівки — і через 25 літ пропили по куснику майже весь свій маєток, продаючи по кусникови, то ліса, то поля, між місцевих селян, та жидів. Нині господарують на кільканайцяти єще морґах двірської землі, не відріжняючися від прочих селян ні мешканнєм, ні убраннєм, ні їдою. Така судьба домінії лішнянської. Земля вернула до народу — але вже спольщеного.

III. Селяне. — Церква.

На якім праві була заснована Лішня — на руськім, польськім, волоськім чи німецькім, на се не маємо в актах ніяких звісток. Але в номенклятурі села залишилася одна назва, що може дати вказівку в сім напрямі. Є в Лішні хата, ціле обістє господарське, яке Лішняне називають Шолтисівкою (Szołtysówka) так нпр. говорять: „idę na Szołtysówkę"; що більше власника сеї хати називають „шолтисом": „byłem u szołtysa", „szołtys idzie". Сей господар звичайний селянин, досить бідний і нужденний, але оповідають старі люде, що його предки панщини не робили. Сі згадки про солтиса моглиб вказувати, що Лішня була колись на німецькім праві.

Про селян Лішні в давнійші часи маємо тільки уривкові вістки. Деякі імена кметів з Лішні в XV в. пізнаємо з нагоди процесів Івана Ліщинського. В 1436 р. згадується кметь Васько[1]); 1437 р. Симон (чи Семен), Лукіян і Кліш[2]); 1441 р. Станислав, Філь, Михайло і Маш (чи Мась[3]); 1449 р. Стань (?) і Філь[4]); 1452 р. Михалко і Син (?)[5]). Частина сих імен є безсумно українська (Васько, Семен, Лукіян, Кліш), инші не цілком ясні (Філь, Михайло, Маш, Стань), одно на певно польське — Станислав. На основі цих імен можна думати, що Лішня була тоді в більшости українська, але не є виключене, що польонізація вже починалася.

З XVI і XVII в. ніяких даних про життя селян не маємо. Щойно з кінця XVIII в. заховався важний документ, що дає докладнійший опис села, — се чиншові фасії з 1789 р.

---

[1]) Waisko kmetho Iwan Leschczinski, A. G. Z. XI c. 108; kmetho Wasko de Leschna, тамже c. 109.

[2]) Syemon, Lukyan et Clisch, A. G. Z. XI c. 133.

[3]) Kmethones Stanislaum, Phil, Michaelem et Mascha, A. G. Z. XI c. 174.

[4]) Stanyonem et Phil, A. G. Z. XI c. 354.

[5]) Michalek et Syn. A. G. Z. XI c. 377.

В тім часі домінікальні добра Лішня належали до Теклі з Пакошів, замужної за Францішком Рильським, дідичем замешкалим в Юрівцях. Пленіпотентом дібр Лішні був якийсь Антін Загачевський, і він зладив фасії. Сі фасії писані старанно, виразним почерком, в присутности відпоручників громади Лішні, як війта і кількох присяжних, всіх неписьменних, котрих підписував згаданий пленіпотент Загачевський. Фасії списані на 6 аркушах паперу, по польськи,[1]) від часу до часу пан пленіпотент польський канцелярський язик перемішував тодішною латиною. На заголовній стороні видніє напись: Cyrkuł Sanok. Państwo Jurowce. Gromada Lisznia. Обовязки селян описані по точкам відповідні до цісарського патенту. Точки є такі: а) Підданих в цій громаді 35 хат (нумерів), а повинности їх засаджуються на інвентарі ґрунтовім, котрий нині примінений до цісарського патенту з року 1775 і 1788, відповідно до котрого: б) Піддані посідаючі цілу звичайну чверть ґрунту[2]) в тім селі, другі тримають землю меншими частями, длятого після пропорції посідання всі повинности нерівно після інвентаря віддають та відбувають. в) Роблять панщину тяглу (кіньми, волами) і пішу, які не мають коней, як консиґнація під № 1 свідчить. г) Чинші з ґрунтів ріжно платять. ґ) Каплуни ч順шові віддають в натурі або платять готівкою $7^1/_2$ кр. д) Курки також віддають або платять 5 кр. е) Яйця також складають, або за копу платять 10 кр. ж) Волокно прядуть на штуку прядива, а не прядуть, платять 15 кр. Всі висше вичислені „мешного“ лат. парохови до Мриголода не платять. з) Чиншівників є 3, які повинностей не чинять, тілько чинш річний зверхности доміняльній платять. і) Халупників знаходиться тут 2, котрі на маленьких своїх ґрунтах сидять, які приходу такого не дають, отже відбувають повинність пішу 12 днів в році. й) Війт і присяжні, які юрисдикцією судовою завідують, враз з іншими підданими повинности зверхности доміняльної на рівні відбувають. к) Піддані „Rittus Graeci Unitti“ парохови до Межибродя „мешне“ грішми платять, ut allegat, lit. d. л) Жадних пустих і необсілих ґрунтів тут нема. м) Також жаден духовник ґрунтів тутки не має. н) Пасовиско громадське тут знаходиться. о) Пасовиска домінікальні знаходяться, на котрих за позволенням домінії, піддані свою худобу пасуть. п) Ліси двірські досить

---

[1]) Фасії ці знаходяться в Львівськім Воєвідстві, в Архиві державнім під р. 1789.

[2]) чверть = 25 морґів.

обширні находяться, переважно букові і ялові, з котрих піддані на опал, будівлю, городжіння беруть за відомостю доміиії. А коли з лісів монархічний податок оплачувати треба буде, слушна річ, щоби піддані до сього податку „in proporcione" причинилися. p) Зверхність доменіяльна в силу універсалу з дня 9 вересня 1794 від кождих жорен по 15 кр. річного чиншу побирати має. c) Домінія по мисли сього універсалу виставила млин, на збудовання котрого понесла великі тягарі, длятого з підданих повинна побрати припадаючу на них часть 17 фл. 46³/₄ кр.

Поданий спис підданих виглядає так:

I. Піддані, котрі панщину відробляють, „мешного" не дають.

Ч.	Назва підданого	Ріля		Лука		Чинш		Панщина		Каплуни	Курки	Яйця	Прядиво
		fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	тягла	піша				
1	Петро Ференц	8	10	4	17	—	—	28	—	—	—	—	1
2	Куба Гриняк	21	32	4	17	1	35	156	—	2	3	15	1
3	Вавжко Грицик	18	37	2	54	—	47	—	156	—	—	10	1
4	Антек Гриняк	21	54	5	87	1	35	156	—	2	3	15	1
5	Блажко Грицик	34	10	3	43	1	35	156	—	2	3	15	1
6	Куба Гриняк	35	56	4	47	1	35	156	—	2	3	15	1
7	Міхал Сабат	40	20	4	28	1	35	156	—	2	3	15	1
8	Франко Сабат	29	77	2	51	1	35	—	156	—	—	10	1
9	Єндржей Заблотний	24	33	1	40	—	47	—	156	—	—	10	1
10	Мацько Коваль	31	2	4	42	1	35	156	—	2	3	15	1
11	Казимир Бодзяк	30	40	4	15	1	35	156	—	2	3	15	1
12	Собек Грицик	32	58	5	18	1	35	156	—	2	3	15	1
13	Мацько Грицик	16	37	1	40	—	47	156	—	2	3	15	1
14	Тимко Пісяк	30	93	3	16	1	35	156	—	2	3	15	1
15	Танко Познайський	35	10	3	15	1	35	156	—	2	3	15	1
16	Ясько Ґембалік	20	14	3	30	—	47	—	156	—	—	10	1
17	Міхал Бодзяк	31	38	—	37	—	47	—	156	—	—	10	1
18	Войтек Познайський . . .	28	42	—	37	—	47	—	156	—	—	10	1
19	Ясько Бодзяк	19	87	—	37	—	47	—	156	—	—	10	1
20	Мацько Швець	8	28	—	37	—	47	—	156	—	—	10	1
21	Ясько Ґембалік	16	71	—	37	—	47	—	156	—	—	10	1
22	Гринячка, вдова	10	42	—	37	—	—	—	28	—	—	10	1

2. Піддані, котрі панщину „in natura“ відбувають і „мешне“ в грошах „księdzu Ritus Graeci Unitti“ до Межибродя віддають.

Ч.	Назва підданого	Ріля		Лука		Чинш		Панщина		Мешне	Каплуни	Курки	Яйця	Прядиво
		fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	тягла	піша					
1	Лесько Колодій . . .	21	13	3	50	1	35	156	—	$7^{1}/_{2}$	2	3	15	1
2	Фесько Колодій . . .	36	12	3	50	1	35	156	—	$7^{1}/_{2}$	2	3	15	1
3	Андрій Антошкевич .	31	44	4	25	—	47	—	156	$7^{1}/_{2}$	2	3	15	1
4	Фесько Погорілий . .	15	29	2	58	—	47	—	156	4	—	—	10	1
5	Васько Филипчак . .	46	56	4	27	1	35	156	—	$7^{1}/_{2}$	2	3	15	1
6	Михайло Филипчак . .	24	15	—	—	—	47	—	156	$7^{1}/_{2}$	—	—	10	1
7	Лесько Войнаровський	24	15	2	—	—	47	—	156	4	—	—	10	1
8	Іван Филипчак	39	20	—	—	—	47	—	156	7	—	—	10	1

3. Піддані, котрі жадних повинностей не роблять, тільки чинш в грошах віддають, „мешного“ не платять.

Ч.	Назва підданого	Ріля		Лука		Чинш		Панщина		Мешне	Каплуни	Курки	Яйця	Прядиво
		fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	тягла	піша					
1	Матій Войнаровський . .	26	29	2	56	—	20	—	—	—	—	—	—	—
2	Семен Бірчак	7	38	1	18	—	5	—	—	—	—	—	—	—
3	Андрій Грицик	25	27	5	17	—	10	—	—	—	—	—	—	—

Піддані, котрі повинности відбувають, „мешного“ не дають. [1]

Ч.	Назва підданого	Ріля		Лука		Чинш		Панщина		Мешне	Каплуни	Курки	Яйця	Прядиво
		fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	тягла	піша					
1	Йосиф Мелецький	1	26	—	—	—	—	—	28	—	—	—	—	1
2	Мартин Кобзович	2	44	—	10	—	—	—	28	—	—	—	—	1

[1]) До фасій долучений ще документ такого змісту; „Że ja niżej wyrażony od rzeczonych posiadaczów ani więcej ani mniej nie pobieram, co sub fide sacerdotali zeznaje. W Liszny die 19 Fbris 1789. X. Jan Woytkowicz, Paroch Międzybrodzki.“ (Печать на ляку.)

Чиншові фасії 1789 р. дають інтересний для нас поділ селян після обряду. Плєніпотент списав підданих в цей спосіб, що в першу фасію помістив 22 підданих латинського обряду, які панщину відробляли, чинші платили і приноси в натураліях давали, але „мешного“ не платили латинському парохови до Мриголода. Межи тими 22 Лішнянами бачимо: чотирох Гриняків, чотирох Грициків, двох Познайських, трех Бодзяків, оден назвиском Коваль, оден Пісяк, оден Швець, оден Заболотний. Прізвища сих селян вказують, що се були колись Русини, що потім перейшли на латинський обряд. Сумнівні руські назвиска: Ференц, (Ferenz), Ґембалік, Сабат, це певно мадярські зайди, яких є богато по цілих карпатських горах, — з якого часу, невідомо.

Дальше фасії з року 1789 виказують між підданими Рильського 8 хат, або нумерів „Ritus Graeci Unitti“ — які панщину відрабляють, „мешне“ „księdzu Ritus Graeci Unitti“ до Межибродя платять. Було їх в році 1789 ще 8 хат, які остались при вірі своїх предків, на 35 хат, значить, була їх ледви четверта часть. Прізвища їх: трьох Филипчаків, двох Колодіїв, одип Антошкевич, один Войнаровський, один Погорілий.

Які були причини сього, що вже при кінці XVIII в. три чверті села належали до латинського обряду? Першою і прямою причиною треба уважати занепад і зруйновання церкви в Лішні.

Що в Лішні була колись церква грецького обряду, на се знаходимо поки що тільки один доказ в топоґрафії села.

В долішнім кінці Лішні, недалеко двора, під горбом Баричем, на 370 м. високим, знаходиться спорий кусник поля, який люде до нині називають Церквиськом, „Cerkwisko“. Найстарші люде в селі оповідають, що їхні предки говорили, що в давнині була в Лішні руська церква. Як я був хлопцем оповідала мені 70-літня старуха „кулява Яґа“ — яка у моєї матери служила, що вона памятає, як ходила на панщину жати, що на „церквиську“ стояв хрест, як раз на тім місці, де колись відправлялася Служба Божа. Те саме оповідав мені мій дід 87-літний старик. Він памятав також сей хрест. Дальше оповідали Лішняне, що дзвони з лішнянської церкви знаходяться в церкві в Межибродю. Там також перенесено хоругви, образи, ліхтарі з церкви лішнянської. Те саме я чув від селян з Межибродя, з Ольховець, з Сянока, що Лішня була колись „руська“; те саме говорили мені селяне з Тиряви сільної. Коли я був перед 25 роками в Межибродю в церкві, я питався тамошніх селян, котрі-то образи з церкви лішнянської, не уміли мені їх показати, хотяй знали,

що такі є. Тепер Межибродяне мають нову муровану церкву (збудовану заходом і коштом лікаря бл. п. Вайцовича), а всю утвар зі старої деревляної церки продали до церкви в Биківцях, туди правдоподібно перейшли і ці ікони з парохіяльної лішнянської церкви. В якім часі упала церква в Лішні, годі щось документально ствердити,[1]) тимбільше, що руїнникам нашого обряду залежало на цім, щоби сліди знищення цілковито затерти. Тут щось відгребати можна з устної народньої традиції.—Я ще як ученик ґімназії, любив підчас вакацій говорити на цю тему зі старими людьми в Лішні, передовсім з моїм дідом старим Янтком, як його в селі називали. Дід мій 87-літний старик тримався руських звичаїв, любив свій обряд, ходив що неділі до церкви до Ольховець або до Сянока. Дід мій оповідав, що він чув від свойого діда про церкву таку версію: Церква в Лішні стояла на тім поли, котре нині зовуть „Церквиськом". Була вона дуже стара і бідна. Прийшов до села якийсь новий „пан дідич". По якімсь часі приказав він стареньку церкву розібрати, бо грозила заваленням — а тимчасом, поки поставить нову, приказав своїм підданим ходити до місточка Мриголода до костела, бо се „все одно—один Пан Біг". Люде зачали нарікати, але по якімсь часі так і робили, за приміром пана зачали ходити до панського костела, все „тимчасом", доки пан не поставить нової церкви. Одначе панови не спішилося, а попівський ґрунт управляв сам, прилучивши його до двора. Так селяне поволи привикали до польського костела, приучувались в Мриголоді польської мови, там хрестили свої діти, там і вінчалися, і від сього часу пан став для них иншим, був добрий і ласкавий. Так поволи польська мова зачала приниматись між народом у Лішні, а польськість посувалася від двора почавши горі потічком Лішною. — Але деякі люде були уперті, не послухали пана, вони ходили до церкви по сусідних селах, одні до Межибродя, другі до Тиряви сільної, треті до Ольховець — де кому було зручнійше й близше—зрештою всім на-купу було невигідно, бо через великі гори і яруги до Межибродя та Тиряви, а до Ольховець дуже далеко, 10—11 км. горі селом, пізнійше лісами.

Долішнянам до Межибродя було 4 км., але приступу жадного не було, горами, лісами та яругами, горішнянам або до Тиряви сільної через „Копці", „Солонний хребет" через ліси та

---

[1]) Я відносився до Капітульної Бібліотеки в Перемишлі, але дістав відповідь, що бібліотека не упорядкована.

гори 6 км, або до Ольховець 10 км, або до Сянока 9 км. Всюди далеко і невигідно. Найвигіднійше було ще до Мриголода до костела по рівнині 5 км, але через Сян. Дійшло до того, що деякі люде „Руснаки“ зачали втікати світами — пан налякався, що стратить робітника, згодився, щоби ходили до церкви до Межибродя — де й позносили дзвони, образи, то-що.

Друга версія, яку я хлопцем чув від свого темного стрийка Миколая була така: Церква в Лішні від старости літ завалилася, пан не хотів нової поставити, попа Василя вигнав з села, бо не хотів пристати на якогось „гуніята“. Піп той носив велику сиву бороду, ходив по селах, відправляв молебні по хатах і приказував триматися старої руської віри. Заходив нераз і до Лішні, але тайно перед паном, вечерями. Тоді збиралися люде—Руснаки в одній хаті, він відправляв молебні, люди плакали з радости. Потім його поживили і відвозили ночю до Тиряви або до Улюча до монастиря. Він розмовляв радо з людьми про їх нужду, випитувався, чи твердо тримаються своєї віри, тішився їх надією на ліпші часи, що Господь зішле великого руського царя, який пімстить їх кривди, преверне їм православє, знесе панщину. Ся версія зробила на мене велике враження. Я того попа Василя видів не раз у сні і на яві. Нераз, як я побачив, якого діда з сивою бородою в селі, мені здавалося, що то певно сей нещасний піп Василь, якого лютий пан вигнав з Лішні.

Кілько правди в сих версіях, годі щось позитивного сказати. Тимбільше тяжко ствердити, в якім се було часі. Як возьмемо на увагу сей епізод з другої версії, що пан вигнав попа, що не хотів пристати на якогось „гуніята“ тобто на унію, то можемо приняти тут кінець XVII віку, де перемиську епархію підготовано цілковито до унії, а в дуже рідких випадках, лише деякий священик противився її заведенню. В тім, здається, часі упала церков в Лішні, а через два століття з покоління на поколіннє переходила ся традиція, аж до 1880-тих років, коли я почув її з уст стариків. Тепер, найстарші люде в Лішні памятають ще тілько се, що поле на Баричі називається „Cerkwisko“, і що там стояла церква. Молоде покоління Лішнян поволи і се забуває.

В 1789 р., як видно з фасії, нечисленні лішнянські греко-католики належали до парохії в Межибродю. Замітне се, що в фасіях зазначено, що в Лішні „жаден духовник ґрунту не має“. Так отже при кінці XVIII в. колишня церковна земля, се Церквисько, вже було церкві відібране.

З початком XIX в. Лішня не належала вже до парохії в Межибродю, а до Вільховець. Сяніцький циркул жадав від тодішнього дідича Ксаверія召единського, щоби заплатив ольховецькій церкві належности припадаючі на домінію за підданих греко-католиків. Ксаверій Мединський заявляє, що таких підданих у нього в Лішні всього 5 нумерів, в яких живе 45 душ і відмовляється платити належність. Але відпоручники селян з Лішні, Лесько Филипчак, тодішній війт і Семен Филипчак, завізвані до циркулярної комісії заявили, що вони дадуть охотно свою працю „in natura“ коло будинків парохіяльних і заплатять готівкою на них припадаючу суму. В виду такої заяви циркул змусив дідича Мединського до заплачення припадаючої на нього суми. Ґуберніяльний рескрипт з дня 7. X. 1803, визначаючи репартицію на твердий матеріял на будову будинків парохіяльних у Вільхівцях, призначив на лішнянську домінію до заплати 17 ґульденів $28^{6}/_{8}$ кр.[1]) В р. 1809 священник ольховецької церкви о. Петро Яросевич просить камеральну домінію в Мриголоді, о визначення шарварків до звоження матеріялів на будову будинків парохіяльних в Ольхівцях, селян з Лішні, Биковець і Ольховець.

З подій в Лішні в половині XIX в. знаю з оповідань діда один епізод з 1848 р. На місяць перед знесенням панщини, дідови мому лучилась така пригода: Дід мій зрубав зсохлу ялицю, яка стояла над берегом потічка його огороду. Надійшов лісний, відобрав дідови сокиру і яко „corpus delicti“ взяв тріску зі зрубаної ялиці і заніс до двора до пана. Вечером по роботі завізвано діда до пана. Пан взяв тріску, яка лежала на комоді, і поцілив нею в діда. Дід махінально схилився, тріска попала у велике зеркало і розбила його. Пан розлютився, казав діда вибити. Його замкнено у якесь ярмо, приспособлене до биття крепаків — і всипали дідови 25 буків. Була це послідна кара — бо за місяць оголосив священник з амвона, що панщина знесена! Люди плакали з радости в церкві! Зворушення між народом було велике, люде не знали, що з ними діється. Чи правда се, що вони вільні, свобідні? Як то може бути, щоби хлоп не робив панщини — а хтож буде робити на пана? На другий день карбівник не виганяв людей на панщину.[2])

[1]) Держ. Архів у Львові. Акти гр.-кат. парохії Вільхівці.
[2]) З оповідань мойого діда Антона і стрийка Олекси Филипчаків.

IV. Побут в XIX в. Школа.

Новійшу історію Лішні від 1880-тих років знаю з моїх власних споминів. Цікава і сумна історія останніх Могіканів руського обряду і нашої народности в Лішні. Як знаємо, в 1789 р. селян „грецько-уніятського обряду“ було вісім хат на всіх 35 хат. Серед них було трьох Филипчаків, двох Колодіїв, один Антошкевич, один Войнаровський, один Погорілий. Що сталося з сими родинами в пізнійші часи?

Тепер в селі Лішні є 70 хат, а назвиск селянських є шістьнайцять, а саме: Баран, Беґа, Бйодрович, Бодзяк, Войнаровський, Ґембалік, Заблотний, Колодій, Пастущак, Пісяк, Познайський, Риняк, Рицик, Сабат, Филипчак, Янтошкевич. Замітне, як змінилася вимова деяких прізвищ: Риняк се давній Гриняк, Рицик се Грицик, Янтошкевич — Антошкевич. З тих 70 хат в Лішні в 1880-тих роках було ще сім, що лишилися при руськім обряді, як я з малих діточих літ затямив. Були се родини Филипчаків, Войнаровських і Колодіїв. Филипчаки занимали чотири хати, Войнаровських було дві, а Колодія одна. Люди в хатах Филипчаків женилися виключно в українських селах в Вільхівцях і на Військім. Невістки, що звідтам приходили, говорили початково кілька літ по українськи, але поволи звикали до польської мови. В Лішні не було ні церкви, отже сі женщини в неділі ходили до Вільховець до церкви або на Війське, для заспокоєння потреб своєї душі, щоби побачитися зі своїми рідними, а також наговоритися про свою долю. Моя бабця та мама були рівнож родом з Вільховець і мене малого все брали з собою до церкви. По богослуженню вступали ми до батька матери, а мого діда Стасенка, до обох вуйків, також Стасенків, де мене дуже любили. Були се щирі середньо-зажиточні селяне-Українці.

Так помалу звикав я до руської церкви, до богослуження, та прислухувався тамошній українсько-лемківській мові. Я відчував, що мене лучило вже щось з Русинами, я відчував, що я щось иншого, як инші мої ровесники в Лішні, хоч я говорив лише по польськи. В сих кількох хатах лішнянських Руснаків, пахло таки трохи руським духом, хотяй мова була у них польська. Діти хрещені у Вільхівцях діставали виключно імена хресні чисто українські: Ілько, Олекса, Никола, Дмитро, Ванцьо, Ваньо, Васько, Василь, Філько, Онуфрій, Андрій, а дівчата називано: Гануська, Текля, Марися, Настунька, Каська, Пазечка, Євка. Се все мої ровесники та ровесниці, мої близші та дальші кревняки,

подруги молодих літ, щасливого сільського життя. Теперішнє поколіннє таких імен вже своїм дітям не дає. Імена сі, як з молодих літ памятаю, вражали вже тамошніх Поляків, вони зачали підсміхатися з них — а деякі з наших соромилися сього. Мене називають там до нині „Ваньо“, але деякі мої товариші з молодих хлопячих літ Поляки, не називають мене сим популярним українським іменем, а кажуть до мене: „Jasiu“ або „panie Janie“. Моя протестація нічого не помагає, їм здається, що „Ваньо“ се щось бридкого, а „Jasiu“, то дуже красно.

В сих сімох українських хатах, мій батько і його ровесники послідні вже були, які поженилися в Вільхівцях та на Військім. Мої ровесники і мій брат поженилися вже на Лішні з Польками. Через се процес польонізаційний поступає шалено. За послідних 30 літ одна хата руська в долішнім кінці села (Колодій) цілком ополячилась, там вже нема сліду руськости, там на тім ґрунті сидять вже. Поляки. Нині осталось ще шість хат руських, з чого лише дві свідомі Українці — Русини, се мій брат рідний Андрій Филипчак, та стриєчний брат Дмитро. В инших чотирох хатах все ополячене, хотяй діти малі хрещені ще в руськім обряді, але до церкви вільховецької цілком не заходять, від обряду відчужились, а під впливом своїх матерей Польок, та ровесників Поляків, прямують просто до польських костелів. Мої дві сестри віддались обі за Поляків. Старша вийшла заміж на долішний конець між самих Поляків, осіла на польськім ґрунті, муж її похрестив дітей на латинський обряд, тому, бо з його дому два рази близше до Мриголода до костела, бо тільки 6 км, а до вільховецької церкви від його хати 12 км горами і лісами. Та сестра, повдовівши, вийшла вдруге заміж за дальшого кревного свого, Русина. Він пристав до неї, на сей „польський“ ґрунт. Отже дім став знова руським, однак свята справляють польські, через діти з першого подружя і з огляду на сусідів Поляків. — Свої діти з другим мужем Русином хрестить вже сестра в руськім обряді в Вільхівцях.

Молодша сестра вийшла також за Поляка, з котрим виїхала до Америки. Муж її знаменитий ремісник-стельмах, скінчив фахову школу у Львові, і виїхавши до Америки, вони розжилися богато й доробилися маєтку, але змінили назвиско на американське, змінили віру, пристали до американських сектантів. Діти їхні говорять лише по анґлійськи. Наймолодший мій брат по скінченню низших кляс середньої школи поїхав також до Америки, де доробився також гарного маєтку, але став свідомим Українцем.

В Лішні до 1860 р. не було жадної школи і ні одного письменного чоловіка. В цім році зайшов до села якийсь зайда, подорожний чоловік в витертім сурдуті. Зайшов до корчми. В розмові з селянами, згодився він зістати у них „за професора". Тодішний війт „siwy Mikołaj" (Риняк) чоловік бувалий у світових війнах, а при тім енерґічний, хоч неписьменний, бував на широкім світі і розумів вагу науки та письменности — і згодився приняти сього чоловіка за учителя під такою умовою, що він буде вчити діти в селі, які будуть до сього „цікаві" — за се громада дасть йому їсти по черзі і 40 зл. р. на рік на убрання. Була се ціна 4 рази більша від ціни тодішнього парібка. Назбиралось дітвори 20 хлопців і кілька дівчат. Учив він в курній хаті („na Wawrzkówce"), бо всі хати були ще тоді курні, без комина. Люди по черзі носили йому їсти з сих хат, з яких вчилися діти. Учив цілий день, від рана до вечера, з малою перервою на обід. Люде були такі прихильні школі, що як на кого випала черга нести „професорови" їсти, так вже постаралися зварити йому миску пирогів або клюсок з капустою, якоїсь стиранки з молоком, замішки з маслом, яєшниці то що, все щось, як говорили „делікатнійшого". Вчив сей „професор" по польськи і по німецьки — а по руськи, як хто сього бажав. Селяне його дуже любили, господарі і діти. Хлопам вільно було прийти до сеї школи і послухати, як він вчить. Люде покупили дітям книжки, які він приказав. Польську книжку називали „Lamyntarz", німецьку „Komeniusz", а руську „Буквар". Учив також рахунків, а декого писати на табличках, відтак чорнилом. Метода його науки була всім якась мила, ясна, приємна. Діти дуже радо горнулися до сеї школи. Рахунків вчив по німецьки, бив дітей у шкіру, але з гумором, без злости, мав спис учеників, який щоденно відчитував перед лекціями. Возив дітей до Мриголода, до сповіди. Читав дітям якусь велику апокрифічну біблію, учив співати побожні пісні відповідно до ріжних празників та свят. Людина ся називалася „Касперек" — иншої його назви ніхто не знав. — Повечерявши ішов сей „пан професор" до коршми і там з селянами, переважно зі старшиною гуторив при чарці горівки довгими зимовими вечерами. Оповідав людям про ріжні чуда та події в світі, через що зробив там другу школу для старших, з чого селяне дуже користали. Випити любив, але не упився ніколи і за пянство ганьбив селян. З його початкової науки вийшло кількох цікавих хлопців у люди. Двох Ринянів пішли до шкіл і зістали польськими священиками (оба вже померли),

а оден Русин Колодій є до нині руським парохом в сяніцьких горах, мій стрийко Онуфрій умер яко емеритований урядник суду окружного. Инші його ученики стали письменними селянами, з поміж яких вибився на перше місце Єндржей Познанський, бувший довголітний війт лішнянський, член повітової ради. Се була людина незвичайно метка, він обтирався між панами, перейнявся національним польським патріотизмом, який при ріжних нагодах вщіплював у громадян, чого в селі ніхто не міг зрозуміти. Деякі люде думали, що він говорячи нераз про „ojczyzn-y“ хоче їм вітцівські ґрунта повідбирати, за що його не любили.

З сеї науки „Касперка“ вийшов також мій отець, популярно званий на цілу околицю „Філько“. Через одну зиму научився читати по польськи та по руськи. Решта образовання набув при пасенню худоби. Був він людина незвичайно гарна так лицем, як і душею, при тім розумний і тактовний, одарений здібностями артистичними. Він був майстер самоучок до всього. З його рук виходили повні смаку вироби різбарські, столярські та колодійські. Селяне, священики, пани дідичі замовляли у нього вози, брички, санки, меблі різблені і т. и. Тому батько пильнував більше варстатової роботи, котрою його засипували, а дід вів бідне 5-морґове господарство, в якім батько лише деколи помагав. За свою майстерську працю докупив мій батько ще 7 морґів ґрунту і 6 морґів ліса. Ми стали жити лучше, хліба вже не купували, тримали 4—5 коров і мене батько міг вже дати до школи в Сяноці.

Однак не довго було сеї втіхи, отець (мав лише 37 літ) вертаючи з сяніцької церкви з богослуження, купався в Сяні зі своїми товаришами і потонув; було се в день св. ап. Петра і Павла в р. 1885. Я був тоді в низших клясах ґімназії, а мати лишилася з 7 дрібними дітьми. Яко найстаршого, мене радили взяти зі шкіл до дому і заправляти до господарства, однак мати не хотіла о тім чути і давала мене дальше до шкіл. Старий дідо по смерти батька жив ще около 20 літ, помагав матери в господарці, а молодший мій брат Андрій рвався рівнож до всякої господарської роботи і при моїй помочи став просвіченим сільським господарем. Нині, крім цілої господарки, яка ціла перейшла на нього (бо братя і сестри зріклися), має ще двоморґовий сад і красну пасіку. Мій батько обертаючися часто між людьми, переважно Русинами, навчився говорити по руськи. Він перший в селі побудував собі дім з комином і двома кімнатами. Дім наш перший в селі був побілений вапном. Люде з цілого села та

з околичних сіл дивилися на нього мов на яке чудо. Всі дуже охали та йойкали побачивши в хаті масу образів святих докола стін, в так званій світлиці. Се двір панський, а не дім хлопський, говорили не раз. Мій батько, як майстер до всього, по вибудованню своєї хати, мусів такі самі доми будувати й другим господарям і по якімсь часі вже в цілім селі нема ні одної курної хати, а всі доми на взір нашого побудовані.

Свята різдвяні, чи великодні, чи деякі хрестини, чи які другі урочистости обходжено у нас дуже святочно. Перед Різдвом все батько вибілив цілу хату, помив образи та повішав їх на стіні. Мати з дівками поралася коло кухні, пекла, варила всячину, щоби достойно засісти на Святий Вечер за стіл. А була в хаті купка людей, було кому їсти. Крім родичів, старого діда, отемнілого стрийка Олекси, жила у нас „кулява Яґа“, стара робітниця і невсипуща помічниця моєї матери, також семеро дітей та два наймити. Коли показалася вечірня зірка, то мама докінчувалаваріння, дідо пішли на стайню принесли пахучого сіна, розложили на столі, а мати прикрила білою льняною скатертю. Під стіл положили части плуга, серп, сокиру, все се звязане перевеслом. Опісля дідо принесли сніп житній немолочений, поставили його в куті на лаві за столом і казали: Помагайбіг, на щастя, на здоровля, на сей новий рік, від року до року, дай Боже ліпше як сего року — а всі в хаті відповідали: Дай Боже, дай Боже! Діти всьому придивлялися з великою увагою і пошаною й вижидали найважнійшого, як дідо принесуть два околоти соломи і розстелять по землі. Ся розстелена солома, се була найбільша утіха дітей, бо по святій вечері могли свобідно по соломі перевертатися.

До столу на „святий вечер“ засідали ми всі надзвичайно врочисто. На лавах, які стояли під стінами, наложено також соломи, привязано її перевеслами, щоби не зісунулася, так само і на лавці, яка стояла перед столом. Всі заняли свої місця. В останній хвилі батько вложив дві свічки в розколені скипи, котрі вбито в виверчену діру у стіні. Так освічено цілу хату. Сі свічки додавали незвичайної поваги і підносили у всіх настрій. Ми всі станули кругом стола. Батько змовив голосно „Отче наш“ по руськи, опісля взяв просфору і ділився зі всіми, сказавши кождому слів кілька. Старші випили по чарці горівки запіканої на меді, а дідови та стрийкови Олексі дали по чарці меду. Потім кождий з нас взяв по стручкови чіснику, омочив в олію та соли й так зїв з колачем. По першій перекусці зачали ми співати ко-

ляди, натурально по польськи. Переспівавши в побожнім настрою до послідної строфки, бралися за їду. Було 12 каш на ріжний спосіб. По кождій каші йшла одна коляда від початку до кінця відспівана, а по кождій відспіваній коляді старші пили знова по чарці горівки, а дітям давано юшку з сушениць. По скінчених кашах їли ми горох мащений олієм. По гороху, я з батьком стали співати руські коляди з книжки, а мати нам помагала. Поволи приучувалися всі наші домівники співати також і руські коляди. По гороху їли ми капусту з крупами, потім фасолю зі сливками, на кінци „бобальки", рід твердих великих клюсок, омащених маком і медом, відтак „пампухи", рід печених колачиків, омащених також маком і медом. По кождій страві тепер вже співали руські колядки. Так зійшов нам святий вечер до 12 або до 1 години в ночи. По скінченій їді, пастух позбирав всі деревляні ложки зі стола і повязав їх сіном, щоби йому худоба в літі по лісах не губилася. Дідо й батько пішли між худобу до стайні і кождій давали по куснику колача, а до керниці кинули кусочок просфори; такий самий кусочок запхано за кождий угол хати. Діти тимчасом переверталися по соломі, а старші кидали солому до стелі і по стінах, чи в яку шпарку не чіпиться. Як почіпається, буде знак на добрий урожай. Діти, поперевертавшися по соломі, помучилися і позасипали на тій-же соломі й ними вже більше ніхто не журився.

Старші поклалися спати на кілька годин. Дідо дідня встав перший і побудив всіх, говорячи, що час вставати та йти до Ольховець до церкви на утреню. Раді-не-раді позривалися ми всі, обмилися зимною водою, а до миски в котрій милися, кинув кождий якийсь гріш, мідяний або срібний, на се, щоби кождий був такий здоров, як цей гріш. Сі гроші ставали власністю дівчини, яка приносила воду до миття. Підчас того, як ми збиралися до церкви, дідо вводив до хати вола зі стайні, обвів його по світлиці і щось відмовляв, якісь слова і довгі речення. Рахували люде щастєм, як віл лишив по собі яку памятку. Тоді приходили до нас другі селяне Руснаки яко „полазники" (połaźnik) і желали та бажали нам на щастя на здоровля всього найлучшого, і разом з ними ціла хата наша, хто лише міг іти, вирушали з сусідами до Ольховець до церкви, а йти треба було 10 км. Нераз ішло нас 20—30 осіб в снігу по коліна. Дідо ішов передом, ніс ліхтарню, бо через ліс було темно, а вовки, які волочилися, втікали від світла. Ми не раз з Лішні приходили перші, як паламар щойно отворив церкву і зачинав звонити.

По скінчених відправах вертали ми знова цілою громадкою людей до дому. Батько мій був відпоручником Лішнян до братства церковного. З сього титулу ольховецький священник о. Семечка запрошував його разом з иншими членами братства до себе на перекуску, й тому батько приходив звичайно о яку годину пізнійше від нас всіх до Лішні. Раз приніс він від о. Семечки кусник струцлі чудово білої та жовтої, якої у нас ніхто ще ніколи не бачив. Ся струцля зробила на нас всіх сильне враження, всі не могли надивуватися, щоби щось подібного зі збіжа могло бути. Кождий з нас дістав по куснику сеї чудної струцлі й з великим пієтизмом зїв. — Часом бувало, що деякі Лішняне, котрі були жонаті у Вільхівцях (моя мати була рівнож Вільхівчанка), бували запрошувані до свояків та кревняків на гостину. То забавлялися ми на гостині у Вільхівцях до обідової пори, а потім брали ми наших свояків, вуйків та тіток зі собою до Лішні на гостину. У нас тоді бувала велика радість, наші вуйки та тітки з дітьми бавилися у нас до пізної ночи, тішилися ми всі тай разом колядували. Тоді наш дім замінювався на чисторуський дім. Розговірна мова була скрізь руська, співали тільки руські коляди, бо польських Вільхівчане вміли. — Мій батько любив також справляти торжественно хрестини дітей тобто мої й моїх молодших братів й сестер. За кумів запрошені були кревняки наші з Вільховець, вуйки й тітки зі своїми дітьми. Відтак приходили і Лішняне Руснаки і Поляки, бо батька мого всі любили.

Кромі селян прийшов раз літом також ольховецький дяк Михайло Лісовський, бувший дяко-учитель церковно-приходської школи, який скінчив перемиський дяківський інститут. Була се в своїм часі повага між селянами, чоловік учений, при тім богатий, поважний. Читав все якісь книжки, виписував тодішні руські ґазети „Слово“ Дідицького, „Науку“ Наумовича, „Просвѣщеніе“ Купчанка. Мав у себе повно руських книжок і мав бути декретованим учителем, але до екзамену його не пустили, бо був „твердий Русин“. На неділю та празники убирався все в довгу панську капоту і циліндер. Другою такою високою фіґурою в Вільхівцях був Маркил Зибликевич, син бувшого пароха ольховецького, котрий вчився вже на священника. Однак щось там, як оповідали, „прошкробав“ з дівчатами й вигнали його з духовної семінарії. Він вернув до дому, оженився з красною селянською дівчиною, взяв за нею 10 морґів урожайної землі в Вільхівцях, отець купив йому других 10 морґів і так собі го-

сподарував і разом з дяком Лісовським піддержували „Русь“ в Вільхівцях та околиці — вони оба були все душею всяких виборів на послів до сойму і віденської державної Ради.

Раз літом приїхали вони оба до нас до Лішні в товаристві мого діда (вітця моєї матери) Стасенка, дуже поважного господаря — на хрестини. — Зібрані у хаті Лішняне на хрестинах, не могли вийти з подиву, що такі два циліндрові пани, прийшли також до „Філька“ на хрестини. Вони заняли перші місця за столом, довгим на цілу хату, й почали гоститися. Памятаю, що їли мясо і пили пиво, а люде горівку. Пізнійше, як Зиблікевич затягне з Лісовським, тай прочими Вільхівчанами:

„Дай нам, Боже, добрий час
„Як у людей так у нас
„І в щасливу годину
„Розвеселім родину.
„Де Сян, Дністер, Буг і Прут,
„Руськіріченьки течуть,
„Там где збіжа єсть досить,
„Куда голод не гостить.
„Ой на на! Ой на на!
„Ой там руська родина!“

Руська пісня лунала довго в ніч в нашій хаті, на подвірю й по селі.

Касперек учив добрих кілька літ по хатах. Зерно просвіти, кинене ним, впало на урожайну почву. Народ полюбив школу, полюбив сього чоловіка, який ніжно умів підійти до душі темного народа, до душі дітей. По Касперку пересунулось через се сільце богато учителів, та про жадного з них нарід не згадує з такою любовю, як про Касперка. Старі люде, яких вчив, оповідають своїм дітям та внукам про нього, дають їм примір, як в данім разі поступив би він, як він в якійсь справі висказавсяб, що він порадивби. Як дітвора у Касперка навчилася читати, так по селі одні других вчили, а найбільшим щастєм і повагою для людей було купити книжку до молитви, ходити з нею до костела або до церкви. Народ виучився з книжок масу пісень, які співав при ріжних обрядах, або підчас празників та богослужень. Тодішний війт „сивий Николай“ подбав врешті про будинок для школи. При помочи тодішного дідича Ґромана, який радою та матеріялом допоміг громаді, побудовано школу на ґрунт. Йосифа Познайського в р. 1869. В сім будинку була одна кімната шкільна, друга для учителя, третя на громадський арешт і

Школа була збудована з досить доброго матеріялу, але обліплена була „як будь“, так що тинк дуже часто відпадав. Лавки були дуже примітивно пороблені зі слабо погибльованих дощок і збиті до купи, без сховків під сподом на книжки, так що діти мусіли книжки тримати на колінах, або коло себе на сидженю. — По Касперку учителі змінювались часто. Були по пару літ або по році, а часом і не було учителя цілком — так що діти дичіли. Так через Лішню пересунулись наймані селянами учителі: Пйонтковський, Роґульський, Демінський, Ґінда (який мене вчив) та Антоневич. Були се переважно орґаністи, що блукалися без місця. За моєї памяти учитель брав вже з села 100 зл. річно. Війт мусів все стягати через поліцая гроші, що ішло не раз дуже пиняво, бо люде грошей не мали, а учителі примирали з голоду. Бувало за моїх часів учитель Ґінда, який мав жінку й двоє дітей і якусь тітку коло себе, бідував дуже. По кождій павзі, як діти перекусували, посилав своїх обоє дітей до кляси з капелюхами і всі діти мусіли кожде кусок свого хліба уломити й кинути до капелюха учительським дітям. Так іноді назбирали сі діти повні два капелюхи ріжних відломків хліба, пляцків вівсяних та ячмінних, й сими відпадками живилася учительська сімя. Я ходив тоді до сеї школи яко 8—9 літний дітвак — і се мені якось стидно було. Я ідучи з дому до школи щоденно просив матери, щоби дали мені щось осібно для учителя. Мати часто вдоволяла мою просьбу й давала горнець молока, часом бохонець хліба, часом масла або сира. В школі вони дуже радо се приймали й сердечно дякували за те, а я з радости плакав. — Ґінда не міг видно вижити в Лішні й тому лишив школу і пішов до Сянока. Мене по році батько дав до школи до Сянока. Я там здибував Ґінду, котрий десь працював яко челядник столярський. Послідним з учителів найманих громадою був Антоневич, чоловік старший, поважний та дуже побожний. Він старався усильно о переведення школи на етат державний, але безуспішно. Умер він в нужді в Лішні, не діждавшись ліпшої долі. По його смерти школу дійсно зорґанізовано та переведено на етат краєвий — учитель почав „фасувати“ гроші з каси державної. Першим таким щасливцем був укінчений вже семінарист Генрик Шмід, який видержав на цій посаді два роки і лишив по собі добру память яко добрий учитель — але пішов шукати ліпшої посади. В Лішні будинок шкільний був в нужденнім стані, дотації в ґрунтах жадної не було, тому ніхто з укінчених семінаристів не аспірував о ту посаду. По Шміді змінялися учителі

швидко. Панна Ванда Мазаракі була рік, Залтокаль оден рік, Ґоляховський кілька літ. Найдовше була нездарна якась панна Полянська, людина уломна на умі й тілі, без енерґії. Вчила дітей цілий день, коли яке прийшло, однак нічого не навчила й діти били її мітлою, а вона плакала. Люди ходили жалуватися на неї інспекторови до Сяпока і просили, щоби її взяв, а дав якого мужчину, але дізналися тілько, що вона стабілізована, її рушити не легко, бо вона має сильні плечі у Львові в намістництві. І дійсно, підчас вакацій у неї в школі перемешкували ріжні достойники з львівського маґістрату та з намістництва на свіжім воздусі та сянових купелях.—По ній прийшла якась п. Новотна, котра кумалась з селянками, більше часу переводила на хрестинах й на піятиці з бабами ніж у школі. Але її любили й хвалили, бо народу не цуралася, нічого з них не требовала — овшім все з ними пропивала. А що діти дичіли — це байдуже було. По Новотній учив якійсь час учитель Ґжиб, відтак Яськевич, потім Сметана, яко управитель вже „двоклясової" школи, котрому до помочи додано вже другу силу. Про цих послідних трудно щось сказати, бо деякі ще в службі. Українця-вчителя тут не було ще ніколи жадного, а деякі з бувших не вміли і по руськи читати, української мови ніколи не вчили, хотяй деякі з останків Українців-селян цего домагались, однак все було без успіху. Від року 1912 лішнянська школа перемінена на двоклясову, о двох учительських силах. В цім же році побудовано величавий мурований будинок на середині села, при помочи фонду галицького краєвого—коштом 20.000 австр. корон. Після слів найстарших людей в селі, ні оден з учителів не дорівнав першому Касперкови, який вчив по курних хатах — а імя його в устах люду місцевого буде ще довго жити з памяти. З рук сього Касперка вийшло у люде, як я висше згадував, 4 осіб, іменно трех священників й оден судовик. — 1880-тих роках віддано мене до шкіл, але по мені через більш 42 роки ні одна людина з Лішні не пішла до шкіл, де під боком є тепер ґімназія. Село справді збідніло, ґрунти підлі і роздріблені, людей прибуло, а гори не хотять розсунутися.

Відносини Лішнян греко-кат. до руських парохів у Вільхівцях складалися ріжно. Більшість парохів на моїй вже памяти дорожила сими людьми. Так поступали священники Зибликевич, Козаневич. Незвичайно ввічливо обходився з Лішнянами пок. парох о. Семечка. Треби церковні сповняв їм майже даром, щоби тільки трималися свого обряду. Як який селянин прийшов за

якою справою, парох просив його сідати в покою, розпитував о життя-буття прочих своїх парохіян. Часто приїздив на Лішню святити паски. Так само приїздив до хорих. На похоронах відправа була гарна, все з промовою, а то Полякам незвичайно подобалося. Так само поступав його внук о. Антоній Криницький, який ще в більшій мірі інтересувався Лішнянами, щоби тільки не винародовилися. — Мене яко ученика ґімназії приймав о. Семечка все в своїм домі, кілько разів я підчас вакацій зайшов до церкви в Вільхівцях. Я чувся так у нього мов у своїх родичів. По його смерти я оженився з його внучкою. Так само відносяться до мене і до всіх Лішнян-Русинів дві зіставші по о. Семечці доньки, які жиють в Сяноці й утримують на станції дітей нашої інтеліґенції й працюють над цим, щоби сі діти не винародовились в теперішних тяжких часах. Сі дві женщини много доброго робили для піднесення патріотичного настрою серед Вільхівчан та Лішнян-Руснаків, своєю живою участю в ольховецькій читальні та пожарній дружині. По смерти о. Семечки був 22 роки парохом Ольховець о. Викович, чоловік зимної вдача. Лішняне привикли були до теплого трактованя попередного пароха, а тепер спіткалися з чоловіком холодним, що відбилося некористно на взаїмних відносинах. Тепер сповняє обовязки пароха емеритований катехит сяніцької ґімназії о. Москалик, чоловік сильний духом, великий патріот — талєргофець. Він знавець душі нашого народа, знає до селянина промовити, він підняв моральність в Вільхівцкх на висшу степень, бо підчас заверюхи воєнної, як всюди, так і тут вона була підупала. Заопікувався церковним хором а своїми проповідями здобув собі загальне признання так, що люде з Лішні охотно їдуть фірою до ольховецької церкви, щоби почути популярне слово о. Москалика.

В 1890-тих роках я будучи ще студентом перебував цілі вакації у матери в Лішні. Своїх рідних та стриєчних братів та сестер навчив я співати українських пісень. Бувало в неділю, або яке свято зберуться дівчата та хлопці, або зійдуться з поля від жнив та як затягнуть: „Ой не ходи Грицю“ або „Над Прутом у лузі“ — або „Ой піду я до млина“ і т. д. — так ціле село аж гомонить від гарного срібного молодечого співу, який сильним гомоном відбився від поблизьких лісів та скель. До нас прибігали дівчата та хлопці Поляки, та й давай і собі учитися від нас цих пісень і давай і собі заводити їх в долішнім кінці села, де нема ні одної української душі. Від молодіжи сі пісні

перенимали старші ґазди та ґаздині, та давай їх співати по весілях та хрестинах. Як би хто чужий зайшов у село Лішню і почув такі співи по пасовисках та по хатах, то подумавби, що він в українськім селі, так тут скрізь запанувала українська пісня. По якімсь часі дійшло се до ушей латинського пароха у Мриголоді, до котрого належить Лішня. Він зачав ганьбити селян, промовляючи їм до амбіції і польського патріотизму. На якийсь час удалось йому се спинити, одначе в останніх часах нарід від часу до часу нишечком заспіває собі сих милозвучних українських пісень. Трафляється в Лішні і таке явище — що не дехто з Поляків ожениться на руськім селі. І нігде правди діти, своїм подругам не боронять свого обряду, пускають їх в свята у своє рідне село до церкви, але дівчат хрестять по свойому латинському обрядови. Біда й в цім, що з долішнього кінця Лішні до ольховецької церкви іти дуже невигідно, бо все під гору і 15 км, тоді як до Мриголода лише 4—5 км. все по рівнині. З часом женщина звикається й з тим, і за намовою товаришок іде до Мриголода, і так шириться польонізація. В Лішні зістається ще дві родини у двох хатах свідомих українських людей. а в чотирех вже затратили свою національну свідомість, відколи перестали ходити до церкви, до котрої ще номінально належать.

Польонізація поступає і в других околичних селах, як приближені до Сянока Вільхівці, де є парохія і церква та школа з українською мовою. Як довго не було моста на Сяні, який лучить Вільхівці з Сяноком, в Вільхівцях тоді не було ні одної душі не руської. Сто літ тому назад Австрія побудовала тут в Вільхівцях над берегом Сяну „Hengste-Depot“ — де стояло біля 100 уланів Німців та Чехів. Вони плекали розплодові кобили. При касарнях були рівнож мешкання для офіцерів. Комунікація з Сяноком відбувалася через Сян на лодках. Офіцери та жовніри відносилися цілком льояльно до Вільхівчан, навіть на офіційних богослуженнях бували в ольховецькій церкві, не в сяніцькім костелі, за що парох брав річний додаток 50 злр., а о. Семечка робив навіть офіціяльні обіди для офіцерів в день імяним цісаря, то що. Щойно в 1880-их роках XIX віку побудовано через Сян міст, який лучив Вільхівці і всі сусідні села з Сяноком. Від тоді почалась іміґрація Жидів і Поляків до Вільховець. Жиди побудували собі кілька коршем і зачали експльоатувати народ. Кільканайцять господарів пішло з торбами. Ґрунти їхні покупили Жиди і Поляки й побудували собі доми гарнійші від тамошних жителів Русинів. Та мимо цих відємних сторін

Вільхівчане трималися сильно. Яких 30 літ працював тут учитель Антоній Поливка в читальні ім. Качковського та в пожарній дружині. Вернувши з Талєргофу він вскорі помер, побачивши овочі своєї праці цілком знищеними, а народ крайно здеморалізований війною. Ще гірше стоїть справа в Биківцях, дочернім селі ольховецької парохії. Перед сто роками там не було ні одного Поляка. Тодішний дідич спровадив кількох форналів Мазурів, які поженилися з биковецькими дівчатами й осіли в Биківцях на ґрунтах. Вони вже хрестили своїх дітей аж в Сяноці, віддаленім 12 км. Нині намножилося їх майже половина села. Дідичка Тарнавецька подарувала громаді стару лісничівку на школу під умовою, що буде тут польська мова навчання. Бідні селяне, заманені пасовисками та прутєм на опал в панських лісах, пристали на те і польонізація закріпилася.[1])

---

[1]) До розділу про дідичів треба додати, що власником Лішні був також др. Юрій Рапф, родом Німець, лікар в Сяноці, що протягом 12 літ мав там уряд бурмистра, заснував в Сяноці шпиталь, умер 1873 р. в 75 р. життя. Його фотоґрафія з цілою радою міста є в салі засідань сяніцької міської ради. Др. Рапф мав двір в горішнім кінци Лішні, Лішняне дуже його любили, лічив всіх даром і називав селян своїми дітьми. Жінка його була Йосифа з роду Леґлер. Яким способом др. Рапф став власником Лішні, — про се не маємо ніяких даних. Др. Рапф мав трьох синів — Карла, що поляг як офіцер в пруській війні 1866 р., Юрія, що був ст. радником будівництва в Чернівцях, Едмунда, начальника почти, та 3 доньки: Леонтину зам. за Кондратовичем, Йосифу зам. за Костем Томащуком, професором університета в Чернівцях, відомим послом і політиком, і Юлію за Якимом Старосольським, радником суду.

Продовження цеї праці про побут й звичаї мешканців Лішні, буде надруковане на иншім місці.

„Московська служба“ Івана Виговського.

Написав ***Д-р Симін Наріжний.***

Постать Івана Виговського не тішиться особливо прихильною оцінкою історіографії. Більше того, історична традиція не шкодує темних фарб у представленні як самого Виговського так і його історичних починів. В цьому відношенні Виговський обдарований надзвичайно щедро. Сама українська історіоґрафія обвинувачує його в таких тяжких гріхах, як кривоприсяжність, нахил до матеріяльних надбань, протеґування родичів, еґоїзм, амбітність, мстивість і т. д.

Між цими обвинуваченнями особливу увагу звертають на себе згадки про невірність Виговського Богданови Хмельницькому й про зрадливість його супроти самої козацької держави. Для підтвердження останнього вказують на таємні зносини Виговського-канцлєра з московським урядом і службу, виявлену в цих зносинах Москві. Обвинувачення Виговського в зраді Війську Запорожському через цю „московську службу“ ні в одній з відомих мені історичних праць не висловлено певно й отверто. Воно подибується подекуди скорше як натяк, але, тим не менше, вже як підозріння, досить сильно шкодить репутації Виговського, унеможливлюючи йому вступ до Пантеону української державности, де йому, як одному з найвидатніших наших діячів-державників, безперечно належить поважне місце.

Московська служба Виговського доказана не була. Наші історики не перевели дотепер дослідів над цими „таємними зносинами“, як і над історичною постаттю самого Виговського взагалі, над його позитивними й неґативними рисами. Всі ті обвинувачення, які висловлюються в історіоґрафії про особу самого Виговського і які набули вже навіть прав історичної традиції, в значній мірі або голословні або неперевірені.

Темою моєї статті є „московська служба“ Виговського.

В ній я ставлю своїм завданням вияснити природу тих зносин Івана Виговського з московським урядом і його аґентами, які він провадив будучи писарем Війська Запорожського, ніби без участи й таємно від Богдана Хмельницького. Для цього я вважав потрібним у першу чергу зібрати й представити як найповніше опублікований в цій справі матеріял, розглянути його в звязку з тими подіями, яким він хронольоґічно відповідає, й зробити ті висновки, які цей матеріял може оправдати. Само собою, годі припускати, щоб цей матеріял був повний: багато з нього втрачено — певна річ! — на завжди, частина, можна думати, ще лишається неопублікованою. Але й ця остання, певно, переховується в тих же московських архивах, з яких видобуто й опубліковані вже матеріяли. На свідоцтва иншого походження розраховувати не маємо даних — цього не припускає природа самої справи.

Розгляд відомих в цій справі джерел не дає можливости докладно висвітлити цілу справу, але всеж дає підстави для головних висновків, які пізніше, в міру збільшення матеріялу, можуть бути розширені й деталізовані, але — на мою думку — не змінені.

Відомости про „московську службу“ Виговського розкидані в III, VIII, X, XI і XIV-му тт. Актовъ относящихся къ исторіи Южной и Западной Россіи. Перше питання, яке доводиться ставити при дослідженні цієї справи — коли розпочалися зносини Виговського з Москвою?

В кінці 1649 року Богдана Хмельницького відвідав московський посол Григорій Несторов. Звіт свій про цю поїздку Несторов закінчує повідомленням, кому й за що саме роздано таємно царські соболі. В цьому списку подибуємо таке: „Писарю Ивану Выговскому дано 2 пары сверхъ тое пары, что ему прислано государева жалованья, пара въ 10 рублевъ, для того, что онъ далъ писмо мировымъ договорнымъ статьям, на чемъ гетманъ съ королемъ помирился, и про иные дѣларосказывалъ“[1]). В тексті статейного списку про послуги Виговського, за які він був нагороджений соболями, говориться дуже коротко[2]), при чому не підкреслюється таємність цих переговорів, як і даних Виговським відомостей. З статейного списка Несторова видно,

---

[1]) Акты, т. VIII, № 32, ст. 318.
[2]) Ibid., ст. 315.

що в цей час Виговський відогравав уже видатну ролю, але ніде не видно, щоб він вів якісь таємні пертрактації з царським послом, чи подавав йому якісь відомости поза гетьманом. Зважаючи на докладність статейного списка Несторова й на знаний спосіб московських послів складати свої звіти, не можна припустити, щоби такий важливий момент був пропущений навіть без згадки. Це може служити посвідкою, що в цей час Виговський не провадив ще таємних зносин з Москвою. Царські соболі Несторова — навіть коли вони передавалися й таємно — це своєрідний вияв московської ввічливости, а не нагорода за службу.

Через рік, в кінці 1650 року, Богдана Хмельницького відвідав другий посол московського царя, Василь Унковський. Він вів переговори з гетьманом в справі Акундінова. Знову ніде в його довжелезних звітах не видно, щоб Виговський повнив якусь службу Москві, але в кінці статейного списку, в звіті про роздачу царських соболів, московський посол згадує Виговського аж тричі: „Писарю Ивану Виговскому дана пара... Да до пріѣзду гетманова писарю Ивану Выговскому дана пара, для того, чтобъ государю служилъ... Да росходъ соболемъ, что въ сорокъ рублевъ, дано двѣ пары писарю Ивану Выговскому для того, что его къ государю службы много“[1]). Але зновуж таки подкреслюю, що з самого звіту не видно добре, в чому ця „служба“ Виговського полягала, рівнож як не видно, що вона була таємною й провадилась на шкоду Козацькій Державі.

Значно багатший матеріял, який дає підстави говорити певно про зносини Виговського з Москвою, рівнож як і про мету цих зносин, відноситься до 1651 року. Починаються вони листом Виговського до путивльського воєводи Прозоровського датованим 16 травня 1651 року. В цьому листі Виговський прохає московського воєводу пропустити до царя посла Грека Іллю Мануйлова[2]). Прозоровський 29 травня відписує про приїзд і виправлення на Москву посланців Івана Виговського, Грека Іллі Мануйлова й Серба Василя Данилова[3]). Самі післанці заявили в Москві, що післав їх „ко государю Коринѳской митрополитъ Іоасафъ съ листами; а живетъ де тотъ митрополитъ при

[1]) Акты, т. VIII, № 33, ст. 356.
[2]) Акты, т. III, № 317, ст. 447.
[3]) Акты, т. III, № 320, ст. 453.

гетманѣ; да съ ними же де послалъ писмо старецъ Павелъ къ которому послано государево жалованье съ Гречениномъ съ Иваномъ Петровымъ"[1]).

В листі Грека старця Павла до московського царя з 19-го травня 1651 року між ріжними вістками про Україну є й таке місце: „...А только великое ваше царствіе изволите быти единому соединенію, и о томъ извольте писать къ писарю; а имянно къ нему о томъ писати не велите, только воздавайте къ нему свое царское благодареніе и вѣдомость чините, а подлинно велите писать къ Ивану Петрову"[2]). Сам Павло, як видно з наведеного уривку, був прихильником московсько-козацького „соединенія" й дбав про нього. Про цеж він писав і в своєму листі. Варто зауважити, що в останньому він говорить весь час про події військово-політичні а не церковно-релігійні, яких на доказ необхідности „быти единому соединенію" він не наводить зовсім.

Про коринфського митрополита посли кажуть, що він „въ войскѣ при гетьманѣ... а служитъ де онъ митрополитъ завтрени и часы и вечерню повсядневно"[3]). Про самих себе й других посередників у цих зносинах посли подають такі відомости: „А онъ де, Греченинъ Илья, пріѣхалъ изъ Царягорода къ гетману въ прошломъ году съ Гречениномъ съ Иваномъ Петровымъ; и Иванъ де Петровъ, бывъ у гетмана, поѣхалъ къ государю къ Москвѣ, а онъ де остался у гетмана и жилъ и по ся время у Коринѳскаго митрополита Іосифа. А Сербенинъ Василей Даниловъ пришолъ въ войско изъ Сербскіе земли тому 4 годы, и служитъ козацкую службу, а живетъ при войсковомъ писарѣ при Иванѣ Выговскомъ"[4]). Про свою місію до Москви посли висловилися так: „А послалъ де ихъ къ царскому величеству писарь Иванъ Выговскій чужоземцовъ для того, чтобъ ихъ въ дорогѣ никто не позналъ и было бъ тайно, и митрополиту де Коринѳскому и старцу Павлу велѣлъ писати своими руками, и что де имъ Выговскій приказалъ, то де они и писали, и для де подлинные вѣрности приписывалъ къ тѣмъ писмамъ рукою своею; а чаютъ де они, что того ево Ивановы съ ними вѣстовые посылки не вѣдаетъ и гетманъ Хмельницкій; потому что де приказывалъ Выговскій писати митрополиту и старцу

[1]) Ibid. ст. 454.
[2]) Акты, т. III, № 319, ст. 452.
[3]) Акты, т. III, № 320, ст. 456.
[4]) Акты, т. III, № 320, ст. 456—7.

Павлу одинъ безъ гетмана; да и впредь де царскому величеству Выговскій обѣщается всею своею пріязнею служити и о всемъ вѣдомости чинити“[1]).

З царського наказу Прозоровському „о пропускѣ за рубежъ“ Мануйлова и Данилова довідуємося, що „съ ними послано нашего жалованья: митрополиту соболей два сорока по пятидесять рублевъ сорокъ, писарю Ивану Выговскому два сорока по пятидесять рублевъ сорокъ, старцу Павлу два сорока — одинъ въ сорокъ рублевъ, другой въ тридцать рублевъ“[2]).

Чи були це нагороди за виявлену вже службу, чи лише заохочування до неї й посилалися з Москви для прихилення на свій бік, невідомо. Так само невідомим лишається й те, що надиктував Виговський у своїх листах до Москви, писаних рукою коринфського митрополита та старця Павла, та що приписав у них власноручно. Але не може бути сумніву, що головною темою листування була справа „соединенія“, за яку так гаряче бралися ці грецькі люде. Участь останніх у чигиринському житті, можна думати, не мало причинилася й до повстання самих зносин Виговського з Москвою, хоч про це за браком даних годі щось певне сказати. Незабаром і їх самих не стало. Царські соболі, вислані з Мануйловим і Даниловим, не могли вже бути їм доручені. „Митрополитъ и старецъ Павелъ невѣдомо — убиты отъ польскихъ людей, или въ полонъ взяты“[3]). Звідтиж довідуємося, що „Гречанинъ де Иванъ Петровъ въ тожъ время, какъ козатцкой обозъ рушился, пропалъ безвѣстно жъ“. Про посередництво цього типу людей в зносинах Виговського з Москвою ми більше ніяких згадок не подибуємо. Зносини провадяться вже безпосередньо. В них чим далі тим ясніше виявляютсься мета й завдання Виговського.

24 серпня 1651 року путивльський воєвода Прозоровський у своїй відписці до царя повідомляє, що він по царському указу „писалъ отъ себя съ подъячимъ, съ Григорьемъ Богдановымъ къ писарю Ивану Выговскому по прежнему твоему государеву указу безъ имянъ, что послалъ я, холопъ твой, къ нему на знакъ любви пару соболей добрыхъ митрополита Назарецкого съ слугою, и онъ бы то принялъ отъ меня, холопа твоего, въ любовъ“[4]).

[1]) Акты, т. III, № 320, ст. 457.
[2]) Акты, т. III, № 321, ст. 457.
[3]) Акты, т. III, № 327, ст. 461.
[4]) Ibid., ст. 460.

В другій відписці з 7 серпня 1651 року Прозоровський повідомляє, що 25 липня Виговський прислав до нього з піддячим Богдановим листа, якого в той же день з тим же Богдановим було переслано до царя[1]). В розпросі Богданов сказав, що з ним післано листа від Виговського до думного дяка Михайла Волошенинова. Зміст цього листа лишається для нас невідомим. „Да онъ же Григорей (Богданов) слышелъ отъ писаря отъ Выговского: чаетъ де онъ того, что и митрополитъ Кіевской Селивестръ учнетъ о томъ писать ко государю, чтобъ государь пожаловалъ принялъ ихъ подъ свою государеву высокую руку; а только бъ де мочно было, и митрополитъ бы Кіевской и самъ ѣхалъ ко государю бити челомъ отъ всей Малой Руси и отъ нихъ Запорожскихъ Черкасъ, чтобъ государь пожаловалъ, велѣлъ ихъ принять подъ свою государеву высокую руку".[2]) В звязку з наміром Хмельницького „послать ко государю посланцовъ своихъ знатныхъ людей вскорѣ" Григорій Богданов додає: „А писарь де Выговской говорилъ, что онъ чаетъ того, что гетманъ Хмельницкой и все войско Запорожское пошлютъ ко государю въ посланцѣхъ его, писаря... и онъ съ гетманомъ и со всѣмъ Войскомъ Запорожскимъ договоръ учинитъ и поѣдетъ съ полною мочью. И будетъ царское величество пожалуетъ ихъ, велитъ принять подъ свою государеву высокую руку, и онъ о тѣхъ о всѣхъ статьяхъ учнетъ договариваться, на которыхъ статьяхъ тому быти, что имъ быть подъ ево государевою высокою рукою; и буде на то государево изволенье будетъ, и онъ во всемъ учинитъ по государевѣ волѣ, какъ ему государю будетъ годно".[3]) В цьому уступі, так би мовити, московська орієнтація Виговського виявляється цілком. Але ще більше матеріялу подає записка тогож Богданова про його поїздку до Хмельницького, в якій він досить докладно говорить про візіт Виговського й свою розмову з ним. Вважаю потрібним навести це місце записки цілком, бо воно в значній мірі зясовує нам природу „московської служби" Виговського.

„Въ Корсунѣ къ подьячему къ Григорью Богданову приходилъ писарь Иванъ Выговской, и пришодъ, съ подьячимъ въ розговорѣхъ говорилъ и наказывалъ, чтобъ ево писаревы слова великому государю, его царскому величеству, вѣдомо учинить: великого де государя, его царского величества, къ нему

[1]) Акты, т. III, № 327, ст. 460.
[2]) Ibid , ст. 462.
[3]) Ibid., ст. 461—2.

писарю премногая есть государьская милость и жалованье и онъ де писарь на ево государьскомъ жалованьѣ челомъ бьетъ и обѣщается великому государю, его царьскому величеству, служить и всякого добра хотѣть подъ присягою; и будетъ великій государь изволитъ ему писарю, что онъ писарь обѣщается ему великому государю служить и всякого добра хотѣть, на томъ присягу учинить, и онъ де писарь, видя ево государьскую премногую къ себѣ милость, готовъ ему великому государю присягнуть на томъ на всемъ, что онъ писарь великому государю во всякихъ мѣрахъ служить будетъ впрямъ безо всякіе хитрости; и нынѣ де что у гетмана Богдана Хмельницкого учнетъ впредь съ Польскимъ королемъ и съ Крымскимъ царемъ и съ иными посторонними государствы дѣлаться и о чемъ съ ними ссылка будетъ, и онъ обо всемъ великому государю, его царьскому величеству учнетъ вѣдомо чинить и до Путивля тайнымъ дѣломъ до боярина и воеводы до князя Семена Васильевича Прозоровского писать; и чтобъ де про то, что онъ великому государю, его царьскому величеству, служа, учнетъ обо всемъ вѣдомо чинить, никому было невѣдомо для того, чтобъ ево передъ гетманомъ не злословили и гетману бъ того не донеслось; а онъ, писарь, добрѣ того опасенъ, чтобъ гетману про то не донеслось; а какъ де про то отъ кого вѣдомо учинитца гетману, и гетманъ де конечно велитъ ево за то карать. Да онъ же де, писарь, служа великому государю и желая всякого добра, говоритъ, чтобъ и про то великому государю, его царьскому величеству, вѣдомо было, чтобъ великій государь, его царьское величество, конечно всю Малую Русь ихъ православныхъ христіянъ принять нынѣ изволилъ, потому что всѣ единогласно молятъ Бога и хотятъ быти подъ ево государьскою высокою рукою съ большимъ хотѣньемъ; и великому де государю, его государьскимъ счастіемъ, къ его великому московскому пространному и многолюдному государству безъ войны и безъ кровопролитія учиниться прибавленье большое, и овладѣетъ онъ великій государь многою землею и городами, и тѣхъ городовъ ему великому государю съ мѣщанъ и со всякихъ чиновъ людей и съ ихъ торговыхъ и съ иныхъ со всякихъ промысловъ учинится ево государевой денежной казнѣ прибыль многая, потому что православныхъ христіянъ многолюдство большое и промыслы всякими промышляють въ своихъ городѣхъ и въ иные государства для всякихъ своихъ промысловъ ѣздятъ, также и къ нимъ въ городы изъ иныхъ государствъ многіе купетцкіе и всякихъ чиновъ

люди со всякими многими товары и для иныхъ всякихъ своихъ промысловъ пріѣзжаютъ же; и какъ де великий государь, его царьское величество, ихъ православныхъ христіянъ приметъ, и Польской де король отъ великого государя, отъ его царьского величества, будетъ въ большомъ страхованьѣ, и о томъ де Польской король, что великій государь ихъ приметъ, не только противъ великого государя войну поднесть, и говорить не будетъ, потому что Польскому королю противъ великого государя стоять некимъ; и будетъ Польской король къ великому государю о томъ пословъ своихъ присылать съ большимъ прошеньемъ и чолобитьемъ тотчасъ, чтобъ великій государь своихъ государевыхъ ратныхъ людей и ихъ козаковъ на него Польского короля войною не посылалъ и станетъ передъ великимъ государемъ во всякихъ мѣрахъ уступать. А будетъ великій государь, принявъ ихъ, изволитъ послать своихъ государевыхъ ратныхъ людей и ихъ, козаковъ, — и про то де онъ подлинно вѣдаетъ, что коруна́ Польская и великое княжество Литовское и отъ одних ихъ, козаковъ, живутъ въ великомъ страхованьѣ и чаютъ надъ собою большого розоренья. А будетъ де государь ихъ нынѣ подъ свою государскую высокую руку вскорѣ принять не изволитъ, и притчею де видя то, что великій государь, его царьское величество, не пожалуетъ, подъ свою государскую высокую руку не приметъ, и учинятся поддаными Польскому королю, и Польской де король противъ великого государя войну взочнетъ тотчасъ, да и ихъ, козаковъ, на то наговоривать и приводить будутъ всякими мѣрами и прельщать многимъ денежнымъ жалованьемъ, чтобъ они, козаки, ему, Польскому королю, помочь учинили для того: чѣмъ бы ихъ всѣхъ православныхъ христіянъ Малыя Руси съ великимъ государемъ ссорить, чтобъ они православные христіяне подъ государевою рукою съ подданными его царьского величества съ православными ж христіяны въ подданствѣ и въ соединеніи не были, и штобъ межъ ими православными христіяны кровопролитіе и нелюбье учинить и святыя Божіи церкви разорять и православную христіянскую вѣру во утѣсненье большее привести. И онъ де, писарь, добрѣ того опасенъ: какъ они козаки помирятся съ королемъ, чтобъ ихъ король и паны чѣмъ не прельстили и на то ихъ, козаковъ, многою всякою прелестью не привели, чтобъ съ ними Поляки на Московское государство войною не пошли. А Крымской де царь и поготову съ польскимъ королемъ Московского государства воеватъ пойдетъ, потому что у Крымского царя давно есть

большее хотѣнье, штобъ Московское государство воевать и православныхъ христіянъ разорять. Да и великому де государю, его царьскому величеству, Польского короля и Крымского царя, какіе ихъ злые замыслы на Московское государство были и ихъ козаковъ на помочь себѣ призывали, вѣдомо подлинно, и тѣ де ихъ злые замыслы не стались затѣмъ, что гетманъ и Войско Запорожское отказали впрямь, что на Московское государство войною итти и съ единовѣрными православными христіяны биться и межъ себя христіянскіе крови проливать не хотятъ; и за то де Крымской царь на гетмана гнѣвался долгое время; и нынѣ де ихъ православныхъ христіянъ всю Малую Русь великому государю, его царьскому величеству, большое время подъ свою государскую руку принять, потому что Польского короля передъ великимъ государемъ многіе явные неправды и неисправленья учинились, и великому де государю за тѣ королевскіе явные неправды мочно ихъ православныхъ христіянъ со всѣми ихъ городы принять и къ своему великому Московскому государству во всякихъ мѣрахъ большое прибавленье учинить“[1]).

Коли з цього довгого монологу відвіємо стилістичне лушпиння — всі ці титулування, обіцяння бути вірним, „прямить, служить и добра хотѣть“ та т. п., які цілком належать авторству московського посла й зрештою не мають ніякого, крім формалістичного, иншого значіння, лишиться лише матеріял для зрозуміння політичних завдань Виговського і його тактики. Перші зводяться до позискання для Війська Запорожського московської протекції. Для того, щоб навернути до цього Москву, Виговський з початку представляє принадні вигоди здійснення цього, а потім вживає застрашування. Свою політичну акцію в цьому напрямі він провадить ніби без відома Богдана Хмельницького зза одної прихильности до Москви. Я полишу покищо на боці питання про те, чи це справді відповідає дійсности, чи було лише дипльоматичною зручністю, улегчаючою досягнення основного завдання, а зараз перейду до розгляду дальших зносин Виговського. Зносини ці, як побачимо, уявляють продовження цієї політичної акції, яку провадив Виговський.

Для 1652 року вишукуємо в „Источникахъ Малороссійской Исторіи“, зібр. Д. Н. Бантишем-Каменським, „Разговоръ Писаря Ивана Выговского съ Россійскимъ посланцемъ, Васильемъ Унковскимъ, и подъячимъ Андреемъ Адрабьевымъ“.

[1]) Акты, т. III, № 328, ст. 474—6.

„Василій и Андрей говорили ему, Ивану, видѣвъ его къ Великому Государю царю и Великому Князю Алексѣю Михайловичу всея Русіи, службу и въ словахъ подательство и открытство, чтобъ послужить Великому Государю, Его Царскому Величеству, и о чемъ мы ево учнемъ спрашивати, толко имъ Поляки и Литва силны будутъ до конца, и тогда ихъ что мысль будетъ и гдѣ имъ быть?

Иванъ Василью и Ондрею говорилъ: только де не изволитъ насъ, Великій Государь, Его Царское Величество, принять, и здѣсь де есть такіе люди многіе, станутъ Гетмана наговаривать чтобъ къ Турскому или къ Крымскому подначальны были; а у меня де тово и въ умѣ нѣтъ, что опричь Великого Государя куда мнѣ помыслить; лишь бы де Великій Государь Царь и Великій Князь Алексѣй Михайловичь всеа Русіи пожаловалъ меня, холопа своево, велѣлъ обнадежить своею Государскою милостью, велѣлъ бы ко мнѣ свою государеву грамоту прислать за думного дьяка рукою, чтобъ Гетманъ и нихто того не вѣдалъ, и мнѣ бъ на ево государскую милость надежну быть, и въ Путивль бы свою Государеву грамоту велѣлъ прислать, чтобъ меня призня, какъ я къ Великому Государю въ Путивль или въ иной городъ Государевъ куда пріѣду. А только де ево Государская милость ко мнѣ будетъ, и я де и съ отцомъ своимъ, и зъ брати есми, и съ иными пріятели, къ нему, Великому Государю, пріѣду, а лутчіе люди Запорожскіе Земли со мною жъ, да и многіе будутъ къ нему, Великому Государю, да и у Гетмана я никако не чаю, что ему кромѣ Великого Государя, къ безвѣрнымъ поддатися, а меня де и Венгерской Король зоветъ къ себѣ и власть мнѣ и жалованье великое даеть; и показалъ грамоту за рукою Венгерского Короля, а въ ней написано: Какъ де пріѣдешь ко мнѣ, стану тебѣ давать по полуторе тысячи золотыхъ червоныхъ на годъ, да городы дамъ не малые, и учиню великимъ начальникомъ надъ войскомъ своимъ. А потому де меня Король Венгерской знаетъ, что я у него бывалъ и про то де онъ вѣдаетъ, что я отъ Войска Запорожского почтенъ, и я де не мышлю мимо Великого Государя никуда ѣхати, что памятуючи къ себѣ Великого Государя, Его Царскаго Величества, Милость".

Далі московські посли записали, як Виговський на їх прохання передав їм списки деяких дипльоматичних документів. Після цього він ніби прохав подбати у царя, щоб „изволилъ Государь велѣлъ бы выбрать изъ обычныхъ людей, кому за обычей и вѣрить можно, и чтобъ онѣ Великому Государю прямы

были, да ко мнѣ бы ихъ Великій Государь изволилъ посылать, а я де учну къ Великому Государю все писать о Его Царского Величества великихъ дѣлахъ, что у насъ изъ иныхъ Государствъ вестей или какихъ дѣлъ явитца“... Прохання це пояснюється тим, що передача відомостей через випадкових курєрів приводила до ріжних неприємних несподіванок. Так було, напр., з одним „Путимскимъ мужичкомъ“, який „не токмо бѣду, смерть учинилъ было. Я съ нимъ писалъ и рѣчью приказывалъ въ Путивль къ воеводамъ и онъ де нашимъ Козакамъ написалъ ее и розказалъ, что я ему рѣчью тайно приказывалъ...“ Призвіща цього „путивльського мужика“ Виговський відмовився назвати, пославшись на своє обіцяння не писати на нього цареві й воєводам. Чи дізнався про це Богдан Хмельницький і як поставився до зносин ґенерального писаря, також лишилося невідомим.

В цьомуж Розговорі Виговський знову підкреслює таємність своєї служби Москві. Він просить, щоб царь „изволилъ свой Государевъ указъ учинить, что я къ нему, Великому Государю, учну писать или приказывать, и то бы не многіе люди вѣдали, и Ево Великого Государя дѣла строитца будутъ, а мнѣ бъ тожъ дурна какова въ Запорожской Землѣ отъ Гетмана и Полковниковъ и ото всего Войска Запорожского не было жъ, чтобъ Ево Царского Величества впредь всякимъ дѣламъ порухи тѣмъ не учинить...“ Московські посли приобіцяли Виговському, що царь „тайную твою службу укажетъ держать вскрытѣ, а кому то дѣло Ево Государево належитъ, — и тѣ по Ево Государеву указу и вѣдать учнутъ, и ты, Иванъ, въ томъ опасенъ не буди, безсумненья Великому Государю служи...“

Для підсилення своїх слів Виговський говорив послам про свою ролю у Війську Запорожському: „...а до коихъ мѣстъ я буду и въ томъ де уповаю на Бога, чаю удержать Гетмана и все Запорожское Войско, и царя Крымского и ближнихъ ево людей и всю Крымскую орду на Ево Царского Величества на Украйные городы войною не пойдутъ и ни какова инова Государевымъ городомъ и всякимъ мѣстамъ и людемъ зла не учинятъ, потому Крымскій царь, и Нарадынъ и Мурзы, и хто у нихъ есть владѣтели, меня слушаютъ; вѣдомо имъ что за помочью Божію я въ Войску Запорожскомъ владѣтель во всякихъ дѣлахъ, а Гетманъ де и все Запорожское Войско меня слушаютъ же и почитаютъ. А то де вы и сами видите, что Гетманъ и лутчіе люди, и войско Запорожское мнѣ вѣрятъ во всемъ“[1]).

[1]) Источники для Малороссійской исторіи, собран. Д. Н. Банты-

Про зносини Виговського в 1653 році свідчить статейний список піддячого Івана Фоміна і кілька дрібніших листів. Фоміна вислано до Чигирина в серпні 1653 року в ролі посла до Богдана Хмельницького і „для тайныхъ переговоровъ съ писаремъ Войска Запорожского Иваномъ Виговскимъ о сношеніяхъ Гетмана съ Польшею и Турціею“. З Фоміним же було послано також „Государева жалованья къ Гетману и къ писарю Ивану Виговскому соболи“.

Головною темою розмов Богдана Хмельницького з Фоміним були налягання гетмана, „чтобъ великій государь царь и великій князь Алексѣй Михайловичь, всеа Русіи самодержецъ и многихъ государствъ государь и обладатель, милость свою надо мною Гетманомъ и надо всѣмъ Войскомъ Запорожскимъ показалъ, изволилъ насъ принять подъ свою Государеву высокую руку въ вѣчное холопство и своими государевыми ратными людми на Ляховъ помочь намъ велѣлъ подать вскорѣ“.

Фомін твердить, що ці свої „прежніе рѣчи гетманъ говорилъ съ большимъ прошеньемъ и со слезами многожды и билъ челомъ...“[1]).

Перша стріча Фоміна з Виговським була тоді, коли призначалася авдієнція царського посла у гетьмана. Це була офіційна стріча, але незабаром відбулося й неофіційне побачення його з ґенеральним писарем, цікаве тим, що подає відомости про „службу“ Виговського Москві. Фомін такими словами описує свою розмову з Виговським: „Да Иванъ же Ѳоминъ писарю Ивану Виговскому говорилъ на одинѣ: Божію милостью великій государь царь и великій князь Алексѣй Михайловичь, всеа Русіи самодержецъ и многихъ государствъ государь и облаадатель, его царское величество, прислалъ къ тебѣ писарю со мною Иваномъ листы, которые въ нынѣшнемъ 161-мъ году какъ по указу царского величества былъ у гетмана Богдана Хмельницкого царского величества дворянинъ Артемонъ Матвѣевъ и ты, писарь Иванъ, служа великому Государю нашему его царскому величеству, отдалъ тайно царского величества дворянину Артемону Матвѣеву листы Турского салтана, да Крымского хана, да Милитриского паши да гетмана Родивила, которые писаны до гетмана Богдана Хмельницкого, да какъ у Гетмана жъ былъ царского величества стольникъ Ѳедоръ Лодыженской, и ты пи-

шемъ-Каменскимъ. В Чтеніях Моск. О-ва Ист. и Др. Рос. за 1858 р.' кн. I ст. 32—4.

[1]) Акты, т. III, № 343, ст. 506.

сарь Иванъ отдалъ тайно жъ царского величества стольнику Өедору Лодыженскому листъ гетмана Потоцкого, котрой писалъ до гетмана жъ, а съ ними Артемономъ и Өедоромъ... говорилъ, чтобъ царское величество выслушавъ, изволилъ къ тебѣ прислати не замотчавъ тайно жъ. И царского величества дворянинъ Артемонъ и стольникъ Өедоръ про тѣ листы великому государю нашему, его царскому величеству извѣстили, и великій государь нашъ, его царское величество тѣ листы велѣлъ перевесть, и тѣхъ переводовъ выслушавъ, великій государь нашъ, его царское величество, тебя писаря Ивана Виговского за то жалуетъ, милостиво похваляетъ и тѣ подлинные листы царское величество прислалъ къ тебѣ писарю со мною жъ Иваномъ тайно жъ. И за тое твою Иванову службу великій государь нашъ царь и великій князь Алексѣй Михайловичь, всеа Русіи самодержецъ и многихъ государствъ государь и облаадатель, жалуетъ тебя писаря Ивана, прислалъ къ тебѣ своего государева жалованья сорокъ соболей да три пары соболей добрыхъ. И ты бъ писарь Иванъ Выговской и впередь великому государю нашему, его царскому величеству, служилъ и радѣлъ во всемъ, а служба твоя у царского величества николи забвенна не будетъ; и только у тебя нынѣ есть Турского салтана или Крымского хана и пашей или королевскіе и гетманскіе листы, и ты бъ тѣ листы къ царскому величеству послалъ со мною Иваномъ, а царское величество, тѣ листы выслушавъ, къ тебѣ писарю велитъ прислать не замотчавъ тайно жъ.

„И писарь Иванъ Выговской, выслушавъ рѣчи и взявъ листы, говорилъ: На милости великого государя царя и великого князя Алексѣя Михайловича, всеа Русіи самодержца и многихъ государствъ государя и облаадателя, его царского величества, много челомъ бью, что великій государь пожаловалъ, тѣ листы велѣлъ къ нему прислать не замотчавъ; а что ево царского величества милость прислалъ ко мнѣ свое государево жалованья соболи, и за тое ево государеву премногую милость и жалованья служити ему великому государю всегда во всемъ радъ и добра хотѣтъ, какъ Богу, такъ и ему государю. А которы листы вновь присланы до гетмана Богдана Хмельницкого изъ Турскіе земли, и я де писарь тебѣ Ивану отдамъ тайно и ты тѣ листы отвези къ царскому величеству, а царское бъ величество тѣ листы выслушавъ, изволилъ прислать ко мнѣ писарю не замотчавъ тайно жъ, чтобъ гетманъ и никто про то не вѣдалъ“[1]).

[1]) Акты, т. III, № 343, ст. 498—9.

Подаючи далі справу про роздачу царських соболів, Фомін пише: „...писарю Ивану Выговскому дано государева жалованья при гетманѣ пара соболей въ 10 рублевъ, да ему жъ писарю Ивану 40 соболей въ 70 рублевъ да 2 пары по 10 рублевъ пара. И тѣ сорокъ соболей да двѣ пары къ писарю Ивану Выговскому, по его челобитью, послано къ нему на дворъ тайно, чтобъ гетманъ Богданъ Хмельницкой и никто про то не вѣдалъ“[1]).

При від'їзді Фоміна від Богдана Хмельницького його супроводили — Юрій Хмельниченко, Іван Виговський і др. Вони дістали ще додаткові нагороди з запасних соболів: „Гетьманскому сыну да писарю Ивану по двѣ пары...“. З приводу таємної передачі листів Фомін пише таке: „Да Иванъ же (Фомін) писарю тайно говорилъ: хотѣлъ ты Иванъ со мною послать къ царскому величеству Турскіе листы, которые писаны къ гетману. И Иванъ Выговской сказалъ: есть Турскіе листы, что писали до гетмана Богдана Хмельницкого изъ Турскіе земли везирь да Милитриской паша о гетманскихъ и о иныхъ дѣлѣхъ, а что въ нихъ писано, и то объявится въ тѣхъ листахъ, только тѣ листы надобны царскому величеству; только со мною ихъ въ Суботовѣ нѣтъ, а нынѣ они въ Чигиринѣ; а какъ де я писарь изъ Чигирина въ Суботовъ съ Гетманомъ ѣхалъ и въ тѣ поры тѣхъ листовъ везти было мнѣ не мошно; и тебѣ Ивану нынѣшнего числа изъ Суботова не ѣхать, а ночевать здѣсь, а я де писарь Иванъ, утаясь гетмана изъ Суботова въ Чигиринъ поѣду вночи, будто для своихъ обиходовъ на службу, и къ тебѣ Ивану изъ Чигирина я писарь отпишу и тѣ листы пришлю къ тебѣ съ вѣрнымъ человѣкомъ, кто мнѣ вѣренъ; а тебѣ бъ тѣ листы отвезть царскому величеству, а великій бы государь, его царское величество, милость надо мною писаремъ показалъ: изволя тѣ листы выслушавъ, велѣлъ ихъ прислать ко мнѣ жъ писарю Ивану Выговскому тайно, чтобъ гетманъ Богданъ Хмельницкой и никто про то не вѣдалъ“[2]).

Закінчуючи свій статейний список, Фомін каже, що у нього „съ нимъ писаремъ Иваномъ Выговскимъ никакихъ государевыхъ несовершенныхъ дѣлъ не было, только онъ писарь съ вѣрнымъ своимъ человѣкомъ хотѣлъ прислать тайно два листа, что писали до Гетмана изъ Турскіе земли везирь да Руменской паша; а Ивану бъ съ тѣмъ же человѣкомъ прислать къ нему государева жалованья соболи тайно жъ, чтобъ гетманъ и никто про

[1]) Акты. т. III, № 343 ст. 501. [2]) Ibid., ст. 505.

то не вѣдалъ. И Иванъ у Михайла Гу(нашевского). Турскіе листы взялъ а (государева жало)ванья 40 соболей да (2 пары) къ писарю Ивану Выговскому (съ) Михайломъ послалъ“[1]).

Обидва ці листи надруковані в Актах (т. III, під №№ 338 і 339) з приміткою московського приказу, що „тѣ Турскіе обѣ грамоты посланы назадъ“. В цих листах нічого таємного, чимсь так інтересного Москві й шкідливого для козацької держави, не знаходимо. Обидва листи в Актах подані в перекладі з „татарского писма“.

Лист „Руменского паши Сіявуша къ Гетману Богдану Хмельницькому“ подає дуже мало фактичних відомостей — торкаються вони волоських справ. Лист є виявом приязни й обіцяння „дружить достойною дружбою“ й „обо всемъ .... вѣдомо чинить“[2]).

В листі „Турецкого визиря Аземъ-Магомета-паши къ гетману Богдану Хмельницкому“ відомостей ніби трохи більше — торкаються вони молдавських і др. справ — але якогось таємного матеріялу вони теж не представляють[3]).

Головне завдання Виговського, направлене на позискання московського протекторату, виявляється вповні і в тих двох дрібніших листах, які відносяться до зносин його з Москвою в 1653 році. Один з них, з 19 серпня, адресовано до Фоміна, якому Виговський, між иншим, пише: „По прямой службѣ моей къ его царскому величеству извѣствую, что Васко Томиленко въ послѣхъ ходилъ къ Радивилу отъ Войска Запорожского и ... самъ слышелъ, что Литва съ Лях(и) ... хотятъ насъ ратью побѣ(ждать), смирившися съ Войско(мъ Запорожскимъ), на Москву итти и ... его царское величество ратовати, что имъ Боже всесильный того не до(пусти)“[4]).

Другого листа з 1653 року Виговський посилав до думного дяка Лариона Лопухина з послом Богдана Хмельницького, Яковлевим. Останній мав прохати у царя допомоги проти Поляків, а Виговський окремо в своєму листі до Лопухина пише, що царь турецький хоче „чтобъ войско Запорожское ему служило; и Радивилъ двожды писалъ, чтобъ миритися съ Ляхами и до его милости отца митрополита Кіевского писалъ и просилъ, что бъ онъ пана гетмана войска Запорожского увѣщалъ о миру съ королемъ и съ Ляхами, и сего не учинилъ его милость панъ гетманъ и войско

[1]) Акты, т. III, № 343, ст. 507.
[2]) Акты, т. III, № 338, ст. 493.
[3]) Акты, т. III, № 339, ст. 493.
[4]) Акты, т. III, № 342, ст. 495.

Запорожское, надѣючися на милость великую его царского величества и не хотячи невѣрному царю служити, чаючи милости Божіи и его царского величества"[1]). Це головний пункт цього листа. Відомости, які подає в ньому Виговський Лопухинові, не уявляють нічого таємного.

Так представляються відомі нам матеріяли про зносини Виговського з Москвою до часу здійснення царського протекторату над Військом Запорожським. На підставі них можемо цілком певно твердити, що Виговський в цих зносинах не повнив „московської служби", а мав на меті виключно свої політичні завдання. Нічого злочинного супроти Війська Запорожського в цих його зносинах відшукати не можемо.

Порівнюючи цю акцію Виговського з основним розвитком політики Великого Гетьмана, творцем якої в значній мірі треба вважати й Виговського, помічаємо їх подібність. Ґенеральний писарь уживав заохочувань і залякувань в своїх ніби таємних зносинах саме тоді, коли й сам Гетьман „съ большимъ прошеньемъ и со слезами" дбав про царську протекцію, то спокушаючи Москву перспективами Царгороду и Єрусалиму, то страхаючи Москалів Акундіновим, якого переховував у Чигирині. Акція Виговського тільки почата була раніше ніж наспіла конечна потреба в московській помочі. З цього можна робити висновок, що Виговський був ініціятором в справі спілки з Москвою, що він, можливо, був і творцем, коли можна так висловитися, московської концепції в політиці Війська Запорожського.

Чим пояснюється таке тяжіння Виговського до Москви, тяжко сказати. Можливо, що тут не лишилося без впливу походження Виговського з західної сторони України, вихідці якої ще перед тим протоптали стежку до Москви. Правда ці звязки виявлялися головно в галузі церковного життя, але не забуваймо, що й сам Виговський брав досить діяльну участь у справах православної церкви і що в його зносинах з Москвою, принаймні на початку, посередничили церковні люде, які, можливо, допомогли дещо і в творенні самої ідеольоґії.

Що Виговський дійсно був головним чинником у переведенні українсько-московської унії, підтверджується й деякими посередніми свідоцтвами пізніших часів.

Московський дяк Кікін, посиланий до Виговського в серпні 1658 року, в своєму статейному спискові занотовує, між иншим, такі слова з своєї розмови з підписком, які він почув од цього

[1]) Акты, т. VIII, № 39, ст. 372.

останнього: „Гетманъ де Иванъ Виговской, въ писарехъ будучи, великому государю, его царскому величеству, работалъ и служилъ вѣрно и Малую Росію в подданство подъ его царского величества высокую руку привелъ; а (теперь) буди Великая Росія Великою Росіею, а Малая Росія Малою Росіею, понеже суть и въ Малой Росіи войско незвытяжо(ное)“[1]).

А ще пізніше, коли вже почалася війна з Москвою, Виговський говорив московському послові Булгакову на прийомі 13 січня 1659 року: „...служилъ де было онъ гетманъ (Виговський) великому государю вѣрно, какъ былъ и въ писаряхъ и гетмана де Хмельницкого онъ уговорилъ и Малую Росію всю царского величества подъ высокую руку подвелъ...“[2])

Чи були ці зносини таємницею для Богдана Хмельницького?

Грунтуючись на твердженнях самого Виговського і на підкресленнях ріжних московських послів, мусимо признати, що вони справді провадилися поза гетьманськими плечима. Але такого висновку за остаточний приймати не можемо, бо всі ці дипльоматичні заяви й твердження в даному разі дуже сумнівні що до своєї правдивости.

Що до участи Богдана Хмельницького в політичній акції Виговського ми не маємо ніяких даних. Правдоподібно, що свою акцію Виговський розпочав на власну руку, а пізніше повів її рівнобіжно з офіційною гетьманською політикою, коли ця остання станула перед тими самими завданнями, які ставив собі й Виговський. При вирішенні цього питання маємо памятати, що Виговський, як ґенеральний писарь, був найвизначнішою після гетьмана особою у Війську Запорожському, до тогож особисто користувався повним довіррям Богдана Хмельницького. Природньо, що він міг провадити деякі справи — особливо закордонні — й на власну руку, не здаючи докладних звітів гетьманові. Можливо, що й справа з цими зносинами була одною з таких.

Якогож характеру набула ця „московська служба“ Виговського після того, як головне завдання його здійснилося — коли царська протекція над Україною стала доконаним фактом?

Знайомлючись з приступним нам матеріялом, бачимо перш за все, що такі зносини й після того не перериваються зовсім, хоч і значно слабшають. Тепер ініціятива їх виявляється здебільшого з московської сторони. З боку Виговського вже не чуємо

---

[1]) Акты, т. IV, № 79.
[2]) Акты, т. VII, № 90, ст. 271.

залякуючих річей про можливість польсько-козацько-татарського наступу на Московщину, не подибуємо й листів з заохоченням до протекторату. Чим далі тим все губляться й сліди самих зносин. Для 1655 року ми не маємо ні одного документа. Тим не менше Виговський зберігає свої приязні відносини з московським урядом і приятелює з окремими московськими воєводами, як, напр., Бутурліним. З Москвиж Виговський продовжує діставати соболині нагороди, якими царський уряд заохочує його до служби, але він на цю службу, як побачимо, тугий.

Перейдемо тепер до знайомства з самим матеріялом про зносини Виговського з Москвою після переяславської унії.

В серпні 1654 року московський цар посилав зпід Смоленська до Богдана Хмельницького своїх послів Ржевського та Богданова, яким було дано інструкції — наказ про їхню місію. В цьому наказі є, між иншим, таке місце: „А писарю Ивану Выговскому государево жалованье отдать при гетманѣ жъ или у себя на дворѣ, сказавъ о томъ писарю напередъ, гдѣ онъ велитъ государево жалованье отдать, тутъ ему и отдать“[1]). В томуж наказі говориться, щоб посли звернулися до Виговського, аби він вплинув на Богдана Хмельницького: „Да и писарю Ивану Выговскому о томъ имъ говорити жъ, чтобъ онъ вѣдая къ себѣ царского величества милость и жалованье, гетману о томъ говорилъ и всячески его наговоривалъ“[2]). Цим же послам доручається „провѣдывати или у писаря Ивана Выговского сокровенно роспросити“ про всякі політичні справи[3]). І далі: „А писаря Ивана Выговского къ себѣ призывати, и подьячему Григорью къ нему ходити почасту и говорить съ нимъ наодинѣ, чтобъ онъ, вѣдая къ себѣ государеву премногую милость, о всякихъ дѣлѣхъ объявилъ имъ подлинно, что у нихъ нынѣ дѣлаетца, и откуда къ нимъ были какіе присылки“[4]).

В своєму статейному спискові про свій побут у гетьмана й подорож Ржевський пише, що Виговський „на ево великого государя, его царского величества, желованьѣ челомъ бьетъ, и возметъ онъ то государево жалованье безъ гетмана, инымъ времянемъ“[5]). Виговському цей раз посилалося „сорокъ соболей въ 70 рублевъ“[6]).

---

[1]) Акты, т. XIV, № 1. ст. 4.
[2]) Ibid, ст. 6.
[3]) Ibid., ст. 7.
[4]) Ibid., ст. 8.
[5]) Ibid., ст. 15.
[6]) Ibid., ст. 9.

В своєму „вѣстовом писмѣ“ Ржевський уділює найбільше місця відомостям, які він добув ніби таємним способом від Виговського. Відомости ці торкаються справ татарських, волоських, сербських, польсько-литовських і др. Наскільки вони справді таємні — цього не підкреслює навіть і сам Ржевський — сказати тяжко. За те з певністю можна твердити, що Москва не могла використати їх на шкоду для України. Дуже цікаві відомости подав Виговський Ржевському про листи литовського гетьмана Радивила, в яких той „Ивану Выговскому писалъ же, чтобъ онъ Иванъ гетмана наговаривалъ, чтобъ онъ гетманъ на нихъ войною не ходилъ и изъ подданства отъ великого государя, отъ его царского величества, отложился и послушенъ не былъ и вспоможенья никакова не чинилъ; а какъ де онъ Иванъ то учинитъ и гетмана наговоритъ и онъ Радивилъ у короля упроситъ да и самъ король за ту его службу пожалуетъ, учинитъ его у себя великимъ сенаторемъ и дастъ ему кіевское воеводство, и пишетъ съ великимъ прошеньемъ и съ прелестью. И онъ де тѣ подлинные Радивиловы листы къ великому государю, къ его царскому величеству, пошлетъ съ братомъ своимъ съ Даниломъ нынѣ вскорѣ“[1]).

Ще перед московськими послами Виговський обмінявся листами з бояриномъ Василем Бутурліним. В своєму листі, висланому з табору під Фастовим 19. липня 1654 року, Виговський прохав допомоги боярина в якихось маєткових справах свого батька й своїх а разом з тим подавав деякі політично-військові відомости. Бутурліна в цьому листі Виговський називає своїм любимим другом[2]). В своїй відповіді Бутурлін охоче обіцяє свою допомогу в справах Виговських, подає з свого боку деякі московські відомости й обіцяє „что впредь вѣдомо мнѣ будетъ, и я къ тебѣ вѣдомо чинить буду“[3]).

В другому листі до Бутурліна з 12. червня 1654 року Виговський, між иншим, пише: „... и твое другoлюбіе пиши ко мнѣ о всемъ втайнѣ и чтобъ тое грамоту мнѣ самому въ руки отдали; а какъ меня не будетъ, и тоѣ бъ грамоту безъ меня никому не отдавать, и вся та да будетъ тайна, о нихъ же пишемъ къ себѣ“[4]). Це місце свідчить про таємні зносини Вигов-

---

[1]) Акты, т. XIV, № 1, ст. 42—3.
[2]) Ibid, ст. 48—50.
[3]) Ibid., ст. 53.
[4]) Акты, т. X, № 14, ст. 672.

ського з його любимим другом, але нічого не дає нам про зміст і природу цих зносин.

В жовтні 1654 року до Хмельницького вислані були нові царські посли — Тургенєв і Портомоїнов. Вони мали повідомити гетьмана про добуття Смоленська й зібрати ріжні відомости. В наказі цим послам доручалося: „... писаря Ивана Выговского о т... дати у себя на дворѣ и къ нему ... дити, чтобъ онъ вѣдая къ себѣ государскую премногую милость, росказалъ имъ про то подлинно, и грамоты венгерского и мутьянского и молдавского владѣтелей, каковы они писали къ гетману о томъ, что они хотятъ быть подъ государевою высокою рукою, съ ними ко государю послалъ“[1]). Цим же послам доручалося „одноличнo у гетмана провѣдывати, или у писаря Ивана Выговского тайно розпросити ...“ про ріжні справи[2]). „А писаря Ивана Выговского къ себѣ призывати почасту, и къ нему (ходить) и говорить съ нимъ наединѣ, чтобъ онъ, вѣдая къ себѣ государеву премногую милость, о всякихъ дѣлѣхъ, что у нихъ нынѣ дѣлаетца и откуда къ нему были какія присылки, объявилъ ему подлинно“[3]). Царського жалованнія з цими послами послано Виговському „сорокъ соболей въ 50 рублевъ“.

Так само, як перед тим Ржевський, так 5 листопаду 1654 року Тургенев „писарю наединѣ говорили: великому государю нашему, его царскому величеству, служба ево писарева вѣдома; и онъ бы писарь помня къ себѣ великого государя, его царского величества милость и жалованье ему государю служилъ и всякого добра хотѣлъ; а что какихъ вѣстей нынѣ у нихъ есть, и онъ бы то имъ сказалъ. И писарь Иванъ Выговский говорилъ: великому де государю, его царскому величеству, онъ писарь служитъ и впредь служить радъ“[4]). Далі наводяться ті відомости, які подав Виговський. По своєму змісту вони ніяк не можуть бути названі таємними.

Після майже двохрічної перерви, для якої ми не подибуємо й найменшого сліду зносин Виговського з Москвою, знаходимо лист Виговського до Бутурліна з 8 листопаду 1656 року, в якому подаються відомости про ріжні події цілком не секретного характеру[5]).

[1]) Акты, т. XIV, № 4, ст. 85.
[2]) Ibid., ст. 89.
[3]) Ibid., ст. 90.
[4]) Ibid., ст. 95.
[5]) Акты, т. III, № 365. ст. 550.

В кінці тогож 1656 року до Богдана Хмельницького прибув царський посол Лопухин, який мав запевнити Гетьмана, що переговори з Поляками не причиняться до шкоди Війську Запорожському. Цьому царському послові було наказано говорити Виговському наодинці, „что онъ служитъ великому государю, и великій государь, его царское величество, жалуетъ его, милостиво похваляетъ, и служба его у великого государя николи забвенна не будетъ“[1]). В своєму статейному спискові Лопухин подає, що Виговський 5 січня 1657 року таємно „государево жалованье сорокъ соболей принялъ“, але жадних відомостей про таємну службу Виговського Москві і в цьому дуже довгому статейному спискові не знаходимо.

В 1657 році Богдана Хмельницького відвідали московські посли Бутурлін та Михайлів. Завданням їх було розізнати про дружбу гетьмана з шведським королем, з Ракочим та про експедицію Антона Ждановича. В своєму статейному спискові[2]) згадані посли подають деякі відомости про „службу“ Виговського в останні часи Богдана Хмельницького. Всі ці відомости переконуючо свідчать, що Виговський не перебував на московській службі, й інтересів української держави не зраджував. Вже одне те, що Москва посилала на розвідки до Чигирина, свідчить, що вона не мала на своїй службі ґенерального писаря, який міг би без великого труду постачити Москві всі потрібні їй відомости. Московські посли під час свого побуту в Чигирині кільки разів нагадують про колишню службу Виговського, запевнюючи, що служба за царем не пропаде, але кінець кінцем їм доводиться підкупати соболями підписків ґенеральної канцелярії, щоб довідатися про шведського та угорського послів до Хмельницького[3]). Виговський вже ні їхнього довіря, ні їхніх надій не виправдує.

Останній слід „московської служби“ Виговського подибуємо в статейному спискові Федора Бутурліна, що був у Богдана Хмельницького в червні 1657 року[4]).

„Да говорили писарю: припомни къ себѣ милость и жалованье великого государя нашего, его царского величества, для подлинные вѣдомости листы, о чемъ пишутъ къ гетману цесаръ римской, и король свейской и Ракоца венгерской, и ханъ крымской, и волоской, и мултьянской владѣтели, и иные всякіе вѣсти

[1]) Акты, т. VIII, № 46, ст. 387.
[2]) Акты, т. III, № 369, ст. 554—89.
[3]) Ibid, ст. 574.
[4]) Акты, т. XI, № 1, ст. 685.

про полского короля и про корунное и литовское войско и про приходъ силистрійского паши, чтобъ твоею прямою службою великому государю нашему, его царскому величеству, о всемъ было извѣстно. И писарь говорилъ: хотя будетъ отъ гетмана въ чемъ и пострадать, однако готовъ великому государю нашему, его царскому величеству служить.

„И того жъ дни принесъ къ окольничему и къ дьяку писарь Иванъ Выговской 9 листовъ подлинныхъ, да списокъ о чемъ писали къ Гетману къ Богдану Хмельницкому цесарь римской, и свейской король и Ракоца венгерской, и волоской и мултьянской владѣтели, и Крымской Ханъ, и Сеферъ Газы Ага. Да сказывалъ вѣстей: вѣдомо де учинилось гетману: Полской Янъ Казимеръ король идетъ посполитымъ рушеньемъ къ Каменцу Подолскому, а съ нимъ цесарского войска 18.000, и гетманы корунные со всѣми войсками стягаютца; и гетманъ де Богданъ Хмельницкой полковнику Онтону Ждану велѣлъ итти со всѣмъ войскомъ къ Каменцу, а свейского короля и Ракоци венгерского войска будутъ съ ними же“.

Ми не маємо даних для пояснення причин цієї останньої служби Виговського, але все попереднє не допускає й гадки про зраду Виговського й видачу політичних таємниць Козацької Держави. Правдоподібніше буде припустити, що й тут ця приватна дипльоматична діяльність Виговського доповнювала, попереджуючи або супроводячи, офіційну гетьманську політику.

На цьому й кінчаються відомі нам матеріяли про т. зв. таємні зносини Виговського з московським урядом або „московську службу“ Виговського. Можливо, що вони далеко не повні, але тим не менше дають певні дані для зрозуміння природи цих зносин. Перед тим, як робити ці остаточні висновки з переведеного нами розгляду необхідно зупинитися ще на одному моменті цих зносин, а саме на платности московської служби Виговського.

Виговський дійсно діставав з Москви жалування соболями. Про це свідчать звіти ріжних московських послів. Частина соболів віддана була Виговському таємно, на йогож власне бажання. Але з тих же офіційних справоздань довідуємося, що Виговський ці соболі діставав час від часу, як дарунки, а не як платню, й це свідчить, що Виговський на московській службі не був. Царськіж соболі, посилані з Москви, були звичайними дарунками, які діставали й другі достойники Війська Запорожського. Згадуються вони також у зносинах Москви й з другими держа-

вами, а тим часом там такі питання про підкупленість або платну службу не повстають. Переглядаючи розподіл царських соболів, бачимо, що Виговський не одержує багато більше, ніж годиться йому як ґенеральному писарю. Якогось другого жалування він з Москви не дістає, й по нього не звертається, хоч це вже і в ті часи ставало звичаєм. Головне прохання, з яким звертається за весь час Виговський до царя, щоб царь „пожаловалъ... тѣми маєтностями, которыми покойной Богданъ Стеткевичъ, бывшій каштелянъ новгородцкій, держалъ, а нынѣ дочери его, которую, по волѣ Божей, а счастьемъ тебе великого Государя, за жену себѣ взялъ, принадлежатъ“[1]). Як бачимо, тут розходиться не про якесь надання або про нове пожалування, а лиш про спадщину, про певний увід у володіння маєтністю на території підлеглій московському цареві.

Таким чином наш розгляд, переведений над „таємними зносинами“ Івана Виговського з московським урядом, дає підстави твердити, що ці зносини не були платними й не мали характеру служби Виговського Москві. При всій уважности не можемо виявити шкідливости цих зносин для політики Війська Запорожського; навпаки мусимо визнати, що ці зносини в значній частині являються приватною диплььоматичною діяльністю ґенерального писаря, які підготовляли ґрунт для офіційної гетьманської політики або цю політику супроводили.

[1]) Акты, т. XI, № 2, ст. 717. Челобитная 1657 року 10 липня.

Козацтво під Хотином 1621 р. в сучасній поезії.

Подав *М. Возняк.*

I.

Ведені залізною рукою гетьмана Сагайдачного козаки „зробили з історії хотинської кампанії історію незрівняних подвигів відваги і самовідречення на користь і честь держави-мачохи, що наповнили подивом і признанням очевидців-Поляків“[1]). Завданням цих рядків є подати знадібки до питання, яким відгомоном відбилися „незрівняні подвиги відваги й самовідречення“ козацтва в часі хотинської війни в сучасній поезії.

Коли в 1910 р. вийшов XI т. „Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce“, що приніс „Zapiski z rękopisów cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich“ Йосифа Корженьовського, з нього можна було довідатися про істнування української пісні про хотинську війну 1621 р. На підставі копії, яку зробила д-р Ан. Кроазе ван дер Коп (An. Croiset van der Kop) в Петербурзі, надрукував текст цієї пісні проф. Ал. Брікнер у додатку до статті „Pieśni polsko-ruskie“ в „Pamiętnik-u Literack-ім“ за 1911 р. (стор. 440—441). З переходом рукопису з згаданою піснею разом із иншими ревіндикованими рукописами з Ленінграду до варшавської Університетської бібліотеки надійшла хвилина можности для мене зазнайомитися з рукописом у науковій робітні Бібліотеки Національного Заведення ім. Оссолінських у Львові завдяки ласкавій прислузі Управ львівської й варшавської Бібліотек, за що їм тут складаю щиру подяку.

Вже з опису Йосифа Корженьовського відомий зміст згаданого рукопису, поданий на стор. 255—256 його цитованої праці. Це збірник різних історичних і літературних річей, головно з пер-

---

[1]) М. Грушевський. Історія України-Руси. Т. VII. Козацькі часи — до р. 1625. Київ—Львів, 1909, стор. 472.

шої половини XVII в. Найпізніший матеріял походить із 1652 р. та вписаний у рукопис ледви чи значно пізніше від цієї дати. Рукопис писаний кількома почерками й бодай у тій частині, де є наша пісня, з такими документами зацікавлення укладчика рукопису, як польські вірші про спалення та зруйнування міста Полоцька у війні з Москалями 1633 р. тощо, без сумніву на Білорусі. Та обставина, що в рукописі є кілька кириличних текстів, позволяє здогадуватися, що даний матеріял міг вписати в рукопис якийсь спольщений Білорус. У кожному разі для нашої пісні дуже важна та обставина, що вона вписана не на українській території й не рукою Українця, а на Білорусі й, як каже Корженьовський, „przez jakiegoś Litwina“, очевидно, спольщеного Білоруса або й Поляка, на що вказувала-б транскрипція українського г через х (kocho, druchu), а х через г (hto).

Що текст нашої пісні про хотинську війну 1621 р. не вписано швидко по її зложенні, на це вказує вже її наголовок „Piesn (w) Wołoszech o Chocimiu złozona A 1620“. Очевидно, вписувач забув уже дату війни й пересунув дату зложення пісні бодай на рік назад. На списання тексту пісні з устної передачи вказувало-б його попсування. В усякому випадку наша пісня списана або з уст або переписана з тексту, що його походження було устне. Про це свідчить сам текст пісні. Ось він:

Oy[1]) Chotimiu, hrodie dawny,
Na wsiu zemlu wielmi sławny,
Skazy ty mnie, dawny hrode,
Kozdy twoiu dolu znaydie,
Kocho teper pana maiesz,
Kocho carem nazywaiesz.
— Byli v nas Lachy pany,
Teper ia Turkom oddany.
Hory moie y doliny
Y mertypy y leskiny
Da wsie krowiu pokropieni,
Hołowami przyłożeni.
Hdie buyny kłosy bywały,
Tam sye kosty zabielały,
Kosty muzow sławy dawney

[1]) Відміни тексту, як його на підставі петербурзької копії надрукував проф. Ал. Брікнер, такі: 1 р. O. 3 р. Skaży. 5 р. Koho. 6 р. Koho. 9 р. Hory, more y doliny. 10 р. wiertypy. 14 р. sie. 15 р. mużow.

Y ianczarow prawnych.
— Skazy ty mnie, Skinderbasza,
Chto woiuiet woyska wasze.
— Oni rycerscy Lachowie.
Hto ych sławu da wypowie,
Ludzmy nielicztu woiuiut,
Pola znaku nie vstupuiut.
Nyzast v nich hrad welika,
Mustwo ich nie znaiet lika.
Syem krot tysiąc Turkow było,
Lachom czoło postawiło.
Nie wsich ziemla y zdierzałła,
Mnoho w sobie pochowała.
Zurył sye car y strelaiet,
S puzky sczastia zdobywaiet.
Po stu kul razom mietaiet,[1])
Na niesczastie narekaiet.
Chotieł sie Bohu sprotywlaty,
Chotieł hromom woiewaty.
Posziol ze wsych stron prystupom,
Hdie ich lehło mnoho trupom.
Lachy sie za ruki wziali,
Da y z wału poskakali.
Bratia, komu sława miłła,
Nie boyma sie, chot ich siła.
K rikom szably (y) strelbamy
Odpierli ich, był Boh z namy.
W tot czas, Lasze, mocnu ruku
Znaiesz kozaczkuiu druchu.
Stereży sie, Skinderbasza.
Vbiiet te kula nasza.
Iuze Sulmana vbiła
I pry niom mołoycow siła.
Za Sahaydacznoho hietmana
Y szmat woyska z nym wybrana'
Siem de niedel dla toy słławy
O boy ludziom byłł boy krwawy.

17 p. Skaży. 20 p. Chto. 23 p. Nyzacz... wielika. 27 p. zderżała. 29 p. Zarył sie. 30 p. S puszky. 32 p. пропущений. 40 p. boymy sie. 41 p. Krikom szabl y strelbamy. 51 p. te.

[1]) В рукоп. mietaiecz

Im obom siły zbywaiet,
Wsia zemla krowiu opływaiet.
Baszy cara przymykaiut,
Na prymirze namawlaiut.
Oy Osmanie, mołody care,
Hlan na otomanie stare.
Wielikuiu czast swieta wzialy,
Z Lachy pokoy zadierzaly.
Hodie z nimy woiewaty,
Pomiry moze budiem braty.
Wiekowie ho budie(m) derzaty,
A na sławu zarabiaty.
— Władysławie krolewicze,
Bohu luba twoie lice.
Mołodyie leta, staryie sławy
Twoie woienyie zabawy.
Bodayzes był dołhowieczen
Y Lach przy tobie bezpieczen.
— O ia Chotyn opuszczony
Budu sławyt na wsie strony.
Chot Osmanie słuzyty budu,
Taki Lachow nie zabudu. Amen.
Finis.

До тексту додав проф. Ал. Брікнер таку примітку: „Tekst, prócz interpunkcyi i kilku odmian ortograficznych, podany wiernie wedle rękopisu petersburskiego (Polskie IV, Quarto nr. 30, str. 260 i nn.), por. ‚Zapiski“ J. Korzeniowskiego, pod nr. 333; wiersz ośmiozgłoskowy da się wszędzie poprawić wstawieniem form polskich zamiast ruskich. W w. 21 może należy czytać nielicząc; w. 24 lika = liczby; w. 51 (властиво 52) czytaj obom; w. 61 (властиво 62) czytaj peremirze lub coś podobnego zamiast po miry moze; w. 62 (властиво 63) wiekwiekom; w. 72 (властиво 73) Osmanie w rękopisie. Parę słów pomylonych“[1]).

В тексті пісні крім очевидних полонізмів, напр. 12 р. przyłożeni, 13 р. kłosy, 14 р. zabielały, 15 р. dawney, 19 р. rycerscy Lachowie, 20 р. wypowie, 25 р. tysiąc, 52 р. ludziom і инші,

55 p. przynukaiut. 56 p. namowlaiut. 63 p. Wiekowieko. 66 p. lubo. 69 p. Bohdajeś. 73 p. Osmanu. 74 p. Paki.

[1]) Al. Brückner. Pieśni polsko-ruskie. (Pamiętnik Literacki, 1911, стор. 441).

є й цілком попсовані місця. Декуди легко догадатися первісного тексту. В 10 р. без сумніву первісний рядок „Y wertepy y iaskini" перекручено на „Y mertypy y leskiny". Р. 16 „Y ianczarow prawnych" також перекручений, в кожному разі не повний. В 21 р. приходить лекція „nielicztu". Можна здогадуватися, що це перекручене протиставлення до „ludzmy", отже може „Людьми, не лестю воюють", або щось подібне. „Nyzast" (польське сучасне: nyzacz, nizacz) з 23 р. це „нізащо", так, що цілий рядок виглядав би поправно: „Нізащо в них град великий". „Mustwo" в 24 р. це очевидно „Mużstwo" з „мужество". В 41 р. стоїть у рукописі „szably strelbamy"; тут очевидно є пропуск і повинно бути „szablamy, strelbamy" або „szably y strelbamy".

Проф. Брікнер поставив знак оклику при вислові „Y szmat(!) woyska", а тимчасом цей вислів і сьогодні живе в устах нашого народу[1]). Не можна прийняти поправки проф. Брікнера в 52 р. лекції „O boy" на „obom", бо просто вислів „obom ludziom" не має змислу, а тимчасом змисл тексту без такої поправки цілком добрий:

Siem de (коло сім) niedel dla toy słławy
O boy (за бій) ludziom byłł boy krwawy.

Найдавніші досі відомі записи української пісні, й запис пісні про воєводу Стефана в чеській граматиці Яна Благослава з 1571 р., і пісня про козака й Кулину, надрукована в польській брошурі з 1625 р., що-до своєї форми звертають на себе увагу тим, що обидві згадані баллади починаються запитами. Баллада про воєводу Стефана починається питанням, чому Дунай сумний тече, а в другій балладі Кулина звертається до козака з питанням, чи далеко його домик. Взагалі в останній балладі діялогічна форма задержана послідовно від початку до кінця. Хронологічно третій запис української пісні це той, якому присвячені оці рядки. Бачимо, шо й вона починається так само питанням, зверненим до Хотина, якого пана він має й кого називає царем.

Що-ж сказати про зміст пісні? Що її зміст торкається саме хотинської війни з 1621 р., доказом цього є й згадка про участь

---

[1]) У Грінченковому „Словарі української мови" під словом „шмат" (т. IV. стор. 505—506) зацитовані такі речення з аналогічним розумінням слова „шмат", як у нашій пісні: Багацькая дівчинонька шмат коралів має; я зроблю, щоб шмат дерева повсихало; як сотворив Бог світ і як вже було на нему шмат людей; дуже таки шмат грошей у них стало — все вислови, записані з уст нашого народу в розумінні великого числа чогось.

козацтва в ній під проводом гетьмана Сагайдачного й апострофа до королевича Володислава й згадки про турецького царя — молодого Османа, що, позавидувавши побіди Скіндербаші на Цецорі, вирушив із величезною силою в 1621 р. проти Польщі. 25 р. пісні, що говорить про турецьку силу, рахує її на „syem krot tysiąc“, се-б-то на сімсот тисяч. Це пересада, але в пісні її можна вибачити, коли й у історика Вассенберґа армія Османа виносила 700.000[1]). Поетично треба розуміти також діялог із Скіндербашею в нашій пісні, памятним авторові пісні з побіди на цецорських полях у 1620 р. Скіндербаша не брав участи в хотинській війні, бо вмер в Аккермані[2]). Тому анахронізмом була погроза йому в пісні, що його вбє куля так само, як убила „Сульмана“. Хоча в часі хотинської війни полягли на полі бою два баши, тут мабуть мав автор пісні на думці смерть сілістрійського баші. „З вересня віднесли козаки справжню побіду; сілістрійський баша був між численними трупами, що їх утратили яничари“[2]), — читаємо в історії Йорґи[3]).

Пісня кінчиться ствердженням, що Хотин лишився під владою Турків, отже вона могла повстати тільки після замирення між Польщею й Туреччиною, се-б-то в самому кінці 1621 р. або дещо пізніше, в кожному разі перед часом, заки замордували Османа в Царгороді (в травні 1622 р.) й заки звістка про це дійшла до нашої землі, бо в пісні Осман живий. Инший варіянт цієї пісні мені невідомий, тому тим більше текст цієї пісні вимагає докладної аналізи мови, щоб очистити її від налетів, занесених до неї чужинцями. Відома з одинокого цього тексту пісня про хотинську війну важна й тим, що українська пісенність не знає иншої пісні про хотинську війну з 1621 р., й тим, що в нашій пісні маємо найстаріший досі відомий і записаний в минулому зразок української справжньої історичної пісні, пісні, де згадано імя гетьмана Сагайдачного в тісному звязку з реальними історичними обставинами.

II.

Хто був автором української пісні про хотинську війну 1621 р.? Нема найменшої причини, приписувати її авторство Полякові.

---

[1]) Józef Tretiak. Historja wojny chocimskiej (1621). Wydanie nowe. Краків, 1921. Стор. 132.

[2]) N. Jorga. Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt. Gotha, 1910. Стор. 373.

[3]) Там-же, стор. 374.

Польський її патріотизм іще досить благенький в порівнянні з нестримним виливом його у „Вѣршахъ на жалосный погребъ зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска єго королевскои милости запорозкого“ Касіяна Саковича, „ректора школъ кієвских, въ брацтвѣ“[1]). Наша пісня звеличує лицарську славу гетьмана Сагайдачного й козацтва простими, але в своїй простоті сильними словами:

За Са(га)йдачного гетьмана[2])
І шмат війска з ним вибрана
Сім-де неділь для той слави
О бій людям був бій крвавий.

„Вѣршѣ“ присвячені в цілості звеличенню гетьмана Сагайдачного, але їх автор заявив у передмові, що все написане на славу гетьмана, відноситься заразом до запорозького війська,

Кгдыжъ гетманъ не самъ презъ ся, лечъ войскомъ єст
[славный,
А войско тыжъ гетманомъ, доводъ то єст явный[3]).

Устами другого ученика-декляматора вихвалює Сакович хоробрість гетьмана Сагайдачного,

Который своимъ мензствомъ слынулъ въ всѣх краях:
В татарскихъ, турскихъ, навет и въ полночных странах.
Не разъ онъ громилъ орды Татаров на шлакахъ
И загоны ихъ разилъ въ великихъ оршакахъ.

Після цього автор переходить до хотинської війни, як це й окремо на боці зазначено словами „въ Волошех року 1621“, й порівнює Сагайдачного з Леонідом:

Дозналъ моци рыцера того Турчинъ силный
В томъ тогорочном бою, якъ то был муж дѣлный,
Же въ маломъ почтѣ своихъ турским многим полком
Менжне спиралъ, поганским розѣдлымъ волкомъ.

[1]) Ці „Вѣршѣ“, видані в Київі 1622 р. й тоді-ж „мовленые от его спудеов на погребѣ того цного рыцера въ Кіевѣ, въ Недѣлю Проводную“, передрукував перший раз проф. С. Голубев у додатках до „Исторіи Кіевской Духовной Академіи“ (Київ, 1886, стор. 17—40), а другий раз проф. Хв. Тітов у книзі „Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI—XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків“ (Київ, 1924, стор. 37—50).

[2]) Цей рядок без сумніву виглядав у часі зложення пісні так: „За Сайдачного гетьмана“.

[3]) Хв. Тітов, Матеріяли, стор. 39.

За ойчизну ме(н)жне ся имъ заставляючи,
Здоровя своєго намнѣй не охороняючи.
Волѣлъ самъ, якъ Кодрусъ кроль въ Атенах въ Греціи,
Смерть поднять, бы ойчизна толко была въцѣлѣ.
Кгдыжъ лепѣй єстъ стратити животъ за ойчизну,
Нѣжли неприятелю достаться въ коризну.
Кто бовѣмъ за ойчизну не хочетъ вмирати,
Тотъ потомъ зъ ойчизною муситъ погибати.
Цный Сагайдачный волѣлъ самъ рану подняти,
Нѣжли бы поганину христіанъ выдати.
От которои раны ото умираєтъ,
Але слава и мензство єго зоставаєтъ.
Такъ, якъ спартанского кроля Леонідеса,
Который менжне кроля воювалъ Ксерксеса:
Шестьсотъ толко зъ собою рыцеровъ маючи,
Впалъ зъ ними, Ксерксово войско рубаючи,
Которого по пятькроть стотисячный было,
Лечъ от шестехъ сотъ двадцат тисяч го убыло.
Тамже и тыє шестьсотъ на пляцу зостали,
Але ся живо поймать нѣкому не дали.
Которыхъ мензство будетъ такъ долго слынути,
Поки въ своихъ берегахъ Нилъ будетъ плынути.
Такимъ способомъ рыцеръ славы набываєтъ,
Кгды ся зъ неприятелемъ менжне потыкаєтъ[1]).

Відпроваджуючи гетьмана Сагайдачного на вічний супочинок, запевняє його четвертий ученик-декляматор про вічність його слави такими словами:

Идешъ от насъ, гетмане милый,
Коронѣ той велце зычливый.
Крвю обляный пострѣломъ турскимъ,
Кончишъ животъ вырокомъ бозскимъ,
Смѣле ойчизны бороначи,
Здровя за ню покладаючи.
Єднакъ потомнымъ вѣкомъ слава
Вѣчная по тобѣ зостала,
Котроись набылъ своимъ мензствомъ
З славнымъ запорозскимъ рицерствомъ,
Которогось вожемъ былъ славнымъ,
Непріателюмъ ойчизны страшнымъ[2]).

[1]) Там-же, стор. 41. [2]) Там-же.

Тринадцятий ученик-декляматор заявив просто, що

Кто бы хтѣлъ достатечне справы описати
Петра Конашевича и на свѣт подати,
Мусѣлъ бы у кгрецкого поеты Гомера
Зычить розуму альбо тыж у Димостена[1]).

Даючи цінні звістки з життєпису гетьмана Сагайдачного, Сакович вкладає в уста цього декляматора й згадку про те, що

Повѣсть и Мултянская земля и Волошинъ,
Якъ ихъ[2]) тотъ гетман зъ своим рыцерством полошил[3]).

Найближчий із черги ученик-декляматор, змалювавши прислугу гетьмана Сагайдачного патріярхові, коли він висвячував православну єрархію, оповідає, як ледви відотхнули запорожці, а вже

Турчинъ нашолъ
Зъ многоличбнымъ поганством на отчизну нашу,
Южъ назначивши свого до мѣстъ наших башу,
Который въ Запорозком Войску хтѣлъ снѣдати,
А въ полскомъ зась обозѣ мыслилъ обѣдати[4]).
Але Богъ, въ которого моцы єстъ звитязство,
Додалъ моци нашему войску на поганство,
Же хоть шестькроть не ровно, предъся утѣкали
Турци пред нашими, кгды на них натирали,
Снѣданя имъ посполу зъ обѣдомъ даючи,
А на вечеру на честь до Плютона шлючи.
Которои не хтячи другіи чекати,
Ради неради назадъ мусѣли вступати.
Дозналъ теды поганинъ моцы Іисус Христа,
Которого блюзнили злыи єго уста,
Же нашихъ священниковъ хтѣлъ въ плугъ запрягати
И въ домахъ Божихъ конѣ обецалъ ставляти.
Але гордому все ся то вспакъ обернуло,
Же мало што войска зъ нимъ назадъ ся вернуло.
Такъ то Богъ гордымъ завше звыклъся противляти,
Покорнымъ зась и тихимъ благодать давати.

---

[1]) Там-же, стор. 44.
[2]) Се-б-то Турків і Татар.
[3]) Там-же, стор. 45.
[4]) Про те, що Турок бажав обідати в польському таборі, а вечеряти в Камянці, згадує видана в Кракові 1621 р. брошура „Poseł z Wołoch z Obozv Polskiego, Roku 1621“ (Музей Чорторийських ч. 12175).

И зъ нашихъ хоть много тамъ побитыхъ и ранных
Зостало оружіємъ Турчиновъ поганыхъ,
Єднакъ єсли зъ сповѣдю шли на тую войну,
Возмутъ заплату въ небѣ за мужество гойну
Же за христіанскую кровъ ся заставляли,
Ойчизны бороначи, кровъ свою выляли.
На томже пляцу тотъ нашъ гетман пострѣленый,
Пріихалъ до Кієва наполы умерлый[1]).

Безсмертну славу небіжчика гетьмана звеличує сімнадцятий ученик-декляматор такими словами:

Несмертелнои славы достойный гетмане,
Твоя слава въ молчаню нѣкгды не зостане:
Поки Днѣпръ зъ Днѣстромъ многорыбныє плынути
Будутъ, поти дѣлности тежъ твои слынути.
Не зайдешъ въ глубокоє нѣкгды запомнѣня.
Анѣ тя лѣта пустятъ въ долгоє молчѣня.
Бо єсли выхваляєтъ Кгреція Нестора,
Ахіллеса, Аякса, а Троя Гектора,
Атенчикове славятъ кроля Периклеса
И славного оного зъ нимъ Темистоклеса,
Рымъ зась зъ смѣлости свого хвалитъ Курциуша
И зъ щасливыхъ потычокъ славитъ Помпеюша,
Теды тежъ и Россіа Петра Сайдачного
Подастъ людемъ въ памятку вѣку потомного,
Абы єго послугы крвавыи всѣ знали
И предъ народы годне єго вспоминали,
Же то єго въ томъ долѣ тѣло єстъ покрыто
И на нагробку слова такіє вырыто:
Тут зложилъ запорозкій гетманъ свои кости
Петръ Конашевич, ранный въ войнѣ для волности
Отчизны, кгды нань Турцы моцно натирали
И пострѣловъ смертелныхъ килька му задали,
Которыми зраненый живота доконалъ,
Вѣры Богу и кролю и войску доховалъ
И умеръ, бороначи мира ойчистого[2])...

Розважуючи, якими чеснотами має відзначатися гетьман, найближчий із черги ученик-декляматор при кінці своєї мови згадує про долю попередника Сагайдачного — Бородавки. Твердячи, що

[1]) Хв. Тітов, Матеріяли, стор. 46—47.
[2]) Там-же, стор. 48.

Гетманъ глупый сам зъгинет и войско погубит,
Каждый то зъ васъ признаєт, же автор не мутит,

звертає він свою річ до запорожців, находячи в їх поступку потвердження висловлених думок:

Гетманъства уряд такърок чемусте зложили
Зъ єдного, а другому єго полецили,
Сами причину лѣпше умѣєте дати,
Бо о васъ шло, я на тотъ час волю молчати[1]).

Про лицарськість запорожців і їх ролю в хотинській війні деклямує й девятнадцятий ученик:

О Запорозком Войску кто писма читаєт,
Тотъ им мензство и славу, хоть нерад, признаєт,
Бо завше в нем такіи рицери бывали,
Што менжне непріателей ойчистых бивали.
И жадноє рицерство в насъ не єстъ так славно,
Якъ запорозкоє, и непріателюм страшно.
Скутком самым, ахъ Боже, не дай дознавати,
Безъ нихъ якъ много войска легло, досит знати,
В Волошехъ, тыми часы, за княжат и панов
И за самых велможных коронных гетманов.
Многіи тамъ рыцери на пляцу зостали,
Сердца поганом противъ христіан додали.
Ба и въ такърочной войнѣ, богъ вѣсть, якъ бы было,
Кгдыбы Запорозскоє Войско не прибыло,
Котороє съ коронным войском обокъ ставши,
Менжне поганъ разило, в помощ бога взявши[2]).

Наведені виїмки з „Вѣршѣвъ“ Касіяна Саковича про хотинську війну й ролю запорожців і їх гетьмана в ній наглядно ілюструють і польський їх патріотизм, що його ще більше в решті тексту, й силу полонізмів у мові автора, й заразом почасти вводять у ту своєрідну, так сказати-б, морально-ідейну атмосферу, серед якої зродилася й пісня про хотинську війну й Саковичеві „Вѣршѣ“ на похороні гетьмана Сагайдачного й правдоподібно ще неодна невідшукана досі памятка нашої тодішньої віршево-пісенної продукції. Протиставляючи релігійний настрій „Вѣршѣвъ“ Касіяна Саковича згідно з чернецтвом їх автора світському, лицарському змістові нашої пісні, можна дійти до безсумнівного висновку, що автором пісні був світською людиною.

[1]) Там-же, стор. 49. [2]) Там-же.

Так само будова „Вѣршѣвъ“ Саковича відмінна від будови нашої пісні: у „Вѣршахъ“ 13-складовий рядок, звичайний у тодішніх книжніх віршах, а в пісні 8-складовий рядок, відомий уже з пісні про Козака й Кулину.

III.

Переходячи до польських поетичних відгомонів запорозької хоробрости в хотинській війні та козацьких справ у звязку з тією війною, треба сказати, що їх вичислив уже Жеґота Павлі в передмові до „Pamiętników o wyprawie chocimskiej r. 1621“, вказавши, що по польськи оспівували ту війну: Іван Бояновський („Naumachia chocimska“, Ярослав, 1622, 4⁰), Вартоломей Зіморович („Pamiątka wojny tureckiej r. 1621“, Краків, 1623, 4⁰), Петро Напольський або правильніше Іван Жабчиц („Krwawy Mars narodu sarmackiego“, де описуються битви польського королевича Володислава з султаном Османом, б. м. 1628, 4⁰), Іван Рудоміна під прибраним іменем Фридриха Варзухтіґа („Dyaryusz prawdziwej expedycyi przeciw Osmanowi odprawowanej“, б. м. 1640, 4⁰), Самійло Твардовський („Władysław IV, król pols.“, Лєшно, 1649, fol.), Ахацій Пісарський, вольбрамський староста, що поляг під Хотином 1673 р. (в клясичній лицарській поемі: „Wojna chocimska“, Львів, 1850, 8⁰, що знаменитий твір його дбайливий видавець неслушно приписав Андрієві Ліпському, шваґрові Пісарського) та Гнат Красіцький (в млявій епопеї: „Wojna chocimska“, в 12 піснях. Варшава, 1780, 8⁰)“ [1]. До слів Жеґоти Павлі треба запримітити, що видана у Львові 1850 р. „Wojna chocimska“ це твір Вацлава Потоцького.

І Йосиф Третяк згадав у вступному слові до своєї монографії про хотинську війну, що „з сучасників аж пятьох оспівувало її польським віршом“. Тут вичислені твори Івана Бояновського, Вартоломея Зіморовича, Петра Напольського, Івана Рудоміни, се-б-то Фридриха Варзухтіґа, й Самійла Твардовського з такою ноткою: „Чотири перші твори, що їх вичислив Жеґота Павлі в передмові до „Pamiętników o wojnie chocimskiej“ (Краків, 1853, стор. VI і VII), це бібліографічна рідкість, що її не вдалося мені найти ні у Львові ані в Кракові“. До сучасників зарахував Третяк і Сарбєвського, що звеличив хотинський похід у своїх латинських одах (кн. IV 4), й додав: „Відомо, що

[1]) Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... z rękopisów współczesnych i druków mniej znanych zebrał Żegota Pauli. Краків, 1853, стор. VI–VII.

не на ньому кінчиться низка поетів, що оспівували хотинську війну, й що головні представники польської поезії в XVII й XVIII в., Потоцький і Красіцький, створили на цю тему дві епопеї, що так характеристично різняться від себе й носять на собі таке виразне тавро віків, що їх видали" [1]).

З недоступних проф. Третякові оспівувань хотинської війни я не міг роздобути тільки речи, приписаної без доказів Іванові Рудоміні, а виданої під іменем Фридриха Варзухтіґа. З инших видана в Ярославі 1622 р. „Navmachia Chocimska"[2]) це панегірик коронному крайчому Миколі Сінявському, що в порівнянні з ним автор говорить на адресу козака: „Nie sam szczyć się już, Kozaku" [3]).

Друга з недоступних проф. Третякові річей, хронологічно найближча, видана в Кракові 1623 р. восьмилисткова (4⁰) „Pamiątka woyny tvreckiey, w Roku MDCXXI. od polskiego narodu podnieśioney, y szczęśliwie: za łaską y dobrodźiejstwem miłego Boga, dokonaney. Przez Bartosza Zimorowicza Leop. odnowiona, y do druku podana" зберігається в бібліотеці ім. Баворовських у Львові (З. Z. 27).

---

[1]) J. Tretiak. Historya wojny chocimskiej 1621 r. Львів, 1889, стор. 2. Передмова з першого видання монографії Третяка передрукована й у краківському виданні з 1921 р. (наведена цитата на стор. 2).

[2]) Я мав у руках примірник Музею Чорторийських у Кракові (ч. 35397), спроваджений разом із иншими брошурами до Національного Музею у Львові. За уможливлення користання щиро дякую Управам обох згаданих Музеїв.

[3]) Не від речи буде тут навести вислови про козацьку хоробрість із двох польських прозових брошур із 1621 р. „Poseł z Wołoch z Obozv Polskiego. Roku 1621", не дуже захоплюється Німцями, що відстрілювалися від турецького штурму, „w czym Kozacy jeśli nie bieglejszy są, tedy rowno biegli. Ale to pewna, że częste i barzo potężne Kozacy mieli na się nawalności nieprzyjacielskie, bo tych właśnie Turek chciał znosić wprzod, żeby był do więtszego obozu łatwiejszy mógł mieć przystęp" (A 4 б).

В подячій проповіді за побіду під Хотином домініканин Фабіян Бірковський говорив: „Kto przeliczy mądrość twoję, więtszą niż wszystkie starych hetmanow stratagemata, ktorąmeś obdarzył syny twoje, gdy w nocy jako Gedeończykowie wpadali do taborow tureckich, z obu stron Niestru, siekli i bili pogaństwo? Uciekali z namiotow swych Turcy, aby zdrowia swego ochronę jaką mieli; nie miewali strachu nigdy więtszego na się, jako gdy po taborze okrzyk by namniejszy taki gruchnał: Kozak, Kozak!" (Panu Bogu w Troycy S. iedynemu podziękowanie za vspokoienie Korony, y W. X. L. z Cesarzem Tureckim. Roku Pańskiego, 1621. w Oktawę Rożańca Swiętego. Przez X. Fabiana Birkowskiego, Zakonu Dominika Swiętego Kaznodziejskiego, napisane. Краків, 1621, стор. 7. Примірник у бібліотеці Оссолінських у Львові).

Польський поет Львовянин Вартоломей Зіморович відомий нашому громадянству з двох своїх поемок „Kozaczyzna“ й „Burda ruska“, присвячених описові нападу козаків на Львів. Як виказав Іван Франко в праці „Хмельнищина 1648—1649 років у сучасних віршах“, обидві поемки Зіморовича тенденційні: „Зіморович очевидно кермується тенденцією — замазати національні і релігійні мотиви Хмельнищини і суперечно з множеством инших сучасних свідоцтв малює козаків як простих розбишак, що не шанували й своїх братів Русинів, руського духовенства, руських церков“ [1]).

А втім, відкладаючи на бік підкреслену тенденційність Зіморовича, зміна його відношення до козацтва випливала з зміни характеру його виступу: в 1621 р. як оборонців Польщі, а в 1648 р. як революціонерів.

Наслідуючи Івана Кохановського, що в одному зо своїх творів описав прапор, що його вручив Жигмонт Август пруському князеві Альбрехтові Фридрихові[2]), Зіморович оповідає шумними висловами, що на надгробному хотинському памятнику гетьмана Ходкевича вирито побоєвище, відділи польських і турецьких військ і дії самої війни. Вичисливши турецьку силу, віршує автор:

(1 б) Oto[3]) na pomoc wojskom sarmackim z pułnocy,
Kędy Dniepr prędkolotny głośne progi moczy,
Rycerstwo Zaporowskie z ochotą pospiesza,
I ledwie się nad wodą mętnej Dziży więzsza,
Potrzebę ma z Turczynem; jeszcze na Cecorze,
Zamknąwszy się potężnie w warownym taborze,
Przez dziesięć dni obronną ręką się odsieka,
Jednego z swoich tylko straciwszy człowieka,
Tamże[4]) im po Borodawce, pierwszym wodzu znaczny
Wataman Ukraińczow Peter Sajdachaczny
Hetmanić napoczyna[5]), za ktorymi w tropy
Nadciąga w gęstej kupie strach wielki Europy.

Поляки з Литовцями випадають і зводять першу битву з Турками,

(2 а) ale Turczyn mało na to dbały
Usiada od obozu ledwie na trzy strzały.
Rownie tak burza śnieżna, kiedy z czarnej chmury

[1]) Др. Ів. Франко. Хмельнищина 1648—1649 років у сучасних віршах. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XXIII і XXIV, стор. 46).

[2]) Dr. Kor. Heck. Józef Bartłomiej Zimorowicz, burmistrz, poeta i kronikarz lwowski. Львів. 1897, стор. 18—19.

[3]) З боку: 25. Aug. [4]) На боці: 30. Aug. [5]) На боці: 2. Septe.

Wypadnie z wichrem lotnym pod zimne Arktury,
Okrywa jasny Zalmon, jako z dolinami
Trzy gory gmin turecki upstrzył kotarami.
Mało na tym, tegoż dnia chciwy nader zwady
Swoj impet na kozackie obraca gromady.
Lecz gdy ognistą bronią zamysły gorące
Gasić w nich napoczęto, gdy cztery tysiące
Strzelcow niemieckich przyszło kozakom w posiłku,
Zbiegli z znaczną swych szkodą, a mołojcom kilku
Niedostało, w polu zaś Klembekowa rota
I hetmańska z Kiszczyna, i komu ochota,
Harcami się zabawia; w takiesz i kozacki
Szranki harcerz wstępuje; a zatym z zasacki
Tysiąc drabow wypada, tak się Turcy wiercą,
Że ich tysiąc polega ołowianą śmiercią.

Далі названо кількох визначніших героїв із польського боку.

Z nimi Bohdan Nizowczyk, gdy karbuje Turka,
Z głowy, nieszczęściu gwoli, spadła mu misiurka.
Aż odniosszy w czele raz przez bułat nie tępy,
Pożegnał towarzyskie z żałością zastępy.

При ньому падає Ґаревич, а

(2 б) Tym czasem cham tatarski niezbędne hordyńce
Przez Niestr, pod Mikołowem, wiedzie na gościńce
Kamienieckie; skoro się niecni zbojcy skupią,
Podrożny lud bez braku wszelakiego łupią.

По вісьмох рядках, присвячених приїздові королевича Володислава, оповідає поет далі так про дії війни:

Potym utarczka roście; naprzod harce płoche
Powstają, i tam Turkow upada nie trochę.
Na nich Oporowskiego rotmistrza podcięto,
Zatym bramę obożną łańcuchami spięto.
Chorągwie rostoczone nie zstępują z szańcow.
Ażci Cerkies dwadzieścia tysięcy pohańcow
Gwałtem do szturmu pędzi, prędko tył podają,
A od ręcznych postrzałow na ziemię padają,
Na nich Wajer z Zaniestrza kule gęste puszcza
I ratuje kozakow, a turecka tłuszcza
Lasem bliskim umyka, i tam nowa zdrada,
Czujny Dynoff z Niemcami za gory wypada
I strzelbą ich dogania, że ich tysiąc legło,
A z puszkarzem surmańskim kilka brańcow zbiegło
Do namiotow kozackich[1]); zatym noc w żałobie
Na świat wyszła, a roty zaporowskie, w grobie
Pochowawszy Zmudzika, cnego pobratyna,
Gotują się powtore na złego Turczyna.

---

[1]) На боці: 4. Septe.

Już z uporem wdzierają się krnąbrnym do ich wałow
Oni, tak go z porywczych sieką samopałow,
Że dwa szturmy straciwszy, jeszcze czyni trzeci,
Ale i tu znowu nań grad ruśniczny leci,
(3 а) Że musi tył podawać, kozak za nim goni,
A gmin turski odbiega i strzelby i koni.
Tam dopiero Polacy białogłowcow sieką,
Że krew leje się z trupow wytoczoną rzeką.
Z drugiej strony, z junaki ruskiemi, Zaręba
Namioty i armatę czarogrodzkie ręba.
Działa jedne w Niestr spycha, drugie w sztuki siecze,
Prożno się nań janczarska moc skupiona miece (sic),
Bo tak jawnie niśzczeje, jako gdy za kosą
Ostrą trawa upada, napojona rosą.

Оповідаючи про бої з 7 вересня й вичисляючи найбільших героїв, довше задержується над Могильницьким:

(3 б) A o tobie co rzekę, co o tobie powiem,
Cnotliwy Mogilnicki? I ciebie albowiem,
Gdy po turskich zamieszkach młoda śmiałość nosi,
Gdy twoj hartowny pałasz łby zgolone kosi,
Oto zdradny misulman, wprzod z cięciwy tęgi,
Puściwszy chybką strzałę, a potym w twe kręgi
Ciąwszy twardokowanym z obu rącz bułatem,
Twoję nadobną duszę rozłączył z tym światem.
Godzieneś był dłuzszych lat, teraz zaś mogiła
Cudzoziemska szlachetne twe kości pokryła.
Lecz sowicie twej śmierci poganin przypłacił,
Bo pięć set co celniejszych z swoich w ten dzień stracił,
I dwoch baszow do tego, a trzeciego żywcem
Czujny Kalina porwał z Fiedorem porywczym.

Одним із найпоетичніших місць у речі Зіморовича є рядки, присвячені набігові Татарів зпід Хотина на Поділля:

To żałosna[1]) nad wszytko: Kantymir z Podola
Na kamienieckie wraca kosz tatarski pola.
Niestetysz! Kto tu może suchem pojźrzeć okiem?
Patrząc, jako gościńcem pochaniec szerokiem
Pędzi ruskie czeredy, a w ktory kąt wpada,
Zajmuje niepochybnie wychowałe stada.
Pędzi przestronym szlakiem czabany rogate,
Pędzi owce wypasłe i capy brodate.
Tym czasem się osady zapalone kurzą
I sioła i miasteczka małe przed tą burzą.
Ani świątnice Pańskie w całości zostają,
Bo i dwory ziemiańskie i chłopskie gorają
Zagrody. Ej cny Lachu, jako takie szkody

[1]) На боці: 8. Septe.

Cierpisz? Zbojca nikczemny pustoszy twe groby.
(4 а) Twą majętność dziedziczną, ojczyznę twą pali,
Ociec i matka twoja od pogańskiej stali
Ach umiera; dziateczek twoich krwią niewinną
Napawa swe oręże; ozdobę dziecinną
Cor twoich ukochanych, wespołek z twą żoną,
Na zelżywość i hańbę pędzi nieskończoną.
Co rzeczesz? jeżeli cię gniew słuszny nie ruszy,
Gdy twe serce jedyne, gdy twojej część duszy,
Gdy twoję krew i orszak domowej czeladzi
Pies plugawy do wiecznej niewoli prowadzi?

Оповідаючи про бої 11 вересня, автор описує добре узброєння турецького війська й протиставить цьому ось яку картину:

(4 б) Przeciwko tak upstrzonym, przeciwko tak strojnym
Wypada Rusin goły z Polaninem zbrojnym.
Nie żart. hetman koronny każe siodłać konie,
Każe orły rostaczać i mężne pogonie.
Każe bić na pobudkę, ledwie wydrożała
Miedź, straszliwe Tatara dźwiękiem swym wydała,
A już placowy żołnierz na czoło wychodzi,
Przy nim w żelaznym stroju grono polskiej młodzi
Proporce malowane rozwija, a z boku
Sypie się gęsty Węgrzyn w błękitnym obłoku.
Na skrzydłach pułk Lisowski z woluntarzem wolnym
Miejsce sobie przywłaszcza, a przy wodzu polnym
Uff, dyamentowymy kirysy nakryty,
Dla Boga, dla ojczyzny stoi, jak mur wryty.
(5 а) Dalej Wajer z śmiałymi spiśnikami spieszy,
Dynoff arkabuzery i lud obcy pieszy
Rozsadza umiejętnie; rajtarowie swoją
Gromadą już w ognistym szyku dawno stoją.
Na fryzach kosmonogich chorągwie po wietrze
Rospuszczone trzymają. Sajdachaczny Piętrze,
I ty masz tu swe miejsce, bowiem tymże czasem
Każesz mołojcow kupić głośnym tołumbasem.
Tych, ktorym nie nowina po hucznym Bosphorze
Na bystrych czajkach latać, lub na czarne Morze
Wypadszy pod Biłohrod, czasem pod Techinie,
Wiązać paduchy turskie i gładkie Turkinie.
Teraz cerkaskim strojem w szerokich giermakach
Łuki perskie trzymają w arabskich sajdakach.
U każdego pod ręką kołczan pełnostrzały,
Na barkach karabiny abo samopały.
Haniebną śmiercią[1]) grożą. Jedna wszystkim rada
Podaje myśl w pirwospy przykrego sąsiada
Zagładzić...

[1]) На боці: 12. Septe.

В дальшому оповіданні сутичкам із 15 вересня протиставить автор бій козаків із найближчого дня:

(5 б) Nie tak Kozacy, nie tak, abowiem od Scyty
Za mostem odbierają plon nader obfity
I do ludnego gwałtem wdzierają się kosza,
Choćże im gruby murza śmiałego Jawosza
Zabija, bowiem mu już pies nieuśmierzony
Ostrą turkinią głowę rozdzielił z ramiony.
Lecz nie jednego za to polska szabla ścięła,
Nie jednego psa rzeka łakoma połknęła,
W wieczor zaś[1]) jeszcze śpiewak nie krzyknął czubaty,
Kiedy kozacka horda, wypadszy na czaty,
(6 а) Przez spojone łańcuchy zbiegszy czujne warty,
Czyni przystęp do turskich namiotow otwarty.
Siecze, zabija oślep, kto się jej nawinie,
Rowną śmiercią jedwabny tyran przez nie ginie
I ubogi seremak, tam pobite trupy
Zwyciężcom znakomite odkazują łupy.
Idą na majdan konie, derhy, złote rządy,
Opony drogotkane, garbate wielbłądy.
Idą otyli Turcy, bo i tych po parze
W trokach dla targu wodzi kozak po bazarze.
Dwie chorągwi, janczarom niecnym odebrane,
Synowi krolewskiemu w darunku są dane.

Наслідком невдач зародилася у Турків думка про мир. Знову-ж на польському боці настав голод. Пішли вгору ціни на сухарі, солонину й саламаху.

Więc każdy radzi sobie, już Lisowczyk z czaty
Pędzi[2]) czabany, muły, konie, plon bogaty.
W tąż Nizowczyk bawoły raz z wołoskiej paszy
Zajmuje, a drugi raz w ciemnej nocy czasy
Za rzekę[3]) przypadając do cudzego mostu
Karbuje bisurmańskich bojarow po prostu;
Strażnikow snem zmorzonych walecznik odważny
Rosprasza, że ich wielu ujął sen żelazny.
Patrzajże misułmanow, jakoć się tu wiją,
A woluntarze Ruscyna urząd ich biją.
Pierwej na poł stanęli obroceni w trupy,
Niżeli im do sprawnej przyszło zbieżeć kupy.
(6 б) Sam Cerkiesz wielkorządczą i wodzem obrany
W tym gminie wylał duszę przez okrutne rany.
Bowiem gdy począł sobie radzić prędką nogą,
Ustał w puł biegu, skoro rohatyną srogą
Przekłoł go Tomakowczyk; bitny bojarzynie,
Niemałoś Turkow pożył w tym jednym Turczynie.

---

[1]) На боці: 18. Septe. [2]) На боці: 20. Septe. [3]) На боці: 21. Septe.

Ten ręką, ten dzielnością nad insze celował,
Wierzę, i wielki cesarz będzie go żałował.

Коли навіть після смерти гетьмана Ходкевича не повелися турецькі наступи,

Odtąd[1]) co dzień większy dziw w młodym czaru roście,
Onoż swoją osobą po bukowym moście
Jedzie w ośmi tysiącach, na farbownym koniu,
A stanąwszy nieznacznie na przytomnym błoniu,
(7 а) Upatruje z pilnością, co też za osady
Ma Polska, w ktorym Niemcy i ruskie gromady
Leżą miejscu, nawiększe na kozackie szopy
Niepozorne ma oko; przeto ich okopy
Roskazuje pustoszyć z ogromnego działa
Do nocy[2]), potym skoro ran(n)a jutrznia wstała,
Najeżnicy nahajscy w niezliczonym stadzie
Za Niestrem się monstrują, a myśląc o zdradzie,
Raz rozsypką rzęsistą okrywają pole
Przestrone, drugim razem stoją w mnogim kole,
Czasem pode mgłę gęstą zbiegają ku Żwańcu,
Z tę stronę zaś Artymir ku polskiemu szańcu
Nagania setnie turskie, że przy komuniku
Konnym sypią się ciężko w zagęszczonym liku.
Ich ogniste zapały, ich jasne ruśnice
Wydają z siebie głośne nader łyskawice.
Kule zachałem lecą, ktorą z nich namaca
Człowieczeństwo docześne, wiecznie go zatrąca.
Naprzod z modrą czeladzią w rącz się ucierają
Przed okopem, potym zaś z strażą zadzierają
Obożną. Lisowczykom dzieje się bezprawnie,
Albowiem do nich pieszy wdzierają się jawnie.
A przecie każdy sławy chwalebnie swej broni,
Raz ustępuje placu, a drugi raz goni.
Mordercow saraceńskich strzelbą grzmi, a kogo
Dosiąga, morduje bez miłosierdzia srogo.
To mniejsza, lecz za rzeki z burzącej armaty
Tęgie pioruny biją na kozackie chaty.
Huczy grzmot szumnych pukow, tuż kula za kulą
Goni, a wszyscy swoje śmiertelności tulą
Do lochow wykopanych przed tą burzą...

Навіть у часі замирення

(7 б) Ktoś z Kozakow, puściwszy zdrowie na odwagę,
Pod zupełną chorągwią przebił janczaragę.

Хоч яка невеличка річ Зімоstarовича й в ній не мало шумної риторики, для опису козацьких подвигів найшлося тут досить місця. До козацтва ставиться поет із повною симпатією. Та звер-

[1]) На боці: 25. Septe. [2]) На боці: 27. Septe.

таючи увагу на те, якими лайливими словами називає автор противну воюючу сторону (напр. пес), одержуємо заразом одну з психічних причин будучого малюнку козацтва з часів Хмельниччини в його поемках.

Як показують наведені виривки з речи Зіморовича, вона писана літописним способом і на боці її тексту зазначена 29 разів дата. Очевидно літописний спосіб не міг відбитися корисно на речі Зіморовича як епічній поемі, але те, що зашкодило їй як літературному творові, тільки підносить її історичну цінність.

IV.

Хронологічно найближчою польською поетичною памяткою про запорозьку хоробрість у хотинській війні та козацькі справи в звязку з тією війною є „Pieśń o Kozakach Zaporoskich". У XVII т. своєї „Bibljografji" навів Естрайхер такий друк: „Goniec do Polski od utrapioney podolskiey Ziemi. O wtargnięciu Tatarów, Roku 1620. Pieśń o Kozakach Zaporoskich w 4-ce, k. 4".[1]). Естрайхер не подає звістки, в якій бібліотеці зберігся зазначений друк. Правдоподібно наведений наголовок списаний із примірника бібліотеки Національного Заведення ім. Оссолінських у Львові ч. 5108, бо тут дійсно оправлено разом два окремі друки: один дволистковий — „Goniec do Polski od Vtrapioney Podolskiey Źiemie. O wtargnieniu Tatarow, R. 1620"[2]) й другий дволистковий — „Pieśń o Kozakach Zaporoskich", відомий мені тільки з примірника бібліотеки Оссолінських. Ось ця

Pieśń o Kozakach Zaporoskich.

Znajciesz, Kozacy, krola, pana swego,
I też hetmana w bitwach potężnego.
Cny narod Lechow, ktory męstwem słynie,
Poki Dniepr płynie.

Nie dawnych czasow Turczyna płaszali,
W wołoskich polach z nim się uganiali.
Kadei, baszow, spachiow, janczarow,
Zdradnych Tatarow.

Nie pomogły nic ich burzące działa,
Tam hardość jego, siła szwankowała,
Sam cesarz Osman prosił się pokoju,
Ustawał w boju,

1) K. Estreicher. Bibliografia Polska, t. XVII. Краків, 1899, стор. 232.

2) Як окремий друк зберігся „Goniec" під ч. 3493 в бібліотеці Чарнецьких, що увійшла в бібліотеку ім. Баворовських у Львові.

Gdy mężny hetman Chodkiewicz wsławiony.
Przez niego Moskal i Szwed poskromiony,
Zacne rycerstwo do boju sprawował,
Regimentował.

Podczaszy możny, i serca wielkiego,
Polną buławą od krola swojego;
Szturmy gwałtowne nie straszne mu były,
Tureckie siły.

(1 б) Znaliście męstwo, samiście doznali,
Gdyście się z Turki często uganiali;
Słuchać wam było polskiego hetmana
I krola pana.

Ktory nie pragnął krwie waszej przelania,
Z dobroci pańskiej, lecz napominania
Czynił,. żebyście miast nie plądrowali,
Nie najeżdżali.

Gdyż Turczy zdradnych spusczali Tatarow
W Podolskie kraje, maslocnych janczarow,
Zkąd z plonem wielkim z Polski wychodzili,
Miasta paleli.

Mowiąc, żeście wy do winy przyczyną,
Kozacy morscy, nie car nasz zawiną,
Znieście walecznych Dnieprowych Kozakow,
Ruskich junakow.

Częste poselstwa o tym przysyłali,
Ni o czym inszym, o tym traktowali,
Chcąc wam zabronić morskiego pławienia,
Ziem spustoszenia.

A nie dziw, że się waszej mocy bali,
Z zamkow, z miast swoich przed wami pierzchali.
Doznali tego w Wołoskiej krainie,
Kędy Niestr płynie,

Kiedyście na nich w namioty wieżdżali,
Bijąc, ścinając, działa załewali,
Zkąd na tabory z dział na was strzelali
I szturmowali.

(2 a) Przyznać to musi każdy żołnierz prawy.
Ze Bog sam w ten czas był na was łaskawy.
Służciesz do końca ojczyźnie, krolowi
I hetmanowi.

Uderzcie czołem i odrzućcie zbroje,
Żałosne to są Lachom krwawe boje,
Lepiej tę moc znieść, siłę na Turczyna
I Tatarzyna

Boże, się pożal uporu waszego,
Przeciwko Panu wzruszenia takiego,
Gdyż Bog sam walczy za przełożonemi,
Krolmi wielkiemi.

Znaliście dobrze komisarskie prośby,
Także tureckie na Koronę groźby,
Isz pacta złamać chciał z nami, przymierze.
Ktoż krzyw w tej mierze?

Posłowie wielcy groźby ponosili,
Wzgardę od Turkow, gdyście w ziemi byli
Pod ten czas prawie, gdy pokoj potwierdzał,
W Carygrod wieżdżał.

Przez co Kantymir zdradny z murzami
Do Polski wieżdżał częstemi szturmami,
Ruś i Podole szeroko wypalił,
S plonem się chwalił.

Lecz mu waleczny hetman zabiegł drogę
I zadał zdrajcy krwawebitną trwogę;
Uszedł z postrzałem, w Niestrze ich ujrzeli,
Chłopi ich bili

(2 б) Za co Polacy cześć Bogu czynili,
Zwycięstwa tego więźnie prowadzili
Krolowi panu, poganin strapiony,
Z bitwy strącony.

Znajciesz, mołojcy, mężnego hetmana,
Czcicie, słuchajcie krola, swego pana,
Rycerstwo mężne, senatorow jego,
Chcząc ujść od złego.

Kośćioły, czerkwie, Chrystusowe sługi,
Metropolity, dla dusznej posługi,
Zdawna nadanych z ramienia pańskiego,
Krola polskiego.

A Bog wam zawsze będzie błogosławił,
Ten, ktory Turkom imię wasze wsławił,
I żyć będziecie w sczęśliwym pokoju
I sławni w boju.

Boże, ktory masz wszytko państwo w mocy,
Niebo i ziemię, miesiąc służy w nocy,
Daj miłość, zgodę chrześciańskim panom
I wszytkim stanom.

Як бачимо з тексту пісні, вона пригадує, як у „недавніх“ часах козаки били Турків, уганяючи за ними по волоських полях. Автор пісні признає хоробрість козацтву, але викидає йому

очайдушність, бо не слухали гетьмана Ходкевича, що не бажав проливу козацької крови. Каже, що причину татарських набігів завжди приписували Турки морським походам козацтва й тому в частих посольствах ні про що инше не трактували з Польщею, тільки про заборону морських походів запорожцям. І не дивно, що Турки боялися козацької сили й утікали зо своїх замків і міст, бо пізнали їх силу, нпр. у Волощині, коли козаки діставалися в турецькі намети, бючи та стинаючи їх. Автор пісні закликує запорожців відкинути зброю, бо „żałosne to są Lachom krwawe boje“ й краще звернути зброю проти Турків і Татар. Пригадує, як польські посли, що поїхали до Царгороду для потвердження миру між Польщею й Туреччиною, „groźby ponosili, wzgardę od Turkow“ за козацькі набіги на турецькі землі, що за те нераз нападав Кантимір на „Ruś i Podole“, випалюючи їх, аж розгромив його гетьман, очевидно Станислав Конецпольський. Далі йде в пісні зазив до молойців признати й послухати хороброго гетьмана (Конецпольського), короля, „хоробре лицарство“ й сенаторів, як що хочуть „ujść od złego“. Все тут сказане вказує виразно на час, коли повстала „Pieśń o Kozakach Zaporoskich“, а саме на осінь 1625 р., коли розбіжність інтересів польської держави й запорожців довела до оружної розправи гетьмана Станислава Конецпольського з козацтвом.

Питання авторства відкрите. Одначе беручи під увагу й зміст пісні й такі українізми, як завина, й факт, що й у війні проти козацтва в 1625 р. й у посольствах до них та переговорах із ними брали визначну участь православні шляхтичі, авторство пісні можна приписати і якомусь православному шляхтичеві, зокрема призначеному до переговорів. Для агітації між запорожцями зложено й надруковано вище наведену пісню.

V.

Виданий 1628 р. твір Петра Напольського має наголовок: „Krwawy Mars Narodu Sarmatckiego, w ktorym się opisuią bitwy potężne Naiasnieyszego Władysława Krolewica Polskiego, z Sułtanem Osmanem, Cesarzem Tureckim, na polach Wołoskich, pod Chocimem Zamkiem. Takze Stanisława Zołkiewskiego, Kanclerza Koronnego, na polach Cecorskich, z Skinderbaszą y Galgą, bitwy krotko opisane w Roku 1620 y 1621“[1]. Як виходить уже з наго-

[1]) Примірник бібліотеки Оссолінських (ч. 10776) не повний. Повний примірник зберігається в Бібліотеці Красінських у Варшаві (ч. 48219).

ловку, автор оспівує дві війни, з 1620 й 1621 рр., отже й ділить свій твір на дві частини, перша про цецорську виправу, а друга про хотинську війну починається від другого листка третього аркуша й має наголовок: Druga gwałtowna y sczęśliwa potrzeba Naiasnieyszego Władysława Krolewica Polskiego, z Sułtanem Osmanem Cesarzem Tureckim, pod Choćimiem Zamkiem na polach Wołoskich, nad rzeką Dniestrem odprawowana, począwszy a Die 6. Augusti, vsque ad Octauam Octobris w Roku 1621.

Свою річ про хотинську війну починає автор описом безпосереднього наслідку цецорської катастрофи:

Słuchajciesz dalej, narodu, poganina tego
Acz trudno i opisać okrucieństwa złego,
Żałość zalewa pioro, łzy, gdy wspomnić przyjdzie,
Kruszy się serce z żalu, bowiem zatym idzie
Szkoda twoja, Sarmato, nieoszacowana,
Mordy, łupiestwo i krzywda dawno niesłychana.
Żałosna Melpomene choć łzy smutne leje,
Mdli pioro serce, żałość, skąd rozum tępieje,
(С 2 б) Prowadź jednak tę łodkę swą tymto czerwonym
Morzem, do końca łzami i krwią napełnionym.
Bo wnet po tej porażce w Ruskie żyzne strony
Bezecni bisurmańcy puścieli zagony,
Jako charci łakomi głodem przemorzeni,
Na zdobycz wyśledzoną ze smyczy spuszczeni.
Od Załoziec, Wiśniowca, Dubna i Krzemieńca,
Korszej Bazyliej, Zasławia, Kamieńca
Sioła i dwory możne w popioł obrocili,
Ojcow bez synaczkow swych, żony zostawili
W sieroctwie owdowiałe, tak iż częściej łzami
Karmią się, cięszkim smutkiem, niźli potrawami.

O jak tam srogi płacz był, jakie narzekanie,
Jakie krwawe lamenty, jakie rąk łamanie,
Gdy one Ruskich krajow ludzie chrześciańskie
Rowno z bydłem pędzono tam w strony pogańskie!

Перейшовши до опису самої війни, автор оповідає між иншим, як султан Осман, певний своєї перемоги,

(С 4 б) Przeto chce zaraz znosić kozackie kotary,
Strzelbą, ludem szturmuje i zewsząd janczary
Posyła, na ich oboz strzelbę wypusczają
Ogromną, aż się szańce z gruntow swych ruszają.

Wtym[1]) ochotni junacy, sczęśliwe rycerstwo
Pokazało swą dzielność, wiecznej sławy męstwo.

---

[1]) На боці: Kozacy Zaporowscy mężnie się z Turkami ucierają.

Nie raz ich gęstą strzelbą z szańców wypierali
I na same tureckie tabory wpadali.
Nie bez szkody w pogaństwie ich ogromne działa
Siekli i zalewali, szarańcza pierzchała
(D 1 a) Przed odważnym Kozactwem.

Присвятивши пару рядків лісовчикам, віршує автор:

Już[1]) z burzących dział przez Dniestr w szańce ich strzelają,
W sczęściu Bellony płaczą, a Turcy padają.
Tysiącmi ich przewoził przez Stygiskie wody
Blady Charon, miał Pluto z niewiernych dusz gody.

Wtorego[2]) dnia septembra wojsko wystąpiło
Tureckie i janczarskie i w szyku stanęło,
Chcąc sprobować z Polaki sczęścia wojennego,
Znieść oboz gęstą strzelbą, jak roku przeszłego.
Tu ż nimi harce zwodzą bystrochybkim lotem,
Jeden pałaszem zniesion, drugi przebit grotem.
Ten przeszyty od łuku, ten zginął od rany,
Spadł z konia, do ostatka końmi podeptany.

Також два дні пізніше

Dnia[3]) czwartego septembra znowu się kusili
Kozacki oboz znosić, jakoż podstąpili
Z wielką mocą z armatą, Kozacy też mężnie
Odpor dają janczarom strzelbą swą potężnie.

Козацтву на поміч ідуть три гетьманські полки: Котковського, Єльського й Раковського й кілька тисяч Турків падає на побоєвищі, а инші соромно утікають, полишаючи гармати, намети, коругви й полонених.

І найближчого дня не дали Турки спокою козакам:

(D 2 б) Piątego[4]) dnia septembra do szańców przywodzą
Znowu kozackich, ale z (z)gubą swą odchodzą.
Ich zmowy i najazdy Pan Bog sam odkrywał,
A zawojnik niezbożny we krwi swojej pływał.

І в дальшому тексті свого віршоплетіння автор завжди згадує про козаків як лицарів. Коли каненський баша обіцює знести „oboz polski kozacki“ (E 1 б), всі роди польського війська відпирали Турків густою стріляниною, очевидно „Kozacy też nie prożnowali“ (E 2 a). Взагалі коли згадує автор про козацтво, завсіди додає їм епітет їх лицарськости: „odważni Kozacy“

[1]) На боці: Pierwsze srogie inkursye tureckie na kozackie obozy.
[2]) На боці: Kozacy Zaporowscy mężnie się z Turkami biją, piechota posiłkuje ich z obozu.
[3]) На боці: Trzeci raz Turcy ogromnie szturmują na kozacki oboz. Kozacy wyprawują nad Turki.
[4]) На боці: Kozacy wyprawują nad Turki.

(Е 3 б), або говорячи про те, що склонило Турків до перемирря, віршує автор:

(F 1 б) Poznali, że są bitni na wojnach Polacy,
Nie zasypiają boju przeważni Kozacy.

Віршування Напольського лихе, без літературної вартости, цікаве хиба як фактичний документальний матеріял, зокрема цікаве вичисленням довгої низки героїв, що відзначилися лицарськістю в хотинській війні. Й тут згаданий Могильницький, відомий із речи Зіморовича, також ротмістр Богдан[1]).

З решти польських оспівувань хотинської війни з 1621 р., вичислених вище, ода Сарбєвського не має матеріялу для цієї теми, а лишається ще тільки поема Самійла з Скшипни Твардовського, видана двома накладами в Лешні, 1649 й 1650 р., п. н. „Władysław IV. krol polski y szwedzki“ [2]). Описуючи тут козацький похід через Волощину, віршує Твардовський:

Szło ich, jako ogromne trzęsły o tym wieści,
Do obozu naszego tysięcy czterdzieści.
Gdzie kineli, wszędy strach, popioły i zbiegi.
Jako z gor rospuszczone Karpatyjskich śniegi
Wszytkie sobie przyległe doliny potopią,
Prożno thamy rzucają, prożno groble kopią
Mieszkańcy frasobliwi, psowie wszytko gwałtem
Woda nieutrzymana, — takim i ci kształtem
Zawalili Wołochy, zkąd co żywo w Iassy,
Błota łoży, aż i sam, porzuciwszy Jassy,
Nie dosiedział hospodar, ktore ochronione
Od Kozakow, a jednak od swychże spalone

[1]) Gucowski, i Carowic, Bohdan rotmistrzowie
Z tatarskich hord litewskich dobrzy rycerzowie
Znaczną dziurę w pogańskim wojsku uczynili,
Niźli sławnie rycerski żywot swoj skończyli.

[2]) Користуюся примірником бібліотеки Чарнецьких у бібліотеці Баворовських із р. 1650 (ч. 1957). Там-же під ч. 4712 зберігається „Wyprawa y Wyiazd Woyska, z Konstantynopola, Wielkiego y potężnego Monarchy Svłtana Amvrata Cesarza Tureckiego teraźnieyszego. Na woynę do Korony Polskiey. A to z namowy, rady, y przenaięćia, tak Luterskiego, iako y Czara Wielkiego Moskiewskiego, y inszych Katholickich Nieprzyiacioł. Roku Pańskiego 1634“. Між причинами невдачі цієї виправи згадана й така: »Siodma, trzeba było zrozumieć Kozaki Zaporowskie, wiele ich może bydź, gdzie są, czy w Moskwie, czy w Polszcze gdzie, czy na Zaporożu na swym korzeniu, czy na morzu do nas się biorąc: bo ci na nas barzo źli morzem i lądem wojując, jak pod Chocimem dali się nam i Tatarom dobrze znać, bo nie każdy do Turek i do Hordy trafil: bo to z Polaki wojna“ (D 1 б).

Licha swego nie uszły. O czym jak się sprawi
Osman prętko, wojska część przeciw im wyprawi,
Ktorzy jeden ich zagon, gdy od swych się daliej
Uniosł w stronę, na koło zewsząd obegnali.
Tu Marathon i nowe nasze Termopile[1])
Zjawiły się w Wołoszech, kiedy na ich tyle
Sto pięćdziesiąt, nie więcy, (temuli uwierzy
Wiek poźniejszy?) zastęp ow upornie uderzy.
A radzić im nie może, śle po więcej ludzi
Do Osmana, ktorego tym cięższy pobudzi
Rankor, że przyrodzony do tego narodu
Sam, co kilka noclegow z drogi beło chodu,
Umyślnie się przeciw im ze wszytkim poruszy
Wojskiem swoim, a zaraz od samego tuszy
Przepaść strachu. Jakoż część, ulększy się, kinie[2])
W przyległe bukowiny i w gorne jaskinie
Pozapada źwierzęce. Czymby o szczęśliwszy,
Gdyby beli z drugiemi, rownie się ważywszy,
Umierali pospołu. Bo gdzie się zakradli,
W też dziury i przełomy Turcy drew nakładli
I ogień podłożeli, gdzie zostali w dymie
Mizernie poduszeni. Ostatek uprzyjmie[3])
Stanie w kroku przy sobie, i w niezmiernych onych
Okrywa się tysiącach, aż w tym uniesionych
Turcy gdy chcą poimać i ogarnąć razem,
Nie tylko że uczynią sobie rum żelazem,
Ale społem jakoby zjawszy się ogniwy,
Kto śmielszy, kto nawięcej na nich natarczywy,
Sieką, zabijają, w ktorym ich uporze
Kur basza postrzelony, prożno ziemie orze
Dżyda nieutrzymana, przy tym kilka wziętych
Znakow tewterdarowych, oraz przy uciętych
Łbach chorążym. O jak patrzeł na to krzywo
Wściekły Osman! a widząc, że dostać ich żywo
Niepodobna, roskaże aż zatoczyć działa
I bić do nich, jakoby zapaść z nimi miała
Cięszka ziemia. Coż? i tak nie inszemi owi,
Ku w tym jakiemukolwiek przyszedszy szańcowi,
Razy wytrzymywają aż do samej nocy,
Ktorej ciemną poświatę mając na pomocy,
Chcą przewagę uczynić i przepaść ktorędy
Pośrodkiem nieprzyjacioł. Lecz zalegli wszędy
Jako gory poganie, ktore opasały
Brzemienną Italią, a ostre ich skały
Grożą niebu, przyszło im nazad się powrocić

[1]) На боці: Zagon ich jeden ogarną Turcy.
[2]) На боці: Część ich uciecze
[3]) На боці: a część odważnie się broni.

I do obron zaczętych koniecznie obrocić,
Żeby jeszcze do czasu krotkiego pożeli
I nie padli bez pomsty. A tak zatoczeli
Mały znowu taborek z kolas lichych kilku,
Ziemią koła zasuli, gdzie zniskąd posiłku
Aż i z nieba nie mając, dotąd się strzelali,
Że wszytkiego Osmana trzy dni zatrzymali
(Ach) garść tylko na sobie. Na koniec nie mocą,
Ani Marsem pożyci, ale ciemną nocą
Także, jako i przedtym, gdy przebić się kuszą[1])
Przez też ognie i miecze, ulec kiedysz muszą
I wpaść w ręce poganom. Chciał widzieć tych ludzi
Durny Osman, aż jako odarci i chudzi
Staną przed nim, w pilśniane tylko co szermięszki
I opończe przybrani, popadnie go cięszki
I jad i wstyd, zatymże przynamniej w obroku
Tyrańskiej swej naturze, dopadszy przy boku[2])
Szable ostrej, tnie na nich, i w kilku ochynie
Sztych śmiertelny, a potym na stojących kinie,
Że wszytkich wyścinają. Oprocz dwu zostawi,
Z ktorych do swych jednego Kozakow wyprawi,
Cicho ich ku wojskowej pociągając zdradzie
Upominki wielkimi, drugiego w zakładzie,
Dokądby ow powrocił, zatrzyma przy sobie.
A snadź choć to w szarzyźnie i takiej chudobie
Cnotę ich kładł wysoko, ktorą mimo wiele
Jej przymiotow kochają i nieprzyjaciele
Toż mu wstręt uczyniło, że gdzie beł zamyślił[3])
I owe po powietrzu zamki sobie kryślił,
Nie tam, ale w Wołoszech stolicę założył
Także wojny. A czymby naszych snadniej pożył
I rozerwał, Kozakom szlaki ich przebiega,
I jako Encelladus, gdy cięszkim zalega
Grzbietem Ethnę, prześcia im do obozu broni,
Prożno ich corrumpując. Czego jednak oni
Nie słychają, a wielkim wziąwszy się uporem,
Niesłychaną przewagą, niezwyczajnym torem
Przez wszytkie te zawady rum uczynią sobie,
Kto się poda, na stronie porażając obie,
Rowni prętkiej galerze, gdy na wielkie morze
Z miedzyziemie wypadszy, nosem ostrym porze
Brody słone, a te się na puł rościnają
Wiosły bite sylnymi; taką i ci zgrają
Przez Turki przepadali, dokąd tymi szlaki

[1]) На боці: Tandem succumbere muszą.
[2]) На боці: Tyrannis nad nimi Osmanowa.
[3]) На боці: Ktory męstwem ich territus w Wołoszech także stanowić się myśli.

I samych się i wszytkie uwiodszy swe znaki,
Nie dopięli obozu. Za co pochwaleni,
A przy brzegu Dniestrowym prawym postawieni[1])
(стор. 119—121).

Самійло Твардовський брав участь у польському посольстві князя Христофора Збаразького до Туреччини в 1622—1623 р. й був прибічним секретарем посла Збаразького, отже міг мати добрі й вірні відомості про ролю запорожців у хотинській війні. Але многословність і риторизм у дечому затемнює поетів малюнок згаданої ролі. Ось як оспівує Твардовський напад турецьких військ на запорожців:

I tedyż z impetu wszytkiego[2]).
Co gniewy i furye mogły Awernowe,
Turcy jako pioruny z gory Jowiszowe
Uderzą na Kozaki, wprzod wywarszy działa,
Z ktorego aż rumoru ziemia zahuczała.
Wyjąć zewnątrz straszliwie, a pole z płomieni
Rozświeciło. Czym jednak owi nieruszeni
Sercem wielkim cięszkie te wytrzymają razy,
I gdy widzą, że kule żadnej w nich obrazy
Przenosząc ich nie czynią, z obron swych wypadną
Tym zuchfalszy, gdzie mało o jednę się zdradną[3])
Syrtę nie przyprawili. Bo gdy się na dziwy
Ciurowie obozowi, komuby życzliwy
Mars był tedy, wysuną, oni rozumieli,
Że im niosą posiłek, aż skoro pojźrzeli[4])
Turkom w oczy, i blisko żelaza zabrzmiały.
Pierzchną ci ku obronom, jako gmin nieśmiały
Bydła przelęknionego. Kozacy się z czego
Zamieszają strwożeni, a mało do złego
Nie przyszłoby i znacznej między nimi zguby,
Kiedyby nie Chotkiewicz omełki tak gruby
Postrzegł wcześnie i zaraz nie zamknął piechoty[5])
Z potajemnych parowow, ktora w swe ochoty
Uderzywszy, i ognie ich ryterowała.
Sam jako skra, ktora się przysuta chowała
W wulkanowym kominie, cięszkim wspłonie gniewem,
I porwawszy od giermka społ z ogromnym drzewem
Tarcz niezbitą i pałasz śmiertelny do ręku,
Z połkiem się swym uderzy, z ktorego aż szczęku
I żelaz i rodeli zagrzmią wzgorę nieba,

---

[1]) На боці: Kozacy do obozu weszli 1. Sept.
[2]) На боці: Turcy na Kozaki natrą.
[3]) На боці: Ktorzy im wstręt dadzą
[4]) На боці: Ale się uniosą.
[5]) На боці: Hetman ich posiłkuje.

A tak dlugo okrutna trwała ta potrzeba,
W rownym obu zapale, poki pieszy owi[1]),
Gęsto ku zmierzonemu dobrze raz celowi
Na pogany strzelając, ich nie zamieszali.
Dopieroż i Kozacy na nie tak wjechalii,
Jako chmury burzliwe, stojąc długo w kroku,
Dotąd się rospierają, że przypadszy z boku
Eurus nieunoszony, rożno ich rozżenie,
A tu na świat obfite zleją się strumienie
Gwałtownej niepogody. Nie bez i tu krwawej,
Jako się porachują, z obu stron rosprawy.
Z naszych, oprocz Kozakow, ktorych coś nie mało,
Ale się rothmistrzom znaczniejszym dostało...

Вичисливши визначніших героїв, що полягли, віршує далі автор:

Aż i tu, mało co wskorawszy,
A znowuż się i znowu potężnie zagrzawszy[2]),
Uderzą na Kozaki. Lecz ostrożni i ci
W fortach swych i obronach trudno być pożyci
Także mogli, i owszem, nie tylko pognali
Ich od wałow, ale się unioszszy, i daliej
Po nich, po nich, nie pierwej baczyć mogą sami,
Aż się pod tureckimi ujźrzą obozami,
Zkąd i z obrony zasadzek wielka się wysunie
Zgraja na nich poganow. A tu się fortunie
Niestatecznej przypatrzyć w jednej beło chwili,
Kiedy ktorzy dopiero siekli i gonili[3]),
Nazad brzytko ucieką. Co naprzod Morędzie,
Tylko onych ratując, połkiem swym przybędzie,
Przydało się, że ku swym teł zelżywy poda,
I źle beło, by nie noc zatym płaczoroda[4])
Rozjęła tej turniej, a setnicy sami
Jako bydło parując, aż ich wekierami
W kroku nie utrzymali. Takiej się sromoty
Dla zbytnego ferworu i swojej ochoty
Kozacy nabawili... (стор. 125—127).

Коли осінь дуже задощилася й настала нужда в таборах, навіть Турок якийсь час заховувався спокійно,

Procz z Kozaki samymi mając krotofilę
Swą zwyczajną... (стор. 129).

Між козацтвом вибух страшний голод.

---

[1]) На боці: I tandem plac otrzyma.
[2]) На боці: Potym na Kozaki.
[3]) На боці: Ktorzy unoszą się znowu.
[4]) На боці: Aż ich noc diremit.

Nędza spolna wszytkim[1]),
Ktora swoim szaszorem zawziąwszy się brzytkim,
Miedzy zwłaszcza Kozaki dla zwykłej lekkości
Ich wojennej, a przytym i nieostrożności
Borodawki hetmana, aż im stąd do buntu
Podała okkazya. Więc żeby to z gruntu
Złe uleczyć, wprzod hetman z cnoty swojej znaczny
Na miejsce im owego podany Sajdaczny.
Toż żywność udzielona z wozow co żyzniejszych
Lubomierskiej spiżarnie, i tym potrzebniejszych[2])
W wojsku się zatrzymało.. (стор. 129—130).

Про те, як запорожці вдерлися до турецького табору, віршує Твардовський ось що:

Jednak czego Kozacy tedy nie dopięli,[3])
Przecięż krotko zapadszy w kilka potym nocy,
Miesiąc także zupełny mając na pomocy,
W oboz wpadną turecki, część się przeprawiwszy
Przez Dniestr cicho, a część ich na straż uderzywszy
Niezwyczajną prętkością, trwoga zatym wstanie,
Gdy pierwej niżli oczu dotrą się poganie
Za boj srogi. A owi przełomy i dziury
Czyniąc sobie żelazem, zobcinają sznury[4]),
Wprzod niż co u namiotow, ktore się po ziemi
Jako mostem pościelą, oraz co pod niemi
Twardy sen wyziewali, że w takiej bystrości,
Grassując po obozie niezmiernej wielkości,
Bez wstrętu i oporu dopną się namiotu
Omer basze, ktorego w puł żyznego potu[5])
Porannej frykacyi z pościeli wywlekszy,
Jako bydlę zarzeżą. Toż na kształt uciekszy
Ogniow przeskakujących od domu do domu
Podczas wiejskiej pożogi, a kto się nikomu
Nawinie, nie folgując, przez stosy, przez trupy
Wrocą się swym szczęśliwie z bogatymi łupy (ст. 135 136).

Тому й Турок

wprzod cięszkie plagi
Puści na Zaporozce, z dwudziestu i piąci
Dział burzących strzelając, zkąd się tak zamąci
Jako piekło powietrze, gdy smoły mu doda
Z piecow Mongibelowych jędza płaczoroda (стор. 136).

Коли прийшло до перемирря, зараз польські полководці підписалися на нього,

[1]) На боці: Między Kozaki głod.
[2]) На боці: Ktorych Lubomierski odżywi.
[3]) На боці: Kozacka znowuż irruptio.
[4]) На боці: et non irrita.
[5]) На боці: Omer basza zabit.

Jakoż tylko trudniła lekkość zwykła owa
Ukrainnych junakow, ale kiedy słowa
Panow swoich zawiedli zobopolnie sobie
I to wzajem na stronie warowali obie,
Żeby jako Kozaki w powinności starej
Krol zatrzymał, tak swoje i cesarz Tatary,
A co przeszło, utopią w wiecznej niepamięci... (стор. 141).

Нема сумніву, що найдеться ще ніодно з аналогічного рукописного матеріялу, але зібрання такого матеріялу, залежне від припадку й матеріяльної спроможности студіювати рукописи по різних бібліотеках, полишене будущині.

Оспівував хотинську війну й сучасний хорватський поет Іван Ґундуліч у поемі „Осман", але тут історії вже найменше, а втім про український елемент у поемі Ґундуліча матиму можність говорити в звязку з чим иншим.

Miscellanea.

Непубликовані листи Богдана Хмельницького 1650—1657 рр.

В 1910—1911 р. з доручення Археографічної Комісії Наук. Товариства ім. Шевченка відбув я наукову подорож до архивів у Варшаві і Москві, щоби приготовити видання матеріялів до часу Хмельниччини. На жаль війна не дозволила мені покінчити розпочатої праці і видати зібраних жерел одноцільною публікацією (в Жерелах до історії України, як це передбачувалося); теперішні відносини також не дають надії, щоби таке видання могло появитися. Щоби праця цілком не затратилася, рішився я принайменше важнійші причинки публікувати меншими партіями: в Записках Н. Т. ім. Шевч. т. 147 подав я 6 універсалів Богдана Хмельницького, на цьому місці даю до друку 13 листів гетьмана з 1650—1654 і 1657 р.

Три листи Богдана Хмельницького писані до Польщі. В листі до Адама Киселя з 20 лютого 1651 р. гетьман обговорює справу мирової комісії з Польщею, що мала відбутися „о масляниці" в Паволочі (ч. 3). Лист до Станислава Ланцкоронського зпід Могилева 24 червня 1652 р. (нового стилю) належить до серії листів, які гетьман висилав по битві під Батогом, підчас походу на Молдаву[1]); звертає тут увагу погроза, що як Поляки не помиряться з козаками, „иншого постороннього пана мусіли б ми собі шукати" (ч. 5). — Третій лист з Борків 8 вересня 1653 р. до гетьмана Станислава Потоцького знов у справі комісії; писаний незвичайно приниженим тоном, але

[1]) Пор. лист до короля без дати, Michałowski, Księga pamiętnicza с. 662—3; лист до канцлера з 24. VI. 1652, Теки Нарушевича; сюдиж належить мабуть „супліка" без дати, Памятники Времен. Комиссіи т. III 3 с. 53—56; про висилку цих листів лист Адама Войни, див. L. Kubala, Wojna moskiewska, Варшава 1910 р., с. 351.

знов є у ньому погроза (приміщена у скобках!): „колиб війська приблизилися, не без розливу крови мусілоб бути“ (ч. 6)[1].

До московських урядовців маємо 10 листів. Два листи до ростовського намістника кн. Репнина-Оболенського з 1650 р. відносяться до пограничних спорів на українсько-московськім кордоні: річ йде про пограблення купців та мішану комісію, що мала цю справу залагодити (ч. 1, 2) — В листі до стародубського воєводи Хилкова з 17 мая ст. ст. 1652 р. (ч. 4) гетьман повідомляє про похід на Поляків; лист писаний з табору, — на жаль видерте місце, де було імя місцевости (закінчення — асівка). Лист до думного дяка Лопухина 1657 р. подає тільки церемоніяльне привітання (ч. 8). Важнійші є листи до Григорія Ромодановського (ч. 9—13) з червня і липня ст. ст. 1657 р. — з останніх місяців життя гетьмана. Вони освітлюють останню кампанію Богдана Хмельницького — похід київського полковника Антона Ждановича на Поділля і Галичину, рухи Татар і Поляків; гетьман жадає помочі від Ромодановського[2].

1.

1650, 3 серпня, Переяслав. До князя Бориса Александровича Репнина Оболенського, ростовського намістника.

Наяснънѣйшого Великого Госъподара Яна Казимера божиєю милостию Короля полъского и великого князя литовского, пруского и инъныхъ многих Єго Королевъского Величесътъва, Богъданъ Хмелъницкий, Гетманъ зъо въсѣмъ воискомъ Єго Кор. М. запорозкимъ.

Божиєю милостию Великого Госъподара Цра и Вели ого Князя Алексия Михайловича всея Русии Самодеръжци и многих господаръствъ госъподара и объладателя Єго Царского Величесътва Боярину Воеводи и намѣсъникови Ростовъскому Князю Борысу Алекъсанъдровичу Репнину Оболенъскому здравия зычимъ.

---

[1]) З тогож часу має бути лист Хмельницького до короля з датою 4. IX. 1653, непублікований, пор. Kubala, Wojna moskiewska c. 45; про оба листи згадки у Міхаловського, Księga pam. c. 665, 673, 681

[2]) При цій нагоді звертаю увагу майбутніх видавців повної кореспонденції Б. Хмельницького на деякі листи гетьмана, що були видані з копій, а є в архівах в ориґіналах: 1652, червень, „супліка“ до Яна Казимира — ориґінал в Бібліотеці Пшездзецьких у Варшаві; 1654, 25 квітня, до царя Олексія — Арх. Мін. Закорд. Справ в Москві, малорос. діла, ориґінали ч. 49; 1655, 21 марта, до Василя Шереметева — тутже ч. 58; 1656, 11 січня, до підканцлера — тутже ч. 75.

Яко з давныхъ часовъ, такъ и тепер Єго Царскому Величеству єсътесъмо прихилъными и не зычимо того, абы гнѣвъ, який межи людъми Єго Царского Вєличесътва и межи нашими заходивъ, же тутъ у насъ купцовъ Єго Царского Величесътва забрано; не з насъ початокъ ставъся, Панъ Воевода Осъколъский того причиною, бо онъ купъцувъ наших въперед забравъ. Абы теды все згодъне сталося и любовъ межи людми православъными была, нехай и ваши и наши купъци на граници станутъ и все собѣ, съчо в кого побрано, поворочаютъ з нагороженъем шкод, хто съчо шкодѣетъ. Рачъ теды В. М. людей своихъ росъсудъныхъ на границу зъосълати, а зъ нашои стороны повъковъникъ або сотъникъ пограничъный такъже стати маетъ и зъ обохъ сторонъ угледати маютъ, абы правъдиве и безъ укривъженъя такъ купъци Єго Царского Величества, яко и наши были росъправълены. Отдаюся при томъ з приязънею моею любъве В. М. пилъно. Писанъ въ Переяславю ахн дня г авъгуста.

„ВМ всего добра зыч. приятел и служит рад

Богданъ Хмелницкий

Гетманъ Воиска Єго Кр. Млсти запорозкого".

З боку дописка: О чом устъне такъ Єго Царскому Величеству, яко и ВМ посланец Василей Струков оповѣст, с которым объ всем устне помолисмо.

Адреса: Боярину Воеводи и намѣсникови росътовъскому и князю Борису Алекъсандровичу Репнину Оболенскому, приятелеви нашему отдатъ.

Архив Міністерства Закорд. Справ в Москві. Малоросійські діла, оригінали ч. 38. — Оригінал на піваркуші з власноручним підписом гетьмана (зазначуємо „"). Печать типу І. (пор. І. Крипякевич, З козацької сфрагістики, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. 123—124).

2.

1650, 18 листопада, Чигирин. До кн. Бориса Александровича Репнина Оболенського, ростовського намістника.

Наяснѣйшого и великого господара Яна Казимера, божию милостю короля полского и великого князя литовъского, руского, пруского и инъных Єго Королевъского величества, Богданъ Хмелницкый, Гетманъ Войска запорозского.

Божию милостю великогого сподара, царя и великого князя Алексѣя Михайловича, всея Русии самодержци и многихъ госпо-

дарствъ господара и обладателя, Єго Царского Величества бояринови, воеводе, намѣсникови князю Борысу Алексанъдровичу Репнину Оболенъскому.

Писалес к намъ по указу Єго Царского Величества, штобъ мы купцомъ тым киевъскимъ казали на границу приѣхат, и мы до нихъ писали, штобъ они сыскавъши тотъ заборъ, на границу припровадили такъ з нашое сторони, яко и вашое. А по договору з Василемъ Струковымъ мѣли на Святую Пречистую росправу учинити. В тот часъ купецъ киевъский по указу нашему недѣл чтыры ждалъ на граници, а з вашое стороны жадное ведомости не было; теперъ тому купцеви киевъскому росказалисмо, жебы на границу ѣхалъ, а вы такъже своим роскажѣте, жебы ѣхали и тамъ з собою згодилис и жебы нашимъ купцомъ все поворочано и шкоды нагороджено, а вашимъ также поворочано будет. А притомъ Господу Богу поручаемъ. Датъ с Чигирына дня ні ноября року ҂аχн.

Без підпису.

Адреса: Божию милостю великого господара, цара и великого князя Алексѣя Михаиловича, всея Русии самодержца и многихъ господарствъ господара и обладателя, Єго Царского Величества боярину, воеводе и намѣсникови ростовъскому, князю Борысу Алексанъдровичу Репнину Оболенскому.

Дописка московського уряду: Такову отписку и листъ отдал думной дякъ Семен Заборовской [1]), а велѣл ту отписку и листъ береч і в посолскій приказ не отсылат до тѣх мѣстъ, какъ он спросит.

Архив Міністерства Юстіції. Білгородський стол, столб. 298, с. 329. Оригінал без підпису гетьмана. Печать типу I.

3.

1651, 20 лютого, Чигирин. До Адама Кисіля, київського воєводи.

Jasnie Wielmozny Msci Panie Woiewodo Kiowski, moy wielce miłosciwy Panie y Bracie.

Wiemy y widzimy, ze WMMM Pan raczycz vbigac się całemi siłami o pokoy, zeby krew chrzescianska więcey nie rozlewała się, co przez commissią IKM Pan nasz miłosciwy y Rzplta postanowic zezwoli, o ktorey skorosmy z listu WMMM Pana wzieli wiadomosc, natychmiast posłanca do Hoszczy odprawilismy. Czemu tarde do

[1]) В горі дописано щось невиразно.

WMMM Pana przybywa, nie wiemy; to tylko wiemy, y WMMM Pan wiedziec raczysz, ze ta commissia o gromnicach byc nie mogła, ze nierychło nam dano znac, Połkownicy dla odległosci mieysc tak prędko ziachac nie mogli, bez ktorych trudno nam sam ziezdzac y poczynac tę commissię; o maslanicy, da Pan Bog, ruszymy się do Pawołoczy, gdzie Iego M. Pan Starosta zytomirski votował, y zaczniemy, a WMMM Panu, ze woyska od liniey odstąpili, dziękuiemy y IM Panu Woiewodzie czernihowskiemu podziękowalismy, a na wiosne y sami odkładac commissiey nie myszlemy, tylko zeby iako w namnieyszym concursie Ich M Panowie Commisarze ziachac raczyli, wielce prosimy y przyiazni zwykłey z powolnoscią naszą iako napilniey WMMM Panu oddaiemy.

„W Czyhirynie 20 feb. anno 1651.

„WMMM Pana we wszem zyczliwy brat y sługa
Bohdan Chmielnicky
Hetman Woyska Iego K M Zaporozkiego".

Дописка: Piszesz WMMM Pan, że tam rozne wiesci, y u nas także, ktoz sie onym przeciwi, my onym nie wierzymy.

Бібліотека Пшездзєцьких у Варшаві. Ориґінал на піваркуші, дата і підпис рукою гетьмана; печати нема. З другого боку замазано кілька рядків, може адресу.

4.

1652, 17 мая. До князя Федора Андрієвича Хилкова, стародубського воєводи.

Бжиею Млстию Великого Гдря Цря и великого Кнзя Алексѣя Михайловича всея Русіи самодержъца и многыхъ гдрствъ гдря и обладателя Єго Црьского Величества околничему и воеводѣ кнзю Өедору Ондрѣевичу Хилкову стародубскому.

Богданъ Хмелницкий Гетманъ Воиска Запорозкого доброго здоровя и щасливого поноженя в долъгий вѣкъ от Гда Бга жычит и поклонъ нашъ отдаєтъ.

Писат Вша Млти рачил ко нам и Путивльца Максима Плешивого с товаришами прислат для проведи...ня[1]) задержаныхъ в Варшаве пословъ Єго Црьского Величества до сейму пришлого, который сеймъ отложили на далшый час ажъ до августа мца Ляхи, и пословъ Єго Црьского Величества ради дѣлъ каковых держатъ и поки задержатъ, не вѣдаем. Однакъ Ляхи, не-

[1]) Видерто.

приятели наши, хрестияномъ бѣду великую чинет и на два обозы войска збирают, зачим и мы рушилисмося з войском, а просим, рачъ Вша Милост причинится до Єго Цръского Величества, жебы Єго Цръское Величество нас от млстивое ласки своей не откидалъ и руку помощи нам давалъ противко неприятелем нашим, а мы служит готовысмо Єго Цръскому Величеству прямо и вѣрне. При сем буди здравъ, Бгомъ храним, а ко намъ друголюб... [1]).

Дан с табору от [2]) .... асовъки зї дня мца мая року ҂лнвх҃.

Вшей Млсти всего доброго зычливыи приятель и [радъ] служит

„Богданъ Хмелницкий Гетманъ Воиска Запорозкого".

Адреса: Бжию Млстию Великого Гдря Цря и великого Кнзя Алексѣя Михаиловича всея Русїи самодержца и многых гдръствъ гдря о обладателя Єго Цръского Величества околничему и воеводѣ Кнзю Өедору Ондрѣевичу Хилкову стародубскому, приятелеви нашему великому отдати.

Архив Міністерства Закорд. Справ в Москві. Малоросійські Діла, оригінали ч. 44. Оригінал на аркуші з власноручним підписом гетьмана. Печать типу II, знищена.

5.

1652, 24 червня, під Могилевом. До Станислава Ланцкоронського.

Sam P. Bog widzi, ze teraznieysze militibus [3]) zamieszanie y zobopolne krwie rozlanie nie z naszey stało sie przyczyny. Za oppressią bowiem wielką od Ich Mciow PP Zołnierzow, iako i PP Vrzędnikow defensione vti musielismy; rozumiemy, ze to iest WMMP wiadomo, iako sieła towarzystwa naszego garłem zapieczętowali niewinnie. Puncta postanowione nizac były, wszytko według swoiei czynili woley. Teraz tedy nie smieiąc posłow swoich do IKMPNM wyprawic, z ordi vwolnilizmy IMP Woinę, do IKM vpraszaiąc wyszełamy, aby IKMPNM od łaski swey panskiey nas oddalic nie raczył, y to, co factum est, wybaczyc raczył, bo nie nasza przyczyna. Do czego aby y WMPN miłosciwy wysoką swoią instantią przyczynnym bydz raczył, vnizenie vpraszamy. Bo ieżeliby w tym nie było łaski IKMPNM y wszytkiey Rzeczypospolitey, nieomylnie stron obodwoich krwie chrzscianskiey rozlanie, a ziemie

---

[1]) Видерто. [2]) Видерто.

[3]) Невиразно, можна читати vnitibus (!)

IKM zniszczenie bydz by musiało, a my postradawszy wszytkiego, inszego szukacby sobie postronnego musielibyzmy pana. Nic iednak nie wątpiemy, ze IKM miłosciwą swą clementią y WMMP powagą swą pomoderuiecie sami siebie. Przytym unizonemi vsługami naszemi w łaskę WMMP pilno sie oddaiemy.

Dan z pod Mohyłowa, die 24 iunii 1652.

WMNM Pana vnizoni sludzy,

Bogdan Chmielnicki Hetman z Woiskiem Zaporowskim.

Бібліотека Університету в Варшаві, рук. 385 с. 93—94; копія з надписом: „Copia listu Chmielnickiego Bogdana do X. Lanckoronskiego 24 iunii 1652".

6.

1653, 8 вересня, Борки. До гетьмана Станислава Потоцького.

Wyglądalismy po tak wielu supplikach do Maiestatu Iego Krolewskiey Mosci, Pana naszego miłosciwego, wnoszonych miłosciwey łasky panskiey, ale z wielkiem zalem nam przychodzy, gdy szłyszelismy zapewne, isz miasto panskiey clementiey Iego Kro lewskiey Mosci, Pana naszego miłosciwego, gniew panski na nas gotuie. Zaczym my iako wierny poddani sczerze upokarzaiąc się, dyriguiemi supplike naszę do Maiestatu Iego Krolewskiey Mosci, Pana naszego miłosciwego vpraszaiąc wielce Iego Krolewskiey Mosci, aby Iego Krolewska Mosc pohamowawszy gniew swoy przeciwko nam sługom y poddanem swoiem zawzęty, do dawney łaski swoiey przyioł nas, a wolę swoię panską, czegoby od nas potrzebowac raczył, bez prolongatiey, nie zblizaiąc woysk ku nam, przez Ich Mosciow Panow Commissarzow raczeł opowiedzec, a my przestac na tym gotowi bęndziemy, gdyz i sczerze Iego Krolewskiey Mosci, Panu naszemu miłosciwemu, upokarzamy się, odrzuciwszy wszysstkie obłudne postronnych ludzi persuazie, za ktoremi po te czaszy vwiedzieni bylismy, co było tylko z zalem naszym a vciechą nieprzyiacielską. Wolemi zaraz, skoro ieno nastąmpi miłosciwa łaska Iego Krolewskiey Mosci, Pana naszego miłosciwego, obrucic na postronnych nieprzyiacioł rzeczypospolitey siły y tego wetowac vsczerbku, anizeli zobopolnie krew chrzescyianską wylewac, do czego abys Waszmosc nasz miłosciwy pan suam authoritatem adhibere raczył y do Iego Krolewskiey Mosci, Pana naszego miłosciwego, przyczynny był, aby bynamniey o sczerym naszym poddanstwie nie wątpiąc, wolą swoię panską przez Ich Mosciow PP. Commissarzow nam oznaymic raczył y nas pod panską przyiąc

raczył protectią a woyskom aby Iego Krolewska Mosc zblizac ku nam nie roskazał, (gdysz by to, iezeliby woyska zblizyły się, nie bez rozlania krwie bydz musiało). Vpraszamy wszechmocnosc boską, azali poda takowe miłosierazie, ze bez zadnych przeciwnych sposobow pokoiem swiętym obdarzi. Tylko y powtore Waszmosci, naszego miłosciwego Pana, prosiem o miłosciwą do Iego Krolewskiey Mosci, Pana naszego miłosciwego, intercessią, a zatym sami siebie z powolnemi vslugami naszemi miłosciwey oddawami łasce.

Z Borku dnia 8 7bris 1653.

Бібліотека Замойських у Варшаві рук. ч. 1807 к. 99. Копія з надписом: „Copia listu do IeMci P. Hetmana“.

7.

1654, 26 січня, Чигирин. До бояр Василя Василевича Бутурлина, Івана Василевича Олферєва і Ларіона Дмитрієвича Лопухина.

Бжиею Млстию Великого Гдря Цря и Великого Кнзя Алексѣя Михаиловича, всея Великия і Малыя Русїи самодержъца і многыхъ гдрствъ гсдря і облаадателя Єго Цръского Величества, Богданъ Хмелницкий, Гетманъ Воиска Запорозкого зо всѣмъ воиском запорозъкимъ,

Ближнему боярину і намѣснику тверскому Василю Василевичу Бутурлину, околничему и намѣснику муромскому Івану Василевичу Олферєву да думному дякови Ларіону Дмитрієвичу Лопухину здравія и долгоденствія от Гда Бга мѣти желаєм.

Писали вы к нам, о чом крымскіе послы у нас были. Ханъ присилалъ до нас ускаржаючися, што в полку Богуновом Татар много побито, кгды ся назад повернули с ханом и шкоду им козаки учинили, і он просилъ, штобы ихъ не шарпано, поки передутъ; такъже Ке...мыетъ [1]) мурза и Осман акга с Татарами нагайскими мимо Корсунъ ідучи нашим краем, абы не мѣли крывды, причинялъся за ними, братерства не розриваючи. І мы отписали ханови, жебы Татаре мимоходомъ хр(и)стїян наших не шарпали и шкоды не чинили, а коли причину дадутъ і кривды чинит людемъ нашим будутъ, мы за христїан своих уймемося і от Бога помочи искати будем... [2]). Се Вашимъ Млстям ізвѣстивше, здравъствовати и друголюбствствовати вам паки желаєм.

З Чигирина кѕ генваря року ҂ахнд.

---

[1]) Видерто.
[2]) Видерто.

Вшим Млстям во всем жычливый приятелъ и слуга

„Богданъ Хмелницкий Гетман з воиском Єго Црского Величества запорозким“.

Адреса: Бжиею Млстию Великого Гдря Цря і великого кнзя Алексѣя Михайловича всея Великия і Малыя Росїи самодержъца і многых гдрствъ гсдря и облаадателя Его Цръского Величества ближнему боярину і намѣснику тверскому Василію Василевичу Бутурлину околничему і намѣснику муромскому Івану Василевичу Олфереву да думному дякови Лариону Дмитриевичу Лопухину, приятелемъ нашимъ отдати.

Архив Міністерства Закорд. Справ в Москві. Малоросійські діла, оригінали ч. 45. Оригінал з власноручним підписом гетьмана. Печать тип. III.

8.

1657, 13 марта, Чигирин. До думного дяка Ларіона Дмитрієвича Лопухина.

Божиею Милостию Великого Государя Царя и Великого князя Алексѣя Михаиловича всея Великиа и Малыа и Бѣлыа Росіи Самодержъца і многым государствам и землям восточъным и западным и сѣверным отчича и дѣдича и наслѣдника и господаря и облаадателя Его Царъского Величества.

Богданъ Хмелъницъкии Гетъман з воискомъ Его Царъского Величества Запорозъким.

Думному дяку Его Царъского Величества Лариону Дмитревичу Лопухину, приятелеви нашему, доброго здравия от Господа Бога желаем. А за поданем оказыи через столника его царъского величества Василя Петровича Кикина доброе здравие милости твоей приятеля нашего тым писанемъ нашим навѣдити не занехалисмо, зостаючи певны того, же и милость ваша приятел нашъ насъ припомнити и писанемъ своим навѣдити възаем не занехаешъ и во всѣхъ потребах нашых ходотаиствовати до Его Царъского Величества працы и охоты своеи збороняти не будешъ; о чим як не повонъпляем, такъ по обѣщанию нашом раз учинивъши вѣру по непорочъной заповѣди Христовой по вѣкъ прямими слугами Его Царъскому Величеству зостаем и вам приятелем нашим не отмѣнъними приятелми. При томъ жичъливост нашу милости вашои любви прилежно вручаем. Датъ з Чигирына маръца дня гі҃ року ҂аҳнз.

Милости твоеи во всем цале жичъливый приятел

„Богданъ Хмелницкий Гетман з воиском Его Царского Величества запорозким".

Адреса: Божиею милостию великого государя, царя и великого князя Алексѣя Михаиловича, всеа Великиа и Малыа и Бѣлыа Росии Самодержъца и многых государствъ и земел восточных и западных и сѣверных отчича и дѣдича и наслѣдника и государа и облаадателя Его Царъского Величества Думному дяку Лариону Дмитревичу Лопухину приятелеви нашему да вручитъся.

Дописка на 1 стор. вдолі: ҂рз҃і-го марта въ ке҃ день прислал столникъ Василеи Кикинъ.

На 4 стор. вдолі: 1657-го от Богдана Хмелницкого, Гетмана запорожского к думному дьяку Лариону Дмитреевичу Лопухину о кореспонденціи по ходатайствѣ у Царского Величества во все. ......[1]).

Архив Міністерства Закорд. Діл. Малоросійські Діла, оригінали ч. 73. Оригінал на аркуші з власноручним підписом геть. Печать тип III.

9.

1657, 23 червня, Чигирин. До князя Григорія Григорієвича Ромодановського.

Божиею милостию великого государя и великого князя Алексѣя Михаиловича, всеа Великиа и Малыя и Бѣлыя России самодержъца и многихъ государствъ и земель восточных и западныхъ и сѣверныхъ отчича и дѣдича и наслѣдника и государя і облаадателя Его Царского Величества, Богданъ Хмельницъкий Гетман Воиска Его Царского Величества запорозкого, другу моему и приятелю, околничому и воеводе, князю Григорею Григоревичю Рамодановскому, от Господа Бога доброго здоровя и щасливого пребываня желаем на многие лѣта. Писал ты, другъ и прятел наш, к намъ об вѣсткахъ о хану крымском, жебысмо тебѣ, приятелю нашему, известили, и мы какие маем о нем вести, и тебѣ другу нашому пересылаем, даючи знат, же южъ хан зо всѣми ордами в Очакове и притягъ до Телѣгулу и на Телѣгулѣ стоит з ордами, от Днестра ден ходу, а Нурадин салтана виправил под Каменец с частю воиска, жебы з Ляхами сходили; а кгды южъ с Ляхами злучатсе, и сам хан рушитсе со всею потугою, а злучившисе, хотят воеват украинние Его Царского Величества городы. И мы видечи их замислы злые, воиска нашѣ скупилисмо запо-

[1]) Нечитке.

розкие и для языка виправилисмо ку Днестрови, а скоро языка достанем, вирозумѣвши, просто на них пойдемъ. Бо Ляхи и до пашѣ силистрийского писали, жебы на помоч имъ з янъчарами и з арматою самъ ишол, якожъ южъ и рушилсе паша силѣстрийский и к Ляхом идет. Дошло тежъ нас вѣдати, же част Нагайцовъ понад Орелю горѣ пошли там к тому мѣсцу, где ты друъ наш з воисками Его Царского Величества оберегаешъ; зачимъ остерегаемъ, жебы на вас неубезпечоных не напали тие погане, бо як вовки тоты здрайцы звыкли впадат. А еслибысмо великую навалност турецкую видили, теды и до Его Царского Величества вышлем посланника нашого, жебы нам посилки войсками своими давал, и до Вашой Милости напишем и, счоколвекъ учнетсе, вѣдомост о всем перешлемъ. Притом зычливости вашой приятеля нашого пилно полецаемся. Дат з Чигирина кг іюня ахнз.

В(ашой) Милости другу и приятелю нашому всего добра зыч(ливый) другъ и приятел

„Богданъ Хмелницкий Гетман Воиска Его Царского Величества запор .....“.

По написаню грамоты свѣжо пришла вѣдомост, же с полоном пришовъши Татаре взяли ꙁ҃ чоловѣка; то значный южъ задор чинитсе.

Адреса: Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексѣя Михаиловича всея Великиа и Малыя и Бѣлыя Росии самодержъца и многихъ государствъ и земел восточныхъ и сѣверных отчича и дѣдича и наслѣдъника и государя и обладателя Его Царского Величества околничему и воеводе князю Григорию Григоревичу Рамодановъскому да вручитсе.

Архив Міністерства Юстіції в Москві. Білгородський стол, столб. 391 к. 84—85. Оригінал на аркуші, з власноручним підписом гетьмана. Печать тип III.

10.

1657, 16 липня, Чигирин. До князя Григорія Григорієвича Ромодановського.

Божиею милостию великого государя, царя и великого князя Алексѣя Михаиловича, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росії самодержца и многихъ государьствъ і земел восточных і западныхъ і сѣверных отчича і дѣдича і наслѣдника і государя и облаадателя, Его Царьского Величества, Богданъ Хмелницкой, Гетманъ з войском Его Царьского Величества запорожскимъ,

околничему і воеводе Его Царьского Величества, князю Григорью Григорьевичю Рамодановскому доброго здоровя от Господа Бога и счасливого пребыванья на многие лѣта желаем.

Грамота Твоей Милости принесена до нас ѕі дня мѣсяца июля, въ которой пишеш до насъ, же до сихъ часъ тебѣ, приятелю иашому, от великого государя царя нашого, Его Царьского Величества указу не маеш, жебысь нас войсками Его Царьского Величества разными посилковалъ. А што есмо в прежней грамоте до тебе приятеля нашого писали, ознаймуючи, же ханъ крымской з ордами въшедши в полкъ брясловскиї, городы украинные пустошат, казаков стинает и людей в полон беретъ, — тые вѣсти истинные и подлинные сут, бо посълалисмо посланника нашого Василя Бута, сотника хоролского, ешче перед тым, покил се не рушил самъ хан, до него, звѣдуючи его замыслов, для чего он присягу зломал, на городы украинные вышел с Крыма[1]). Теды хан кримскиї отказалъ посланцови нашому: для того з ордами вышелъ с Крыма, жебысмо ся з Ляхами зышолъ, а скоро злучимся, зарас со всею потугою ляцкою, крымскою и нагайскою пойдемъ просто на казаков, а то для того учинили и хотят воевати, же есмо з войском Его Царьского величества запорожским не хотѣли з ними и з Ляхами воевати і помочи им давати, на кого они схотят пойти. Зрозумѣвши мы добре зъ языков тотарскихъ и с повести посланника нашого о замыслах ихъ бусурманскихъ, взявши Бога на помоч и счастьем Его Царьского Величества, рушивши все войска Его Царьского Величества запорожские з сотником (?) нашымъ в очи тому неприятелеви тое войско Его Царского Величества запорожское послалисмо, которое войско южъ до тых час ставши под Брясловлем и потребу с тымі неприятелемї мают и бютца, и по указу нашому Онтон, которой в Полши з войском былъ, южъ пришовши подъ Хотѣнъ, идет такожъ же в очи тымъ неприятелем. Просимъ тебя приятеля нашого, какиї указ от Его Царского Величества мѣти будете, рачь намъ известити и того посланника нашого не бавя со всякими вестями, какие у тебя, приятеля нашого сут, вскоре отпустити. На Дон писалисмо до казаковъ донскихъ, жебы Татаром покою не давали, але взявши Бога на помоч, ихъ воевали. Такъже на Запороже указ от нас был и южъ, хвала Богу, же пошодши казаков з Запорожа семсотъ, несчисленное множество Татаръ позасталых и Татарокъ постиналї и неволников

[1]) В копії: с крыла.

скилко тысечей вызволилї. І повторе тебе приятеля нашого просимъ о скорымъ на тую грамоту нашу отписе.

Данъ с Чигрина ѕі҃ дня мѣсяца июля ҂аχнз·го.

Вашеи Милости всего добра зычливый приятель

Богданъ Хмелницкой, Гетманъ з воиском Его Царьского Величества запорожскимъ.

Спиcокъ листу ханского что нашъ посланецъ принес тебѣ приятелю нашому посылаем, с котрого обо всем Вашъ Мость выразумѣешъ.

Спиcокъ списка.

Мостывыи Пане Гетмане запорожский̈, приятелю нашъ.

Здоровя доброго зычимо вам, полковником и атаманомъ і всему войску запорожскому. Мы пришедши з ордами нашими под Ачаков, послалисмо до вас посла нашого то естъ Салтанаша, отзываючис вам с приятелством никгды не розорванымъ і просилїсмо, абысте были з воиском своим вышли под Кодемом, мѣлисмо с собою мовити о речахъ, а о том теж просилисмо васъ, абысте намъ допомогли компаниї на нашыхъ неприятелей; для лѣпшой вѣры хотѣлисмо вамъ дати заставу з людей нашихъ, якую бысте хотѣли. На счо от вас ани жаден значный человѣкъ не пришол ани тежъ вы з войскомъ своим; любо бысте были не пришли, теды было выслат людей яких до нас значныхъ, абысмо с собою розмовилисмо в правде; прислали былисте до нас одного человѣка блиского, которой до нас пришол не долека Днестра; мы до вас, як много раз великих людей нашыхъ посылалисмо, то есть акговъ; вы теды сами не пришовши до розмовеньяся з нами албо тежъ якого человѣка блиского своего не прославши, теды орди наши мовили намъ: вы есте паномъ нашымъ и поведаете намъ, ижъ присяга есть ваша с казаками, а кгды он з вами есть о приятелстве, чему через цѣлыї рокъ стада наши зобирают, такъже и людей нашихъ в неволю берутъ, козаков своих не повстегаєтъ от своеволи; такъже послали есте до него, абы вышелъ с воиском своим противко вам до розмовенья, албо теж яких значныхъ людей выслалъ; штож с того, не машъ ничого; чи такое приятельство будетъ; он самъ южъ давно тую присягу зломал; мы як много доброты ему учинилисмо, а онъ запомнѣлъ, а тепер з нами ничего доброго не хочет учинити. Такъ мовили всѣ орды наши. Мы тут в тую сторону пришедши з ордами нашими, заразъ почели всѣ орды наши мовити о вас, на счо мы им ничего не мовили, абы не вѣдали, гдѣ ся маем обернути з воисками нашими. Мы

теды раду учинивши з беями, мурсами, акъгами нашими, абысмо се от вас жадным способом не отлучилис, кгдыж з нас жаден от вас не отступит, а счосмо перед тым мыслили, Бога взявши на помоч, южъ есмо пошли на нашихъ неприятелей. Мы все для вашого доброго працовалисмо, нашого слова не слухалисте, помочи нам не далисте, чтош с тымъ чинит? Богъ намъ самъ нехай допомогает, оного просим. Ежели тежъ воля ваша з нами зоставати въ приятелстве, теды сваволныхъ повстегайте, иже зобранныї добра и людей одошлѣте, мы зъ вами учинивши раз присягу, чи тежъ вамъ шкода якая пришла албо с Крыму, албо з Очакова, албо з Белагорода од людей нашихъ? Вѣдаемо о том добре, же жадноя не пришла шкода, зъ Ногаевъ такъже; але вы своеволи не повстегаете, претож теперешнего часу повстегайте і на присязе стойте. Тылко Вашъ Мость своей стороны не розрывайте, мы своей стороны, заховай Боже. Претож повстегайте, абысмо и мы скверчене од наших людей не слухали, а коли повстягнете, же нашим людем кривда не будет, то они не будут перед нами плакати.

Дать под Шаргородом, дня к-го мѣсяца июля року перво ҂ахнз-го.

Вашъ Мости всего добра зычливый
Магмет Кгирѣй.

Число в том листу написано ведлухъ ляцкого колендару.

Припис под листом: Мости Пане Гетмане, вышлисмо з ордами нашими, которые дармо не вернутца, мусять тут гдѣ добиватца кола вас.

Дописка: Уважай же Вашъ Мость тот листъ, якая неправда бесерянская: рекомо то хорошо пишут, а войну з нами хотят точиты и Ляхов взяли пят хоронгвей и двѣ гормате с Каменца подолского, а другихъ Ляхов ожидают еще ї, с тые вѣсти Вашъ Мость якобы своим оком видет.

Архив Міністерства Юстіції в Москві. Білгородський ст., столб. 391 с. 67—72. Копія з надписом: Списокъ с листа.

11.

1657, 19 липня, Чигирин. До князя Григорія Григорієвича Ромодановського.

Божиею милостию великого государя, царя і великого князя Алексѣя Михаиловича, всеа Великия і Малыя і Бѣлыя Росиї самодержца и многихъ государьствъ і земель восточных и западныхъ і сѣверныхъ отчича і дѣдича і наслѣдника и государя

и облаадателя, Его Царского Величества, Богдан Хмелницкиї, Гетманъ з войском Его Царьского Величества запорожскимъ.

Околничему і воеводе, князю Григорью Григорьевичу Рамодановскому, другу і приятелю нашему, доброго здоровя от Господа Бога и щасливого повоженья в долгие лѣта желаемъ. Подлинная и певная вѣсть пришла свѣжо, же Антонъ по указе Его Царьского Величества запорожским, отлучившисе од Ракоцого, тянет до войска[1]) того, которое есмо виправили тепер против ханови. Счо постерегши Ляхи, же Антон одлучилсе, заraз с Татарами знявшисе, потребу мают з Ракоцымъ, а бодай до сых час южъ трактатов з Ляхами и с Татарамї Ракоцыї не учынилъ і примире не взялъ; а скоро с собою всѣ тие три здоймутсе, то всѣ силы нѣгде инде, толко на городы Его Царьского Величества украинные обернут. Зачимъ, тое ознаймивши, просим тебя приятеля нашого, рачь с тыми Его Царьского Величества ратнымї людми к нам на посилокъ, поки єще Татаре не обогнали, поспешати, жебы тие зообопилние неприятеле, Татаре і Ляхи не утѣшилис. Якож уповаем на милость божию і щастье Его Царьского Величества, же не утѣшатсе, толко Вашъ Мость прудко поспешай с тим войском. О Литвѣ тую вѣдомость маем, же вся на Киев[2]) хочет ити і воевати, и Ляхи, котрие передалис були до Онтона, всѣ поутекали знову до Ляхов. Такая то здрада ляцкая, якъ здавна звикли фѣкъглями жит: тепер[3]) явная их здрада показалас. І повторе просим, рачъ Вашъ Мость с тым войском поспешати і намъ вѣдомость в прудкомъ часе, какиї указ мѣти будете, днем і ночю давайте знат. Притом приязни Вашъ Мости пилно полецаемся. Дат с Чигрина ді іюля ҂аҳнз-го.

Вашей Милости всего добра цале зычливый
Богдан Хмелницкиї,
Гетман войска Его Царьского Величества запорожского.

Архив Мін. Юстіції в Москві. Білгородський ст. столб. 391, с. 63—65. Копія з надписом: Списокъ с листа.

12.

1657, 22 липня, Чигирин, до князя Григорія Григорієвича Ромодановського.

Божиею милостию великого государя, царя і великого князя Алексѣя Михайловича, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росиї са-

---

[1]) В рукописі: до войско. [2]) писано нечитко. [3]) в рук.; тетер.

модержца и многих государствъ и земел восточныхъ и западных и северных отчича и дѣдича и наслѣдника, государя и облаадателя, Его Царского Величества, Богданъ Хмелницкиї, гетман з войском Его Царского Величества запорожскимъ околничему і воеводе, князю Григорю Григоревичьо Рамодановскому, другу и приятелю нашому, доброго здоровъя и щасливого в долгие лѣта пребываня от Господа Бога мѣти зычим.

По килкократ пишем до вас, друга і приятеля нашого, ознаймуючи, же хан з ордами вийшо(в)ши і з Ляхами злучившисе, всю свою поганскою потугу на городы украинные обернут конечно умыслили, Боже, толко имъ не допоможе, яко же і надѣю маем, же тие погане потѣхи не отнесут, Ваш Мость толко рач се поспешат з ратнымї Его Царьского Величества людми, которых в области своей маешъ, і як прудко Ваш Мость рачиш притегнут в городы украинские с тымї войсками, албо нѣтъ, рачъ нам ознаймити, жебысмо запевне вѣдалї, ежели Вашъ Мостъ до нас поспешитсе, бо южъ Ляхи облудние и хитрие, маючи с собою Татаровъ, и князя семиграцкого бодай южъ до сего часу не ошукали і ласками своими не звели; а если зведут, то і тот намъ неприятелем зостанетъ. Притом приязни Ваш Мости пилно полецаемсе, а о одпис прудкиї просим, ежели сподобатсе Вашъ Мости албо нѣт. Данъ в Чигринѣ кв҃ июля ҂ахнз г.

Вашъ Мости всего добра зычливыї друг і приятел

Богдан Хмелницкой, Гетман Войска запорожского Его Царьского Величества.

Архив Міністерства Юстіції в Москві. Білгородський ст., столб. 391, с. 40. Копія з надписом: Списокъ с листа.

13.

1657, 23 липня, Чигирин. До князя Григорія Григорієвича Ромодановського.

Божиею милостию великого государя, царя і великого князя Алексѣя Михаиловича, всея Великия і Малыя і Бѣлыя Росиї самодержца і многихъ государьствъ і земель восточных і западныхъ і сѣверных отчича і дѣдича і наслѣдника і государя і обладателя, Его Царьского Величества Богдан Хмелницкиї, Гетман з войскомъ Его Царьского Величества запорожскимъ, околничему і воеводе Его Царьского Величества князю Григорью Григорьевичю Рамодановскому, другу і приятелеви нашому, здравия доброго от Господа Бога желаем.

По килкокрот от нас поновляетца писанье наше до Милости Вашеи, приятеля нашого жедаючи, абы есте Милость Ваша, друг і приятель нашъ, з ратнымї Его Царьского Величества людми до нас на помоч поспешалъ напротивка ханови крымскому і Ляхом во едино сувокупленно, которые на нас и на всѣ городы наши Его Царьского Величества украинные жестоко наступуют і все православне, чего им Богъ нехай всемогущиї не допоможет, іскоренити хотят. А што і повторе велце просим, абы есте Милость Ваша к нам поспешали і до нас о походе своем, яко наскоре днем і ночю знат давали, жебы есмо были запевне увѣдомлени, ежели се маем скоро Милости Вашеи сподевати, жебысмо могли чим рихлей тыхъ замыслов поганских запобѣгти (?) і над нимї, сколко Богъ милосердныї помочи подасть, счастьемъ Его Царьского Величества промыслъ учинит, о що і по трете Милости Вашеи жедаючи, самыхъ нас ласце приятельской яко найпилне залицаєм. Дат с Чигрина июля дня кг҃ року ҂аχнз.

Милости Вашей всего добра цале зычливыї приятел

Богдан Хмелницкиї, Гетманъ з войскомъ Его Царского Величества запорожъскимъ.

Архив Міністерства Юстіції в Москві. Білгородський ст., столб. 391, ст. 57—58. Копія.

Подав *Іван Крипякевич.*

До питання про авторство Літопису Самовидця.

Порівнуючи життєпис Романа Ракушки - Романовського, поданий Вадимом Модзалевським,[1]) з подробицями оповідання Самовидця, дійшли історики Віктор Романовський[2]) та Микола Петровський[3]) до висновку, що власне Самовидцем був згаданий Ракушка. Можливість тотожности особи Самовидця з особою Ракушки-Романовського приймає також Олександер Оглоблін.[4]) Хоч докази згаданих вчених переконуючо промовляють за тим,

[1]) Перший військовий підскарбій (1663—1669) Роман Ракушка — в „Записках Іст. філ. Відділу Укр. Ак. Наук“, кн. І. (1919) ст. 18—52, кн. II. (1920—22) ст. 29—59).

[2]) Хто був „Самовидець«? в „Україні“ 1925, кн. V. ст 60—73.

[3]) До питання про певність відомостей літопису Самовидця й про автора літопису (Романа Ракушку - Романовського) — в „Зап. Ніжинського Інституту народньої освіти“, кн. VI. 1926. ст. 1—80.

[4]) До питання про автора Літопису Самовидця — в „Записках Іст. філ. Відділу Укр. Ак. Наук“, кн. VII—VIII. 1926, ст. 181—196.

що автором літопису був Ракушка, то все таки є в оповіданні Самовидця такі місця, які противорічать такій розвязці питання про авторство Літопису Самовидця. На тім місці спинимося на двох фактах літописного оповідання, в яких хибно добачує Петровський свідоцтво авторства Ракушки.

Одним з тих фактів є справа присутности Самовидця у поході Золотаренка на Білу Русь. Петровський розглядаючи цю справу подає, що „під р. 1654 є в літописі така подробиця, що свідчить, що автор був у війську Золотаренка“ на Білій Руси, що знова промовлялоби за авторством Ракушки, як козака ніжинського Золотаренкового полку. Цією подробицею — на його думку — малаби бути згадка у літописі, що козаки одержали царську платню, яку одержали тільки козаки при Золотаренкові.[1]) Тимчасом дотичне місце в тексті літопису звучить ось як: „А гетманъ Хмелницкій того року стоялъ з войсками своими и его царского величества под Хвастовом, и от его царского величества присилано козакамъ жалованя копѣйки золотые“ [2]). Не говорить отже Самовидець про одержання царської платні, яку дійсно одержали тільки Золотаренкові козаки на Білій Руси [3]), тільки про вислання царем платні козацькому військові, що стояло під проводом самого гетьмана Б. Хмельницького під Хвасвовом. Про це оповідають також в своїх листах, писаних у Хвастові, Іван Виговський [4]) та царський післанець Петро Протасєв, що власне привіз сюди цю платню [5]). Ця отже подробиця промовлялаби навпаки за присутністю Самовидця при боці гетьмана у Хвастові. А хоч Самовидець оповідає досить про акцію Золотаренка на Білій Руси в 1654—5 рр., не замовчує одначе й про акцію Хмельницького на Україні, причім оповідання про події на Білій Руси переплітає згадками про події на Україні. Колиж приймемо, що Самовидець був при боці гетьмана, то без сумніву міг він мати відомости про акцію Золотаренка, хоч й не був при останнім. Щоб докладно оповідав Самовидець про події на

[1]) Петровський, ор. с. ст. 40.

[2]) Літопис Самовидця II. вид. Київ 1878, ст. 38—9.

[3]) Акты Южной и Зап. Рос. т. XIV. № 12, ст. 443, лист І. Золотаренка з табору під Новим Биховом, д. 15. XII. 1654 до Олексія Михайловича; про се також й у В. А. Мякотина: Очерки соціальной исторіи Украины въ XVII—XVIII. вв. т. І. вип. І. Прага 1924, ст. 40—1.

[4]) дня 29. VII. 1654 до боярина Вас. Бутурліна, Акты Ю. З. Р. XIV. № 1. ст. 50.

[5]) дня 15. VIII. 1654, до царя, Акты Ю. З. Р. т. X. № 15, ст. 689—697.

Білій Руси в 1654-5 рр. — як це підносить Петровський — не можна на се згодитися; бож й сам признає, що літописець замовчує дійсну причину відвороту козаків з Білої Руси. Петровський пояснює це тим, що „Ракушка обходить мовчанням цей факт в літописі, бо це був один з неприємних для його епізодів з життя, бо 1667 р. (себто 2 роки пізніще) в травні бачимо його простим козаком м. Ніжина“. Супроти того — на його думку — можливо, що вже тоді звільнено його разом з Василем Золотаренком з дотеперішніх їхніх посад.[1]) Більше одначе правдоподібности матиме таке вияснення замовчання цього факту, що Самовидець знав про козацький похід на Білу Русь тільки з оповідання.

Ще менше переконуюче є инше місце у тексті літопису, яке на думку Петровського „дуже яскраво свідчить, що Роман Ракушка був автором літопису“.[2]) Тим місцем є отся записка під 1670 р.: „Тогожъ року посылалъ метрополита киевскій Іосифъ Тукалскій посланца своего Романа Ракушу, протопопу браславского до святѣйшого патріярхи в Царигородъ о подтверженя сакри на метрополію кіевскую. а то для того, же и епископъ премыслскій, Антоній Винѣцкій озывался метрополитою киевскимъ, и жебы одинъ хто з нихъ былъ метрополитомъ, а не два метрополити, чого нѣколи перед тим не бувало; которого посланного святѣйшій патриярха Мефтодій не хотѣлъ приняти без вѣдомости цесарской, и так ажъ мусѣлъ ехати до Солуня ку цесаровѣ, от которого привезлъ писмо, такъ же и от визира до святѣйшого патриархи, же позволено приняти, и такъ принятъ и соборне позволено и потвержено метрополію Іосифу Тукалскому, ажебы нѣхто иншій не отзывался метрополитомъ и архіепископомъ киевскимъ, тотъ же посланій протопопа браславскій вывезлъ соборную клятву от святѣйшого патриярхи на заднѣпрянского гетмана Демяна Многогрѣшного“.[3]) Цей одначе факт не є представлений в літописі вірно, бо не посилав Тукальський Ракушку до патріярха в справі свойого затвердження на митрополії — як це подає Самовидець. Вже раніще, 16 березня 1668 патріярх Методій не тільки затвердив Тукальського на київській митрополії, але й признав його своїм ексархом.[4]) Ракушку зноваж посилав Тукальський з проханням, щоб патріярх зніс

[1]) Петровський, ор. с. ст. 40. пор. Літ. Сам. II. вид. ст. 35—41.
[2]) Петровський, ор. с. ст. 52.
[3]) Літ. Самовидця, I. вид. ст. 56, II. вид. ст. 109 – 9.
[4]) Акты Зап. Рос. V. ст. 114—6, № 71.

клятву, яку кинув на львівського епископа Йосифа Шумлянського, тому що цей був висвячений виклятими грецькими черцями[1]), та уділив Шумлянському свого благословенства. За посередництвом султана виєднав це Ракушка у патріярха,[2]) який своєю грамотою в червні 1670 р. оголосив Шумлянського законним та правдивим львівським владикою, а викляв його суперника Ярему Свистельницького.[3]) Супроти того, наколиб автором літопису був Ракушка, бувби вірно представив ціль свойого посольства до патріярха.

Невірність цього оповідання старається Петровський пояснити тим, що Ракушка як автор літопису навмисне промовчав цей факт „того, що перш за все сама справа з цім Сімеоном (себто з Шумлянським) була настільки негативна з боку православних поглядів Ракушки, що йому було не варт залишити її в свойому літопису, да ще в звязку з своїм іменням. З оповідання патріярха Христифорову видко, що Ракушці навіть прийшлось, аби одержати од патріярха задовольнення бажань Дорошенка й Тукальського відносно Сімеона, прохати султана й візіря. цих „ворогів христіянства“ зробити примус над патріярхом. Про цей примус над патріярхом наш літописець зазначує тільки, що патріярх не хотів приняти Ракушки „без відомости цезарской“; тут Ракушка теж перекручує факти, аби не вказувати свій неприємний вчинок відносно патріярха. З другого боку, це посольство Ракушки до Константинополя було, можливо в звязку з близістю Ракушки до Дорошенка й до Тукальського, а потім літописець відносився до Дорошенка вороже й того не хотів споминати про свої вчинки“.[4]) Таке одначе вияснювання справи не може вдоволити, тому що літописець, хоч не зовсім ясно, то все таки не мовчить про сам примус Ракушки над патріярхом

[1]) А. Петрушевич: Іосифъ Шумлянскій, первый львовскій уніятскій епископъ — в „Галичанин-і“ кн. І. вип. І. Львів, 1862, ст. 120; Архивъ Юго-зап. Рос. ч. І. т. Х. ст. 300, № CXIV.

[2]) Соловйов (Ист. Россіи, кн. III. т. XII, ст. 414—5) подає оповідання про ці заходи Тукальского і Дорошенка у патріярха в справі виєднання благословення для Шумлянського. Про це оповідає опісля патріярх московському післанцеві Хрістіфорову, який поплутав імена львівських владик: Шумлянський у нього „Латинець Симеон“, натомість Ярема Свистельницький має у нього імя Шумлянського: „Йосиф“.

[3]) I. Szaraniewicz: Patrjarchat wschodni wobec kościoła ruskiego w Polsce i Rzeczypospolitej polskiej в „Rozprawach i sprawozd. Wydz. hist.-filoz. Ak. Umiejętności“ т. X. Краків 1879, ст. 37.

[4]) Петровський, op. c. ст. 56.

при помочі султанської протекції. Нема отже сумніву, що наколиб Самовидець знав докладно про ціль посольства Ракушки, з певністю подавби це. Не могла також бута негативною з боку православного світогляду Самовидця справа цього посольства з тієї причини, що ходило тут про патріярше благословенство для еп. Шумлянського, пізніщого унїята; бо хоч цього вже тоді номінат київської митрополії Винницький з своїми приклонниками обвинувачували о склонність до унії[1]) та в такім світлі представили його патріярхови,[2]) то одначе з певністю не вважав Шумлянського за такого загал православних, для яких авторитетом був не Винницький, а Тукальський. Пізніщий київський митрополит Гедеон Четвертинський писав до московського патріярха Йоакима в тім часі, коли жив з Шумлянським в неприязни та знав про тайне його приняття унії, про Шумлянського, що він „еще в то время тайно не присягал на унѣю, чтоб могл осѣсти престол Лвовский".[3]) Ще в часі люблинського зїзду в 1680 р. вважав загал православних Шумлянського своїм оборонцем.[4]) Оповідання-же самого Самовидця під 1671 р., що „пріехалъ у свою епархію епископъ лвовскій, Іосифъ Шумлянскій до Могилева Днѣстрового, которого розказалъ гетманъ Дорошенко силою провадити в Чигиринъ зовсѣмъ, которого и взято в Могилевѣ з великою жалостію усего народу, зостаюючого на тот час у Могилевѣ, а звлаща подчасъ ярмарку богоявленского; которого запровадивши в Чигиринъ, не много держачи, Дорошенко отпустилъ за стараніемъ отца метрополити",[5]) зовсім не свідчить про це, щоб Самовидцеві справа благословенства патріярха для Шумлянського була неґативною, та щоб він знав про попередні заходи Тукальського та Дорошенка за Шумлянським у патріярха.

---

[1]) Петрушевич: Сводная Гал.-р. Лѣтопись съ 1600 по 1700 г. ст. 150 (ркп. Кишки). — Львівські ґродські акти (Львівський бернард. арх.) т. 419, ст. 1895, протестація Заґвойських, Березовських та инших проти Шумлянського з 2. IX. 1667. — Архивъ Юго-зап. Рос. ч. I. т. X. ст. 653, № CCXLIV, протестація Струся проти Шумлянського з 12. IV. 1668.

[2]) Арх. Ю. З. Р. ч. I. ст. 252, № CII, протестація Шумлянського з 16. V. 1668, проти Винницького.

[3]) Арх. Ю. З. Р. I. т. X. ст. 767, № CCLXXVII, лист Четвертинського з д. 17. II. 1690.

[4]) Таким уважає його Величко (Лѣтопись II. ст. 503) оповідаючи про цей зїзд на основі якогось „диряюша", написаного православним участником цього зїзду.

[5]) Літопис Самовидця I. вид. ст. 57, II. вид. ст. 89.

Наведені факти різко суперечать тим згідностям, які дадуться віднайти між життєписом Ракушки та подробицями літописного оповідання. Не можна одначе заперечити, щоб Самовидець не був звязаний близче з Чернигівщиною, головно з околицями Ніжина та Стародуба, та щоб не стояв якийсь час близько сучасного українського державного проводу. Це може промовляти за авторством Ракушки, одначе не може ще вирішити в тім напрямі питання. Бож в тім часі можнаби знайти більше Ніжинців, що займали якінебудь уряди при гетьманах. Таким був Іван Биховець, про якого згадує Величко, що він „при тогобочних чигринских гетманах бѣ канцеляристом, и тамо тотъ Хмельницкого дѣяній діаріушъ (мова тут про діярій Самійла Зорки); переписалъ билъ себѣ“.[1]) Пізніще був канцеляристом при лівобічних гетьманах Многогрішнім[2]) і Самійловичу[3]) та скуповував для себе маєтки в Чернигівщині; так купив він в 1667—83 рр. млини на річці Османі під м. Вороніжом, а опісля Грабівський хутір біля місточка Олишівки, що належало в той час до ніжинського полку.[4]) Недостача друкованого джерельного матеріялу, якийби висвітлював докладніще життєпис Бихівця, не позволяє нам робити дослідів в порівнанні його життєпису з літописним оповіданням; тому булоби побажаним, щоб місцеві дослідники Чернигівщини, маючи доступ до недрукованого матеріялу могли перевести розгляди в цім напрямі.

Микола Андрусяк.

Ще до ґенези форми українських дум.

В найновіщій праці проф. Ф. Колесси про ґенезу форми дум („Українські народні думи і їх відношення до віршів, пісень і похоронних голосінь“) виводить автор форму дум від похоронних голосінь; тому не може погодитися з давніщим поглядом дра Бирчака про залежність форми нашої героїчної поезії (річ іде про „Слово о полку“) від візантійської церковної пісні (др. В. Бирчак: „Візантійська церковна пісня і „Слово о подку Ігореві,“ 1910). Здається, що досить виразно вказано на споріднення

[1]) Літопись т. І. вид. І. ст. 54, вид. II. (Памятки укр. письм. т. І) ст. 31.

[2]) Акты Ю. и Зап. Рос. т. VIII. ст. 156, № 48; т. IX, ст. 239, № 55; ст. 245, № 59; ст. 450, № 111; ст. 456—8, № 112.

[3]) Ibid. т. XI, ст. 371, 373, № 113. — т. XIII. ст. 310—17, № 82.

[4]) Ол. Лазаревський: Описаніе Старой Малороссіи, II. Полкъ нѣжинскій — Київ 1893, ст. 101.

форми „Слова“ і дум. Але про „Слово“ вчені не одної гадки — дехто думав, що се прозовий твір, дехто, що віршовий (перегляд у проф. Грушевського, Історія укр. літератури, II, 194 і д.). Тепер, здається, переважає думка про віршову форму „Слова“ (м. і. так думає М. Возняк в свойому курсі літератури). Та якби там не було зі „Словом“ — то ми маємо свідоцтва про істнування поезії Бояна з XI ст. (в другій пол.), а вона мала мати віршову форму — співана була при акомпаніяменті струнного інструменту. Форма була подібна до теперішніх дум. Та вже з X ст. маємо пісні (героїчні), анальоґічні своєю формою до дум — на звеличання Святослава, що заховалося в літописі, вказав проф. Грушевський (Література, II, 139 - 140). Воно виглядає ось так:

князю Святославу возрастшю и возмужнѣвшю
нача съвокупляти воя многи и храбри,
и легко ходя акы пардусъ войны многы творяще,
ходя възъ по себѣ не вожаше,
ни котьла, ни мясъ варя,
нъ по тонку изрѣзавъ конину,
ли звѣрину,
или говядину на углехъ испекъ ядяше,
ни шатра не имаше,
нъ подкладъ постлавъ и седло въ главахъ:
також де и прочіи вои его все бяху.
и посылаше къ странам глаголя:
хощю на вы ити.

Форма цієї пісні не дає сумніватися в те, що вона тут заціліла нездеформована літописцем. Такі самі пісні істнували вже в першій пол. X ст.; я спостеріг, що оповідання під 907 р. в літописі має в одному місці форму героїчної пісні, як ця про Святослава, а друга така, більше здеформована, приходить під р. 941 (похід Ігоря на Царгород). Пісня про похід Олега не знищена так; я попробую її тут реконструувати:

поиде Ольгъ на коних и кораблихъ,
и бѣ числомь кораблий двѣ тысяци,
и приде къ Царгороду.
и Греци замѣкоша Судъ и градъ затвориша,
и вылѣзе Ольгъ на брѣгъ,
и повелѣ воемъ извлачити корабля на брѣгъ.
и повоева около Града, и много убійство сътвори Грекомъ,
и палаты многы разбиша,
и церкви пожьгоша,
а иже имаху плѣньникы,
овѣхъ посѣ*каху*,
другыхъ же муч*аху*,
ины же растрѣ*ляху*,

а другыя въ море вмѣ*таху*,
и ина многа зъла тво*ряху*.

Дієсловний рим, замітний в думах, „Слові", пісні про Святослава і в приповідках, зазначених в Повісти (пр. аще кто матере не слуш*аетъ*, въ бѣду впад*аетъ*), або в тих „крилатих словах" Володимира:

Руси есть веселіе пити,
не можемъ безъ того быти —

вказує, що дієсловний рим особливо був в тих часах поширений в героїчних піснях, хоч були партії без риму, а то й без ритму. Богато говорить і стиль тих пісень, і їх мова — при вистудіюванні того можнаби їх ще лучше визначити. — Друга пісня, про Ігоря, виступає сильно здеформована, ось частина:

ихже емше, овѣхъ расти*наху*,
другыя акы странь поставляюще стрѣ*ляху* [въ ня],
и изла*маху* (що?),
опакы руцѣ съвязыв*ахуть*,
гвозды желѣзены по средѣ главы вбыв*ахуть* [имъ],
много же [святыхъ] церквей огневи прѣдаша,
монастыря и села пожьгоша,
и имѣнія не мало на обою страну възяша.

В скобках додатки літописця — пісні непотрібні.

Поки я візьмуся за глубші студії над цими піснями, хочу лише замітити, що героїчні пісні складалися зараз слідом по подіях, отже тут маємо сліди творчости X століття. З огляду на те чи не требаби ставитися обережніще до тези дра Бирчака. Христіянство в X ст. в нас, певно, було, — було воно ще в IX ст. (житіє Георгія Амастридського, Степана Сурожського, Фотій), а в 944 р. маємо згадку про церкву св. Іллі — але чи при такому незагальному розповсюдненні христіянства можна приймати вплив візантійської гимнольоґії на витворення форми нашої героїчної пісні? А маємо право (гіпотетично) посунути цю форму в IX ст. (907 р. від нього не далекий) — там маємо вістку Теофана з 817 р. про славянських гуслярів. Правда, вони певно не українські — але, як видко, можливо, що вони були і в нас. А в IX ст. хиба гимнольоґія Візантії в нас не була поширена! Говорю це з огляду на те, що проф. Грушевський прихилюється в найновіщих часах до тези дра Бирчака (Істор. укр. літ. I, 98, II, 195—6). З огляду на повищі явища, мабуть дотепер не замічені, я скорше прихиливсяб до тези проф. Колесси. Впрочім, сподіваюся дати дальші вияснення — як вистудіюю ці останки.

Теофіль Коструб.

М. Стриковський про турецьку неволю в творі 1575 р.

При кінці вересня 1574 р. вибрався галицький підчаший Андрій Тарановський в характері посла Польщі для Туреччини в подорож до Царгороду. Між людьми його оточення, що товаришило йому, був і Матій Стриковський. В квітні 1575 р. повернуло посольство й з ним Матій Стриковський назад до Польщі[1]). Опис участи Стриковського в польському посольстві до Туреччини займає значну частину його віршованої автобіографії „Maciej Strykowski Osostevicius sam o sobie i przygodach swoich w zwiedzeniu rozmaitych krain świata", надрукованої на вступі його „Kroniki", виданої в Кенігсбергу 1582 р. й перевиданої 1766 й 1846 рр.

Повернувши до Польщі, видав Стриковський свою річ „O wolnośći Korony Polskiey, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, a o srogim zniewoleniu inszych krolestw pod tyrańskim jarzmem Tureckim: o rokoszu ninieyszego tyrana Tureckiego Amurata, y wszystkich Krolow domu Ottomańskiego, krotki a skuteczny wywod: tudziesz ktorymby sposobem ta zła moc pogańska vkrocona być mogła. Matysa Strykowskiego przestroga, w Konstantynopolu według czasu istotnie gwoli oyczyznie napisana". Вийшла друком у Кракові 1575 р. з друкарні Миколи Шарффенберґера[2]). Про цей свій твір ось що віршував Стриковський у своїй автобіографії:

A wróciwszy się do swych, wszystkom wierszem spisał,
Com sam swym okiem widział i com właśnie słyszał,
I wydałem na światło tractat o Wolności,
Jak jej strzedz, jak jej bronić z uprzejmiej pilności,
Wydałem też przestrogę, o czym Turcy radzą,
A jak się z Amuratem pożrzeć Polskę sadzą,
Wydałem ich postępki wojenne, domowe,
I w rokoszu z carzem swym jak mieli rozmowę[3]).

---

[1]) Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Stryjkowskiego. Wydanie nowe, będące dokładnem powtórzeniem wydania pierwotnego królewieckiego z roku 1582. Poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Stryjkowskiego przez Mikołaja Malinowskiego. Варшава, 1846, стор. 7—12.

[2]) Там-же, стор. 20.

[3]) Там-же, стор. XXI. Варто тут зазначити, що згадуючи, як „się dwiema Turkom sam wiosłem obronił", що хотіли продати його, з приводу цього оповів Стриковський далі таке:

I wysiadłem pod hakiem, Wiśniewiecki, twoim,
Szacując twój smętny grób wspól z przypadkiem moim.

У відсилці про „hak" подане пояснення, що це була „szubienica o sześci

Подаючи звістку про несвизький рукопис „Kroniki“ Матія Стриковського, проф. Станислав Пташицький наводить між иншим уривки з посвяти рукопису князеві Юрієві Олельковичеві Слуцькому. В цій присвяті згадав Стриковський і про свій твір „O wolności Korony Polskiej“: „Udałem się do Turek — писав Стриковський у присвяті — z posłem, gdy mię wziął z sobą za pomocnika poselstwa“. „To, comkolwiek z pożytkiem tej rzeczy pospolitej i przestrogą być rozumiał, — писав далі Стриковський, — spisałem wierszem porządnym, a wróciwszy się do ojczyzny, podałem to w druk, zwłaszcza książki o wolności korony polskiej i W. X. L.“ Посвята Стриковського підписана 21 червня 1575 р.[1]).

„Spis abecadłowy druków polskich, które dochowały się w zbiorach bibljotecznych“ К. Естрайхера виказує три примірники твору Стриковського з 1575 р., а саме в бібліотеках: Тарновського в Дзікові, ґданській і Бібліотеці ординації Красінських у Варшаві[2]). Завдяки ввічливости Управ Бібліотек, варшавської й Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, за що складаю щиру подяку, я мав можність користуватися примірником Бібліотеки ординації Красінських у Варшаві, що оправлений разом із краківською брошурою Стриковського з 1574 р. „Przesławnego wyazdu do Krakowa, y pamięći godney Koronaciey Henryka Walezyusa“ і т. д. Коли примірник писання Стриковського з 1574 р. заховався в цілості, на жаль примірник його твору з 1575 р. дефектний: бракує наголовка, присвяти (Іванові Костці) й трьох листків самого тексту.

Про турецькі справи, а саме: „O niewoli tureckiej“, як читаємо в пагіні, говорить Стриковський, почавши від відворотного боку 7 листка. Змалювавши всесильність волі турецького цісаря, автор віршує ось як далі:

---

hakach nad odnogą morską, na których Wiśniewiecki z Piaseckim wisieli“. (Там-же, стор. XVII).

[1]) Stan. Ptaszycki. Wiadomość bibljograficzna o rękopisie nieświeskim kroniki Macieja Strykowskiego. (Pamiętnik Literacki Львів, 1903, зош. II, стор. 220 - 221). У нас призвичаїлися називати цього історика Стрийковським. Одначе в останніх часах вертають польські вчені до прізвища історика з XVI в. Один із новіших істориків польської літератури пише: „Maciej Strykowski (Stryjkowski) (Matys Strykowius)“ (G. Korbut. Literatura polska od początków do powstania styczniowego. T. I. Варшава, 1917, стор. 280—282).

[2]) K. Estreicher. Bibliografia Polska XV.—XVI. stólecia. Zestawienie chronologiczne 7200 druków w kształcie rejestru do Bibliografii, tudzież spis abecadłowy tych dzieł, które dochowały się w bibliotekach polskich. Краків, 1875, стор. 200.

(8a) Coż rozumieć: gdy sie tak obchodzi z swoimi,
Co czyni z chrześciany w niewoli biednymi,
Bo w każdym państwie, ktore mocą opanuje,
Wojewodę, biskupa, jak chłopa, traktuje.
Jeśli sie nie poturczysz, toś w wiecznej niewoli,
Żonę, dziatki, imienie wezmą, zaż nie boli?
Ano przed tobą wszystki roskoszy twe niszczą:
Żoneczkę pohańbiono, dziatki w nędzy piszczą.
Rzeczesz co, to w podeszwy wnet biją korbaczem,
Musi sie nędznik cieszyć gorzkorzewnym płaczem.
Biskup[1]) i pan, co przedtym w roskoszach pływali,
Radziby zaś odrobin z dobr swych używali,
Ano i ty odejmą z beneficiami,
Zarowno biskup, opat, castelan z gburami,
Ktorych przedtym zdobiły pompy i infuły,
Dyszą w pęciech u Turkow, nieważne im były.
Nic tam patryarchowie z metropolitami,
Nic biskupi, nic xięża z archimendritami.
Przypatrzyłem sie dobrze, jak ich czci poganin,
Gdyż u nich za psa w wadze każdy chrześcianin,
Pchnie go nogą wszeteczną, ibre gaur kopek,
A jeśli słowo rzecze, to kijem jako w snopek.
Xiądz drwa po mieście wozi, żywności szukając,
Co przedtym gębę wznosił z ofiar używając.
Drugi za pługiem chodzi w łapciach a w siermiędze,
Daj nadto dań Turkowi, zewsząd pełno nędze.
(8б) Wszystki stany ściśnione, świeckie i duchowne,
Chłop, pan, biskup w niewoli mają miejsce rowne.
Miejsca święte zgwałcone, klasztory, kościoły,
Stawiają w nich wielbłądy, konie, muły, woły.
A drugie poświęcili swemu Machmetowi,
W ktorych przedtym czyniono chwałę Chrystusowi.
Budowne kosztem wielkim ołtarze zburzono,
Na ktorych wonne Bogu ofiary kurzono.
Urzędy świeckie wespoł z świętymi zmagtwane,
Prawa, wolności wszystki w niwecz połamane.
Chrześcianin w domu swym zawżdy niewolnikiem,
Tego pętem, łańcuchem wiążą, tego łykiem.
Ale ja prożno wiążę w swoj wiersz długie słowa,
Gdyż nie wypowie tego i namędrsza głowa.
Przeto[2]) ktorzy w wolnościach całych jeszcze trwają,
Niech im (radzę) obronę ze wszech sił stawiają,
Chcąli tego nie cierpieć, co dziś cierpią drudzy,
By nie byli z biskupow, z xiążąt, z ślachty słudzy,
By nimi nie kupczono jako niemym bydłem,
By nie skrocono srogim wolności wędzidłem,

---

[1]) На боці: Srogie zniewolenie chrześcian.
[2]) На боці: Napominanie do wolnych narodow.

By nie brano z dziatek ich dziesięciny srogiej,
By praw, dobr nie zgwałcono i świebody drogiej,
By nie był niewolnikiem w swym własnym obchodzie,
By nie płakał, jak drudzy, w niewoli po szkodzie.

Вже з наведених слів бачимо, як твір Стриковського з 1575 р. став одним із джерел твору Мартина Пашковського з 1615 р. п. н. „Dzieje Tvreckie, y vtarczki Kozackie z Tatary", що з них цікаві для нас уступи вибрав я в замітці „Мартин Пашковський про козацькі сутички з Татарами й долю ясиру" в 147 т. наших „Записок". Пашковський просто плягіював місцями твір Стриковського.

Своє упімнення, звернене до вільних народів, мотивує Стриковський тим, що Турки вже заволоділи одною й другою Азією, Грецією, взяли Африку з державами, великими портами, з Чорним і Білим морем. До цього вони перевищають усіх своїми скарбами, й не дивно,

(9а) Bo od nich do nas idą wszelkie aromata,
Złotogłow, altembasy i jedwabna szata.
Korzenie, trunki dobre drogo nam przedają,
Bo trzeźwo, miernie żyją, w czym nas przewyższają:
Przestanie chłop na ryżu z wodą, a w atlasie,
Ten kuje, a ten szyje boty w altembasie.
Konie od nich najlepsze za pieniądze wielkie
Do nas idą, i stroje do ubiorow wszelkie.

Словом, що передтим християни мали, будучи вільними, це тепер дорого купують у Турків. А для християн полишився тільки плач:

(9б) Tak iż ony lamenty Hieremiaszowe
Słusznie na chrześciańską dziś przypadły głowę.
Dziedzictwa[1]) cudzoziemcom nasze sie dostały,
Srogie ręce sierotom chleb własny pobrały.
Wodęśmy własną swoję za pieniądze pili,
Drwaśmy swoje u pogan w niewoli kupili.
Nad szyją nam okrutni katowie stojeli,
Spracowanym od pracej wytchnąć dać nie chcieli.
Słudzy naszy niegodni, ci nam panowali,
A w naszych własnych państwach nam roskazowali.

Так нарікають тепер Серби, Болгари, Боснійці й Далматинці.

Wzdychają[2]) z płaczem ony słowieńskie narody,
Bracia naszy, w niewoli pozbywszy swobody,
Ktorzy za gniewem Bożym, a swą niestwornością,
Obciążeni są smętną turecką srogością.

[1]) На боці: Threni Hieremiae.
[2]) На боці: Lament chrześcian pod jarzmem tureczkim.

Зітхають і плачуть також инші народи, що їх Турки позбавили волі.

(10а) Ci wszyscy narzekają, straciwszy świebodę,
Bowiem w własnych dziedzictwach kupują i wodę,
W domach własnych i głowy gdzie pokryć nie mają,
W płaczu żadnej godziny wesołej nie znają
Jeden janczarzyn tysiąc chrześcian zniewoli,
Żonę mężowi weźmie, a zaś to nie boli?
A jeśli[1]) co rzecze, weźmie w łeb korbaczem,
Albo kijem w podeszwy, musi milczeć z płaczem.
Dziewkę, gdy sie podoba, weźmie bez sromoty,
Ojca z matką zaparwszy, używa niecnoty.
Turczyn niegodny, jak psow, chrześcianow dręczy,
Leda o co morduje, łupi, bije, męczy.
Jeśli na koniu jedzie imo psa Turczyna,
Musi zsieść, ukłonić sie, bo inaczej wina.
Wziąłby kijem, gdyby mu tej czci nie uczynił,
Zstąp z drogi, choćby sie też po pas w błocie zglinił.
Nadto[2]) czyrwony złoty z głowy od każdego
Dają i od dziecięcia, choć dziś rodzonego.
Zaś co pięć lat z każdego domu wybierają
Dzieci za dziesięcinę, ktore poturczają.
Matka z ojcem dziecięcia już nie ujźrzy nigdy,
Płacząc w niebo wołają: pomści, Boże, krzywdy!
Dziewki też urodziwsze gwałtem wybierają,
Przeto matki przez nozdrze kolca im wprawiają.

(10б) I coż[3]) cięższego, jedno gdy dziecięcia strada,
Matka z ojcem z żałości omdlewając pada?
Wiecznie go nie ogląda, a z chrześcianina
Uczynią z wiernej dusze złego poganina.
Przy mnie ich przywiedziono o piętnaście tysiąc,
Na janczarstwo w sarajach czarskich wszystkich ćwicząc.
Ci już ojca i matki, przyjacioł zabaczą,
A w pogańskim[4]) zakonie, jak im grają, skaczą.
W tych ma obronę swoję cesarz najpewniejszą
I przeciw chrześcianom tarczą najmocniejszą:
Ci zawżdy przy nim chodzą, ci go obierają,
Ci do szturmu, ci zamkow mocno dobywają.
Z chrześcianow mąż godny u nich do wszystkiego,
Baszowie, sędziakowie z narodu naszego.
Sami chłopi nikczemni, gdy uciekasz, goni,
A gdy sie mu zastawisz, wnetci z placu stroni.
Tylko zawojem straszy, niechajże mu spadnie,
Poznasz, iż chłopsko płoche, pożywiesz go snadnie.

---

[1]) На боці: Srogość tureczka.
[2]) На боці: Dań.
[3]) На боці: Wybieranie dziesięciny z dzieci.
[4]) На боці: Janczarowie i adziamagłani z chrześcian.

Tylkoć to chrześciańska niezgoda przyniosła,
  Iż ta potwora sprośna tak głowę wyniosła.
Bo z chrześcian pogany misternie działają,
  Gdy ich sześćdziesiąt tysiąc co pięć lat zbierają.
Z ktorych Turkow poczynią, a tym sie zmnożyli,
  Iże trzy części świata już prawie strwożyli.

Нема більше ніж триста літ, як Турки піднесли роги. А якої сили набрали вони, коли забрали держави, що перетривали кілька тисяч літ так, що вони тепер стогнуть у турецькій неволі.

(11а) A jak oni młodzieńcy trzej w piecu ognistym,
  Sercem zawżdy wzywają Boga przeźroczystym.
Zaś sie potym ojczyźnie swojej przypatrują,
  Ktorą w niewoli widząc, znowu sie frasują
Wolności swej żądają, ktorej mieć nie mogą,
  Bo wszędzie żalu pełno, narzekania z trwogą.
Jeśli z ktorym co mowisz w rzeczy pociesznego,
  Poznasz w rozmowie bojaźń serca niewolnego.
Bowiem ci nie odpowie nic z wesołą twarzą,
  Gdyż sie myśli ich z mową w płochej trwodze zarzą.
Także gdy sie przypatrzysz potrawom ich z picim,
  Wnet sie nasz Polak steskni, zbrzydzony ich życim.
Nuż gdy sie chcą ucieszyć muzyki ochłodą.
  Tak grają, jak owemu, co go na śmierć wiodą.
Wszystki ich pieśni z granim narzekania pełne,
  Nota, jak owce biednej, gdy z niej golą wełnę.
Nie mogą głowy podnieść pod turecką ręką,
  Ktorą są zhołdowani, jak piekielną męką.
Mając pamiątkę w ręku straconej wolności,
  Wesołego nic począć nie mogą w żałości.

І ось вони звертаються до християнських панів, що живуть у повній свободі, звертаються до папи, звертаються до цісаря. Також

(11б) Wiedzą, iże Polacy przodek w męstwie mają,
  Ktorym dank i w przystępie i w mocy dawają.
Znają śmiałość litewskich i ruskich kozakow,
  Znają dzielność podolskich, wołyńskich junakow.
Nie tajemny im Mazur z Prusakiem w swym męstwie,
  Wiedzą, iż Sarmatowie wszyscy biją cerstwie.

Знають про силу чеських князів, про угорську сміливість, про справність Італійців, про еспанську швидкість, про сміливість Французів, знають і про инші хоробрі християнські народи, але незгідливість не дає їм знищити поганської сили. Християнській незгідливості завдячують Турки свою силу. Оповідаючи, як Турки зруйнували в двадцятьох днях Ґолету, будовану протягом сорок років, віршував Стриковський:

(14б) Żal[1]), płacz z oczu wyciskał. gdym patrzył na działa,
Ktorych ztamtąd w Galacie wielka moc leżała,
(15а) Także gdy przywiedzione ludzie przedawano,
Xiędza, ślachcica, chłopa, nic nie brakowano,
Jednych kijmi na bazar, jak bydło, pędzono,
Drugich sieką, a drugich w więzieniu wędzono.

А чому Турки побіджають? На це дає Стриковський таку відповідь:

(15а) A Turcy[2]) zatym rostą, rzeczże, skąd to mają:
Bo nas sprawą, czujnością, pracą przewyższają.
Nadto Turcy na wojnie porzucają złości,
Chrześcianie w obozie mnożą nieprawości.
Niemasz żadnych roskoszy u Turkow na wojnie,
Tylko potrzebną żywność, u nas wszystko hojnie.
U nas[3]) w wojskach zbytkowi każdy zołnierz służy,
Niecnota i drapiestwo, rozboj i gwałt płuży.
Polak sie strojem zbytnim, picim hojnym bawi,
A Węgrzyn męstwa swego łotrostwem nadstawi.
Włoch swych roskoszy strzeże, Niemiec sie obżera,
Czech spi, a Francusz skacze, Hiszpan też wydziera.
Angielczyk też i Skotczyk na frezie wywija,
Holander, Swed z Duńczykiem szwarcbir sie napija.
Coż tedy za dziw, jeśli oni zwyciężają,
Ktorzy trzeźwą miernością nad nas przodek mają?
Za miarą trzeźwość, sprawa, rząd, czujność przychodzi,
A nam picie, obżarstwo, nierząd, gnuśność szkodzi.
Coż za dziw, iż ten zły syn Agar niewolnice
Podbił własnego łoża pod szablę dziedzice,
(15б) Iż dziś po ich ojczyźnie srogo burząc chodzi,
A we krwi wiernych Bożych koniem po pas brodzi?
Przenika dziś niebo płacz niewinnych sierotek,
Narzeka w srogim pęcie rowno z panem kmiotek.
Wzdychają xięża niewczas, hardzi kanonicy
Muszą dziś canon pełnić w pęciech roskosznicy.
Nauczą apostolskiej opatow pokory,
Nie idą przed biskupy z poczty łsniące dwory.
Chodzi z nich właśnie, jako Piotr, poniewoli każdy,
A nad szyją poganin stoi, srogi zawżdy.
Zabaczyli pompy swej greccy biskupowie
W Sio, w Cyprze, w Modonie, roskoszni Włochowie.
Radziby dziś zwierzoną paśli trzodę Bożą,
Lecz ich strachy tureckie złą niewolą trwożą.
Radziliby dziś lepiej o rzeczpospolitą
Serbi z Greki, lecz trudno już leczyć podbitą.

---

[1]) На боці: Goleta.
[2]) На боці: Tureczka mierność.
[3]) На боці: Chrześciańskie złe obyczaje.

Już wszyscy w rownym stanie siedzą z poddanymi,
Panuje sędziak, kadej, beglerbek nad nimi.
Płać głowczyznę w każdy rok, panie ziemianinie,
I dziesięcina z dzieci pewnie cie nie minie.
Ustęp z domu, musulman tu będzie nocował.
Kijem weźmiesz, stacyej jeśliś nie zgotował,
Żonęć weźmie i corkę, trudno jej masz bronić,
Albo syna, a ty w kąt z płaczem musisz stronić.
Daj na konie, na samych żywność wszystkim hojnie,
Choć chłopu, wyrządzaj część jak baszy przystojnie.
(16a) Konieć z wozow wyprzęże i bawołow z pługa,
Ty depcz przy nim, jako pies, zniewolony sługa.
Zbije, zniszczy w więzieniu, dobra twe ogoli,
Bez wstydu sodomią pełni po swej woli,
Nie patrząc rożności płci; czym sie i źwierzęta
Brzydzą, to chrześcianie cierpią nieborzęta.
Ledwo w kącie dopuszczą chwały Chrystusowej,
Milczkiem, skrycie, niech dawa przodek Machmetowej.
Kościoly lepsze na swoj zakon poświącają,
Chrześcianom opadłych ledwie pozwalają,
I to za wielkie dary, a nigdy nowego
Nie dopuszczą budować, ni podnieść starego.
Ale kto w to potrafi, iż z gruntu wyliczy
Nędze, w ktorych zły Turczyn wiernych Bożych ćwiczy.
Byłaby historya cała Trogusowa,
Pisząc srogą niewolą ich w porządne słowa,
Bo prawa wszystki zniszczą i ustawy stare,
A z wiernymi Bożymi wspoł zgładzą i wiarę.
Ej wierzę, iżeby go tygrys wychowała,
Kogoby ta niewola poruszyć nie miała.
Wierzę, iż sie na gorach Hirkańskich urodził
I lwice srogiej mlekiem usta swoje chłodził,
Ktoby sie nie gotował bronić swych wolności,
Albo gardło dać mężnie, niż być w tej srogości.

Тут і засвідчив автор достовірність того, про що оповідав:

(16б) Przy czymem był obecnie, nie piszę z powieści,
Ani z owych co baby w jatkach prawią wieści.

Друга частина твору Стриковського починається від л. 17 й має наголовок: „O Rokoszu Tyranna Tureczkiego, w ktorym też Krolestwo Polskie na placu było, miedzy inszymi Traktaty. A ktorymby sposobem ta moc Pogańska mogła być vkrocona“. Тут звертається з такою перестcorогою до Польщі:

(18б) Już z Węgier, z Wołoch, w Multan kopci gaury krzyczą,
Już z dzikich pol pogańcy źli godziny liczą.
Już sie barzo przymknęli do twojego boku,
K tobie drogę prostują ze wszystkiego skoku.

Jużci za twym przymierzem twe sąsiady zdradził,
Już graniczne obrony pogany osadził.
Jużci Dunajskie brzegi wszystki opanował,
Rusczuk, Dziurdziow, Obłuczycz Turki ugruntował
Już ich w Chocimiu pełno, na harcz wyzywają
Kamienieckich kozakow, a nam urągają.
Dotąd ci pokoj trzymał, aż inszych zhołdował,
A teraz już zdradliwie o tobie rokował.
Wejźrzy na insze państwa, a karz sie ich szkodą.
Sczęśliwy, co się strzeże inszego przygodą.

Після довшого напімнення Польщі виводить, як

(20a) Nie kupionoć[1]) polskich ziem i wolności złotem,
Lecz cnych przodkow dzielnością, męstwem, szablą, potem.
Krwiąć to państwo kupiono, kwią go bronić trzeba.

Між трудами предків згадує і про те, як

(20б) Pracowałyć i one litewskie xiążęta
O swe grunty i ruskie przemężne panięta,
Tatarski sprośny narod z państw swych wyganiając,
Moskwy, Prusom, Liflantom czoła nadstawiając.
Wżdy patrzmy, jak pohańcy źłi ważą ty państwa,
Chcąc hardzie dokazować nad nimi tyraństwa.

В своїх роздумуваннях про протитурецьку лігу визначує Стриковський місце й козацтву:

(24б) Mogą też naszy Niestrem do Kiliej płynąć,
Gdzieby też Turkow tysiąc nie jeden mogł zginąć.
Mogą i nad tąsz rzeką lądem iść kozacy,
Gdzieby sie pożywili snadnie nieboracy.

Рахував Стриковський також на поміч християн під Турками, зокрема невільників. Тут між иншим віршує так:

(26a) Napatrzyłem sie często Rusi i Polakow,
Płaczących poturczonych gwałtem nieborakow,
Także Włochow, Hiszpanow i Niemcow chudzinow,
Słowakow i w więzieniu teskliwych Węgrzynow.
A Moskwy kto wyliczy wielkość poturczonych,
Także inszych chrześcian niewolą skroconych.
Ktorzyby pewnie radzi, by zrzucili zawoje
I wymysły brzydliwe, zły Machmecie, twoje.
Ale trudno uciekać, dom daleko stoi,
Więc tam musi drugi trwać, gdy sie uciec boi.
Drudzy choć poturczeni, ktorych cnoty sądzą,
Chrystusa skrycie chwalą, a w wierze nie błądzą.
Ze sta tysiąc nie ujźrzysz prawego Turczyna,
Ktoryby nie poturczon był z chrześcianina.
I najdzie wiele takich, ktorzy są życzliwszy
Chrześcianom i do ich zwycięstwa chętliwszy.

---

[1]) На боці: Prace przodkow naszych.

В обрахунку Стриковського в разі згідної ліги проти Туреччини побіда певна, бо

(27а) I coż jest nad Polaka w polu mężniejszego?
A nad Litwę w kozactwie co jest bieglejszego?
Także nad Ruś, Wołyńce, mężne Podolany,
Ktorzy zawżdy na polu ćwiczą się z pogany.

В евентуальному протитурецькому поході радить Стриковський королеві визначити ролю й козацтву:

(28а) Mogłby też zaś kozaki posłać do Tauryki,
Ktorzyby im tam prędko pomylili szyki,
Gdyby im zaskoczyli, gdzie ich zwykła dziura,
Skoczyłby tam nie jeden w morze Pontskie tura.
Takby ich mogł wygubić, zburzyć, wybić prędko,
A drudzyby nosili u nas zawżdy pętko.
Wszak on kozak przeważny Wiśniewiecki miły
Nieraz Taurykę burzył, mdlił tatarskie siły.
Ktoregom grob żałosny widział w Czarzygrodzie,
Hak nad morzem, szczęście go zdradziło w świebodzie.
(28б) Nie wspominam Pretwica, co tak bił Tatary,
Że do Rusi patrzyli z daleka przez spary.
Łaski sie Albrycht oparł aż u Oczakowa,
Gdzie tatarska upadła gęsta ścięta głowa.
A gdyby był chciał kończyć zwycięstwo szczęśliwe,
Wybiłby był z Tauryki to plemię złośliwe.
Nuż gdy Deszpota wsadził na Wołoskie państwo,
Jak meźnie trwożył i bił to sprośne pogaństwo.
Jazłowiecki z Buczacza, on hetman koronny,
Wszytkim jawno, jak był tym poganom ogromny.
Podolski wojewoda, on senator prawy,
Prędko z Turkow naczynił ptakom i psom strawy,
Gdy Bochdana prowadził przeciwko Iwoni.
W małym poczcie nie było więcej tysiąc koni,
Deliunakow było z sędziakiem sześć tysiąc,
Ktorych naszy skukłali igrając, nie licząc,
Tak iż sędziak kilijski z Iwonią zgrzytali,
Widząc to męstwo polskie, aż wargi kąsali.
Bo co żywo swojego, drugi trzech wysadził,
Każdy w deliunaka kopiją zawadził.
A to tylko igrając, bo senator sprawny
Znał, gdzie bić, znał, gdzie przestać, znał, gdzie dać boj jawny.
Bowiem zawsze wygrawa mądrość z sprawą dobrą,
Fortel z słuszną rozrywką najmocniejszych odrą.
A gdy sie moc sarmatska stowarzyszy z tymi,
Już dobrze biją szewcy, kowale z inszymi.
(29а) A u nas to wszystko jest w Polszce, w Rusi, w Litwie
I w inszych, ktorzy zawżdy przodek mają w bitwie.

У війні з християнами Турки не дадуть собі ради, коли тільки була-б згода між християнами. Кінчить автор перестерогами:

(29а) Obronę dobrą stawić pospolitej rzeczy,
Chrześciańskie świebody mając w dobrej pieczy.
Ktorych bronić sławna rzecz, dać gardło poczciwie,
Aniż wiecznej niewolej narzekać płaczliwie:
Bronić żony i dziatek miłych, majętności,
Brata, siostry, przyjacioł i drogich wolności.
Za imię Chrystusowe zastawić sie śmiele,
Będąc zgodnymi członki wszyscy w jego ciele.
Nie czekać w domu onej złej pogańskiej ręki,
Ktora wiernym zadawać zwykła srogie męki.
Nie czekać w niedbałości onej śmierci srogiej,
Ni zniszczenia wolności i świebody drogiej.
(29б) Nie czekać, by przed tobą dziatki twe turczono,
Żonę, panny sromotnie bez wstydu gwałcono.
Nie czekajcie niewolej, wolni narodowie,
Z wojewodami zacni o senatorowie.
Nie czekajcie więzienia, sarmaccy rycerze,
Niech wam nie mierzną tarcze, kopije, pancerze.
Nie czekajcie, prełaci, swego zniewolenia,
Ni chwały pańskiej z waszym stolcem wyniszczenia.
Bom sie dobrze przypatrzył biskupom w Grecyej,
Opatom, mnichom, popom, także też w Tracyej,
Gdzie biskup drwa przedaje, wożąc na oślicy,
Opat, xiądz robić muszą jako niewolnicy.
Zbyli beneficya, prowentow, prebendy,
Chodzą w czuhach tureckich miasto rewerendy,
Zawoj miasto biereta, kiwior za infułę,
Kanonik musi robić, jeśli chce jeść bulę.
Pop w łapciach, a chuściskiem prostym łeb obwinie,
Czerniec, xiądz trzodę pasie, czabany i świnie.
Wojewoda niewolnik, gdy sie nie poturczy,
Ślachcic jeśli nie robi, wnet sie w głodzie skurczy.
Niemasz tam discrecyej, chłop, ślachcic jednaki,
Rzemięsło u nich płuży i dowcip wszelaki.
Turczyn z spajem w atlasie wżdy podkowy kuje,
Ślachcic, choć w altembasie, w rzemięśle pracuje.
Przeto naszy ślachcicy, xięża bez roboty
Mieliby swych wolności bronić z swej ochoty,
(30а) Gardłem i majętnością wolność pieczętować,
Prywatom i niezgodom wnętrznym nie folgować.
Boć sie rosciągnął na nas barzo ten bicz Boży,
Ktory wszystki narody chrześciańskie trwoży.
A godziny nie wiemy, kiedy na nas spadnie...

Дальший розділ твору Стриковського починається від л. 30 б і має наголовок: „Krolow y Cesarzow Tureckich postępki, y żywoty, krotko przez Matysa Strykowskiego spisane. W Constantino-

polu według własney ich Kroyniki, Arabskim ięzykiem pisaney". З цього розділу варто навести слова очевидця:

(36б) Patrzałem na tryumphy, na więźnie, na działa
W Czarzygrodzie, gdzie śloza ślozę wyciskała,
Widząc, ano przedają xiędza, chłopa, pana,
Panny, xiężny, grofowe i w pęciech hetmana.

Четвертий і останній розділ твору Стриковського починається від л. 37 а й містить „Zamknienie z napominanim, do Sławnie mężnego Rycerstwa Sarmatzskiego". Перестерігаючи Поляків перед грозою Туреччини для Польщі, Стриковський вказує й на те, як Турки

(37б) W przymierzu pożytkow swych, nie naszych szukają,
A jak nigromanticy prawie nas zmamiają.
(38а) Iż widząc nie widzimy, słysząc nie słyszymy,
A wszyscy mu gwoli pogańcem mowimy.
Przymierze im zupełne my trzymamy zawżdy
I artykuł condicyi potwierdzamy każdy.
A oni[1]) przedsię na nas puszczają Tatary,
Palą, biorą, plon wiodą, my patrzym przez spary.
Kilkonaście tysięcy w niewolą zapędzą,
Część za morze przedadzą, a część w pęciech wędzą.
Wsi, miasteczka popalą i święte kościoły,
Dobytek stady żoną, spustoszą stodoły.
Wżdy wy, Polacy, milczcie, nie wasze sie miele,
Wam ulegać, nam zawżdy wolno was bić śmiele.
Jeśliże naszy gonią za nimi Kozacy,
Za posługę skarani będą nieboracy.
Bo wnet pan Turczyn przyśle, iż sie sstała szkoda
W Prekopie mym poddanym, niech będzie nagroda.
Albo wodzow[2]) wydajcie, co to pobroili,
Albo sowito łupy abyście wrocili.
Skarzcie Strusa z Sieniawskim, co w pola chodzili,
Z Kozakow szkody wszystki byście nagrodzili.
Tak też pierwej Pretwica z Wiśniewieckim chcieli
I Łaskiego potężnych, ktorych na się mieli.
Takci z nami pohańcy źli pokoj prowadzą,
Iż ubitym i płakać ran swoich nie dadzą.
Nie przespią krzywdy swojej, my o swe milczemy,
Tylko w karczmach spalone wsi od nich liczymy.
(38б) A mogąc sie im odjąć przez samy Kozaki,
Nie dbamy, a Turkom stąd śmiałość na Polaki.
Przi nas[3]) w Czarzigrodzie rzekł szydząc Mechmet basza
Taranowskiemu: coż jest sławna Polska wasza?

---

[1]) На боці: Stateczność przymierza.
[2]) На боці: Turcy umieją sie swego upominać.
[3]) На боці: Słowa Mechmeta basze na valedicciej.

Każdy dziesiąci mężow Tatarzynek wiedzie
W czymburze, a gdy zechce, do was po plon jedzie.

Оповідаючи, як Турки обіцюють собі здобути Польщу за пятьнадцять тижнів, віршує автор на зразок Полякам про побіду Івонії:

(39б) Wiecie[1], jak ich Iwonia on z Wołochy łomił
I ich o sto tysięcy igrając pogromił
Z prostym chłopstwem, ktorych broń tylko kije były,
A kosy wżdy pohańcom zuchwałym dobili.
Lud niewolny, niestały, gruby, zhołdowany,
Patrzcie, jak był gorę wziął męstwem nad pogany,
Iż gdyby był Hieremi Iwonie nie zdradził,
Z Constantinopola by snadź sam Turka wysadził,
Nie mając ni posiłkow, ani radnych panow,
Ni rycerstwa, ni strzelby, ni sprawnych hetmanow.
(40a) Wżdy sie tak Turcy byli w Grecyej strwożyli,
Iż na przespieczne miejsca skarby swe wozili,
Mieniąc dwadzieścia tysiąc z Iwonią Polakow,
Ktorych ledwo tysiąc był podolskich Kozakow.
Wołochow też trzydzieści tysiąc chłopstwa było,
A Turkow o sto tysiąc z Multany zginęło.
Sam Zelim do kościoła na modlitwy chodził,
By od łotra Iwonie Turki wyswobodził.

Вичисляючи польську силу, згадує Стриковський і про козацтво:

(40б) Nuż czy mało też strzelcow i polnych kozakow,
Onych mężnych podolskich i ruskich junakow.

Нарікаючи, як основи лицарства марнуються в дармуванні, питає Стриковський:

(42a) Bo jak wam męstwo wasze ma przynieść pożytek
I sławę, gdy tracicie dzielność swą przez zbytek,
Gdy moc i jej naczynie na sie obracacie,
Tych, co na zniszczenie was godzą, omijacie?
Sąsiad sąsiada gromi, brat brata morduje,
A Tatarzyn z podolskich łupow triumphuje,
Skąd mamy naruszone o sobie mniemanie
I o sławie sarmatskiej uszczypne szemranie.
Strasz on Turczyn przysiągł raz tak Taranowskiemu:
Mowiąc, żem jest powinien wiele gniazdu swemu,
I to twierdzę[2]), że Turcy na Polskie Krolestwo
Barzo sie oglądają i na jego męstwo.
Ale teraz barzo stąd są Polakom bardzi,
Iż Polskę tak nikczemni trapią długo smardzi,

[1]) На боці: Iwonia.
[2]) На боці: Straszowe słowa, ktore na Boga i na szablę poprzysiągł.

Tatarowie i Moskwa, odporu nie mając,
Stąd Turcy rozumieją, iż Polak jest zając.
Ale gdybyście wy raz Tatarow skukłali
Znacznie, a męstwa swego ten znak pokazali,
Pewnieby Turcy do was, nie wy do nich słali
O pokoj, a staleby wiarę wypełniali.
I w wadzeby was mieli, w sławie i w godności,
A obawialiby sie tej waszej czujności.
To Strasz[1]), a teraz przy nas czausz właśnie drugi
W tyż słowa o Polakach prawił traktat dlugi,
Zamknął tym: gdyby waszy raz wsparli Tatary,
Jużby i Turcy na was patrzyli przez spary.
(42б) To Turcy o was mowią. Jakże sie nie wstydać,
Dla rosterkow domowych sławę na targ wydać?
Albo w tak złe mniemanie wpaść zprośnej gnuśności,
Mogąc w niebo głowę wznieść z rycerskiej dzielności,
Mogąc snadnie tatarskie najazdy ukrocić,
Wybić, wysiecz z Tauryki i w niwecz obrocić?
Kilkonaście tysięcy Kozakow to sprawią,
Owych, mowię urywką, co sie w polach bawią.
A przynamniej dwanaście tysięcy żołnierzow,
Żywność tam, kto chce, łatwa, pełno dzikich źwierzow.

Як малюнок турецької неволі, так і згадки Стриковського про козацтво з високою думкою про його лицарськість хай усправедливлять оці виписки з твору Стриковського, закінченого 43 листком.

Подав *М. Возняк.*

---

1) На боці: 1575. 15 Martii. W Konstantinopolu dworzanina cesarskiego była rozmowa, ktorego sie zamilczeć nie godzi.

Некрольоги.

Данило Щербаківський.

6 травня 1927 р. в Київі трагічно вмер (кинувся в Дніпро) український вчений Данило Михайлович Щербаківський, що все своє життя віддав нашій культурній та національній справі і невпинно працював на науковій ниві.

Данило Щербаківський, син священника з Київщини; народився 17 грудня 1877 року в селі Шпичинцях, Сквирського повіту. Родинна атмосфера була заповнена інтересами освіти та культури. Батько його, пан-отець Михайло, володів пером, про що ясно свідчить стаття: „Дѣтскій эдемъ до вкушенія отъ древа познанія добра и зла (изъ дѣтскаго міра деревенскаго мальчика") — („Кіевская Старина" 1894 р., №№ 10—12 і 1895 р. №№ 1, 3, 5, 6, підпис „М. Щ."). Старший брат його, тепер професор Українського Університету в Празі, Вадим Михайлович, давав приклад інтересу до науки, а молодші сестри виявляли нахил до музики. Життя на селі, в безпосередній близькости до народніх мас, розвинули в ньому інтерес до української пісні та взагалі до народньої творчости, що пізніше виявилося в його науковій діяльности. Після домашнього підготовлення, в 1887 р. вступив він до 3-ої ґімназії в Київі (на Подолі), де й одержав середню освіту. Ввесь час жив він у своєї тітки, що була заміжна за Николаєвичем, помішником секретаря правління Київської Духовної Академії. Завдяки цьому він мав можливість користуватися академічною бібліотекою, звідки він брав книги переважно історичного змісту. За час свого перебування в ґімназії він перечитав не менше 260 томів ріжних істориків, в тому числі всього Соловйова („Исторію Россіи съ древнѣйшихъ временъ", 29 томів). При читанні робив виписки й вів запис хронолоґії історичних подій: в його запису було коло 23000 хронолоґічних дат, більшість яких він держав у своїй памяти. Ще

на ґімназіяльній лаві привчив себе до впертої, невпинної праці. Так в першій клясі ґімназії, занявшися питанням, скільки часу потрібно для написання од одиниці до міліона, він реґулярно по кілька годин сидів над зшитком, пишучи одно число за другим, поки не дійшов до 200 тисяч; далі не продовжував, задовольнившися математичним вирахуванням потрібного для того часу. Робив спроби як мога більше вмістити писаного тексту на малому клаптикові папірця й досяг того, що на поштовій марці містив початкові молитви від „Царю Небесний" до „Отче Наш" включно або цілий Символ Віри. Раз початої роботи не покидав, аж доки не осягав наміченої цілі. До VI кляси він цікавився природознавством і літом збірав колекції метеликів, жуків, гадюк; з VI кляси скупчує увагу виключно на історії та етноґрафії. В останніх клясах Данило Михайлович захоплюється записуванням народніх пісень, і в рідному селі записав їх від одної дівчини не менш 700. Зза ріжних недуг в ґімназії він просидів два зайвих років (в 2 і 4 клясі), але скінчив її „з золотою медалею" в 1897 році.

Тогож року вступив Д. Щербаківський на історично-фільольоґічний факультет Київського Університету. Тут він був під сильним впливом славнозвісного Володимира Антоновича, який зацікавив його історією України та археольоґією. По закінченні університету в 1901 році гадав він підготовлятися до професури й, щоб зручніше це було робити, залишився в Київі учителем приватної жіночої ґімназії. Тепер він працює над розвідкою з минулого Волині й зокрема над історією Луцького князівства. Уривок з цієї праці був видрукований під заголовком: „Фундушевая запись князя Любарта Луцкой церкви Іоанна Богослова 1332 г." („Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца" кн. XVIII, вип. 3—4, стор. 61—70). З приводу цієї статті акад. М. Грушевський дав дуже цінну замітку в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка" (т. LXX, стор. 71—72). Інтерес до археолоґії наклонив Данила Щербаківського взяти участь у київському Підготовчому комітеті по орґанізації XIII археолоґічного зїзду в Катеринославі. З доручення комітету він, разом з братом своїм Вадимом Михайловичем, переводив розкопки, літом 1904 р., коло слободи Серезліївки, Єлисаветградського повіту, на землі Ер. Ел. Етлінґера. Щоденник оцих розкопок, ведений покійником, видруковано пізніше на сторінках „Археолог. Лѣтоп. Ю. Россіи", 1905, № 1—2. Посада учителя приватної жіночої ґімназії не звільняла його від військової служби,

й тому Данило Михайлович мусів відбувати військову повинність в році 1904, а з приводу російсько-японської війни його задержано ще на один рік, так що йому довелося два роки пробути у війську (гарматним офіцером). Весною 1906 року його звільнено від війська, але він не міг лишитися в Київі, бо попечитель шкільної округи Зілов умисно призначив його до Уманя, на посаду учителя хлопячої і жіночої ґімназії. Тут Данило Михайлович перебув чотири роки, віддаючи багато часу збіранню памяток фолькльору та народнього мистецтва. Він тут зібрав багато записів та предметів з інтересної для нього области, працював сам, притягав до праці своїх учнів і з них зорґанізував гурток дослідувачів місцевої старовини. Працею Данила Михайловича і цього гуртка засновано при ґімназії музей, що пізніше перетворився в теперішній уманський музей; з учасників означеного гуртка вийшов і П. Курінний, що зараз завідує уманським музеєм й є співробітником Української Академії Наук.

1906—1910 рр. — це час особливо активної діяльности М. Біляшевського, що для збільшення колекцій і коштів київського т. зв. „Художественно-Промышленнаго и Научнаго Музея" впоряжав ріжні виставки: в 1906 році — виставку прикладного мистецтва та кустарних виробів; такуж саме виставку впоряджено було і в 1911 році; в 1910 р. виставку, присвячену художникови Врублеви; в 1911 р. — виставку Шевченкових творів. Особливо важні були перші дві, бо в 1906 р. на виставці зібрано багато памятників старого українського мистецтва, а в 1911 — силу сучасних народніх виробів — зразки кустарної промисловости, при чому кустарі тутже демонстрували самий процес вироблення. Завдяки цим виставкам, Музей придбав „всесвітню колекцію народнього мистецтва України" [1]), якою зацікавилися широкі кола громадянства. Алеж для збірання памяток та виробів потрібні були помічники та співробітники. Обидва брати Щербаківські в цій справі брали найактивнішу участь. Вадим Михайлович фотоґрафував і описував старовинні церкви, Данило Михайлович в 1906 році на Полтавщині зібрав по церквах прекрасну колекцію килимів, вишивок усяких та инш.; одних килимів було 230. Зібрані ним речі пішли до заснованого тоді етноґрафічного відділу при Музеї. З цього часу небіжчик переходить вже виключно до етноґрафії, енергійно працює для

---

[1]) „Записки Істор. Філологич. Відділу Україн. Академії Наук", т. IX. 46.

збогачення Київського Музею. В 1910 році М. Біляшевський запрошує його до Київа своїм помішником, і Данило Михайлович покинув Умань. Завдяки обмежености коштів Музей давав йому на початку тільки кімнату, а значно пізніше ще й 50 крб. місячно, через що довелося ще брати виклади історії в приватних ґімназіях. Від 1910 року він стає найблизчим помішником М. Біляшевського і тісно сполучає свою долю з Київським Музеєм. Тільки світова війна одірвала його від Музею та милої для нього праці; з початку війни його мобілізовано, й в 1914—17 рр. довелося йому бути на австрійському фронті, лише в 1917 році він знову вернувся до Музею й більше не розлучався з ним до самої смерти. Ввесь час був завідуючим відділом історичного побуту та народнього мистецтва. Коли його заходами утворено в 1922 р. при Академії Наук Археолоґічну Комісію, він був у ній заступником голови.

Захопившися українським народнім мистецтвом, Данило Михайлович працював над ним у двох напрямках: збірав його памятки до Київського Музею й науково досліджував їх. Як збірач цих памяток, він робив надзвичайно багато. В IX книзі „Записок Істор.-Філол. Відділу Академії Наук“ вміщено його статтю „М. Т. Біляшевський і українське мистецтво“ (стор. 38—53). Тут виразно підкреслено те, що витворило з М. Біляшевського працьовника на ниві народнього мистецтва — переведення на території України в 1899—1908 рр. чотирьох археольоґічних зїздів, фактичне завідування всіма, крім археольоґічного, відділами Музею та власні художні здібности — та його послуги нашому народньому мистецтву. М. Біляшевський в области археолоґії мав попередників, та до того ще й таких досвідчених, як Вол. Антонович, через те в археолоґії України поле було розроблене добре. В областиж дослідження українського народнього мистецтва Біляшевський був піонером, бо до нього вчені не цівилися цією галуззю нашого життя. Вишивки та килими, деревляні та глиняні вироби народні ще не вважалися гідними переховування в музеях, збірання їх викликало сміх та глузування не тільки з боку селянства або звичийної інтеліґенції, а й з боку видатних музейних робітників (як нпр. Терещенко). М. Біляшевський, всупереч загалови, почав цікавитись предметами українського народнього мистецтва, збирав їх для Музея, експонував зібрані колекції, впоряджав виставки їх і науково досліджував зібраний матеріял.

Так небіжчик Д. Щербаківський характеризує заслуги М. Бі-

ляшевського перед українським мистецтвом. Алеж коли пригадаємо, що сам М. Біляшевський почав цікавитися народнім мистецтвом тільки на 15 році своєї наукової діяльности, що припадає на той саме час, коли над дослідженням цього мистецтва став працювати й Д. Щербаківський і що останній (виключно) й збірав для Київського Музею значну більшість предметів українського народнього мистецтва (бо М. Біляшевський зза недуги не завше міг мандрувати поза Київом) й був найблизчим та найактивнішим товаришем і помічником М. Біляшевського по праці, — то буде зрозуміло, що все, що сказав Щербаківський про М. Біляшевського треба однести й до нього самого. Особи, що були свідками праці обох цих діячів, говорять про ту надзвичайну скромність Данила Михайловича, що не давала можливости помічати того, що зроблено ним самим. Він, в інтересах справи, все ухилявся від виступів на перший план, навіть тоді, коли він держав справи Музею в своїх виключно руках.

Прекрасний збирач та колекціонер предметів та памяток українського мистецтва, Д. Щербаківський був разом з тим і видатним його досліджувачем, науково оброблював його минуле, походження та розвиток. В цьому відношенні він зробив дуже багато. Особливо інтенсивну діяльність виявляє він після 1919 року, коли наші національні справи вимагали, як мога більше культурної праці. Навіть такі несприятливі обставини, як холод і голод 1920—1923 рр. не зупинили його. Праці Данила Михайловича розкидані по ріжних періодичних виданнях, здобути які не легко, а тому скласти більш-менш повний список його праць справа тяжка. Тому обмежуємося, крім згаданих вище, лише деякими:

1) „Козак Мамай (народня картина)“ — „Сяйво“ (в Київі), 1913 р., ч. 10—12, стор. 251—258. Це перша докладна розвідка про розповсюджених на Україні, особливо в першій половині XIX ст, „Мамаїв“. 2—5) В 1921 році Українське Наукове Товариство в Київі видало „Збірник Секції Мистецтва“, т. I.; на його сторінках бачимо чотири статті Данила Михайловича (який був складачем цього збірника): „Символіка в українському мистецтві, I. Виноградна лоза (з 11 рисунками на окремих таблицях і 1 в тексті)“ (стор. 55—74); „Українські деревяні церкви. Коротенька розробка питання“ (стор. 80—102); „Микола Йванович Петров (1840—1921)“ — некрольоґ (стор. 134—136); 5) „Спис головніших праць М. Й. Петрова що до археолоґії та історії мистецтва“ (стор. 145—147). 6) „Нові придбання рукописного

відділу першого Державного Музею у Київі". — „Бібліографічні Вісти", 1923 р., ч. 4. 7) „Золотарська оправа книжки в XVI—XIX століттях на Україні", Київ, 1924, стор. 3—15". — Це прилюдний доклад (див. „Записки Іст.-Філолоґ. Відділу Академії Наук, кн. V, 30.); вміщено в „Бібліографічних Вістях", 1924 р., ч. 1—3. 8) „Набор півчих в 1790 році в Малороссії до придворної капели" — „Музика" (місячник музичної культури в Київі), 1924 р., ч. 1—3, стор. 38—40. Оповідання, на підставі архивного документу, про один з випадків набору хористів для царської капели. 9) „Орхестри, хори і капели на Україні за панщини". — „Музика", 1924 р., чч. 7—9 і 10—12. 10) „Сторінка з української демонолоґії" — „Науковий збірник", т. XIX (на 1924 р.). 11) „Реліквії старого київського самоврядування", Київ, 1925, ст. 5—52. 12) „Перший театральний будинок у Київі та його садиба", Київ, 1925, стор. 3—27. 13) „Український портрет. Виставка українського портрету XVII—XX стол.", Київ, 1925, стор. 1—64. — Тут перу Д. М. Щербаківського належить „Український портрет до кінця XVIII ст.", стор. 5—23. 14) „Ґотичні мотиви в українському золотарстві". — „Україна", 1924 р., кн. IV. 15) „Оправа книжок у київських золотарів XVII—XVIII ст., Київ, 1926, стор. 5—56. Одбитка з „Трудів Українського Наукового Інституту". 16) „Українське мистецтво, вип. II, Прага, 1926". Видання „Українського Громадського Видавничого Фонду". Перший випуск, складений Вад. Мих. Щербаківським, вийшов ще в 1913 р.[1]). Другий випуск його склав Дан. Мих. Щербаківський в 1918 р., алеж додержатися раніше наміченого плану було неможливо зза ріжних обставин. Довелося викинути 11 дзвіниць, бо малюнки їх було вислано до Петербурга на виставку Інституту гражданських інжінерів, а там несподівано для автора, без згоди і порозуміння з ним, по кальках Савицького, вони попали до видання М. Красовського: „Курсъ исторіи русской архитектуры, Часть I, Деревянное зодчество". Петроградъ, 1916. Не попали до цього випуску й матеріали до українського цивільного будівництва, бо вони, вже виготовлені до видання, переховувалися у В. Т. Кричевського у Київі й, разом з його колекцією, згоріли в січні 1918 р. У другому випускові вміщено малюнки буковинських та галицьких деревяних церков, нагробних та придорожних хрестів, фіґур і каплиць. Зразки таких церков зібрав небіжчик під час свого перебування на фронті в 1915—1916 рр. Малюнки зай-

[1]) Рецензія в „Записках Наук. Т-ва ім. Шевченка", т. CXVI, стор. 215—220.

мають 62 сторінки. До них додано пояснюючий текст в українській і французькій мовах. Випуск присвячено памяти батька братів Щербаківських. 17) „Малюнки Дж. Джемса з його подорожі по Україні". — „Україна", 1927 р. кн. 3, стор. 54—61. 18) „Програм для збірання відомостей про кріпацькі капели". — „Музика", 1924 р., ч. 10—12. 19) „Виставка українських килимів, Київ, 1924". 20) Спільно з Хв. Ернстом — „Каталоґ виставки українського портрета XVII—XX стол." („Український портрет". стор. 43—61). 21) „Відділ народнього мистецтва у Всеукраїнському історичному музеї імени Т. Г. Шевченка у Київі". — „Етнографічний збірник, 1925 р.". 22) „Знахідки біля Могилева Подільського" — „Всеукр. Археологічний Комітет — Коротке Звідомлення за 1926 р."; 23) „Памятки мистецтва на Правобережжі" — тутже; 24) „Каталог рисунків та фотографій памяток мистецтва на звітній виставці Комітету р. 1926" — тутже; 25) „Тілопальні точки і мальована кераміка" — „Трипільська культура на Україні", вип. I, 1926.

Список цей необхідно доповнити ще низкою рецензій на українські видання, присвячені нашій культурі та мистецтву. В рецензіях Данила Михайловича маємо дуже цінні зауваження та вказівки, що свідчать про його прекрасне розуміння того предмету, про який говорить автор. Зазначимо рецензії на такі книги:

1) Огієнко, І. І. „Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу". — „Наше Минуле", 1918 р., кн. I. — 2) Широцький К. „Старовинне мистецтво на Україні". — ibid., 1918, кн. 2. — 3) Голубець Мик. „Українське мистецтво (вступ до історії)" — ibid., 1918, кн. 2. — 4) Эрнстъ Ѳеодоръ. „Художественныя сокровища Кіева, пострадавшія въ 1918 году". — ibid., 1918, кн. 2. — 5) Таранущенко С. „Памятники українського мистецтва. Будівництво. Хата по Єлисаветинському пр. під ч. 35 у Харькові. Харьків, 1921". — „Україна", 1924 р., кн. 3. 6) „Матеріяли до історії українського мистецтва. I. Будівництво. Таранущенко С. Старі хати Харькова". — „Україна" 1924 р., кн. 3. 7) Таранущенко С. „Памятники мистецтва старої Слобожанщини". Харьків. — „Україна", 1924 р., кн. 4.

Данило Щербаківський був відомий усім, як людина надзвичайно працьовита, цілком віддана науковій українській справі. Тому траґічна його смерть сильно зворушила українське громадянство, на батьківщині й на еміграції. Памяти його присвячено

немало уваги в наукових установах й виданнях та в пресі. Між иншим також „Українське Історично-філологічне Товариство" в Празі вшанувало память покійника надзвичайним засіданнєм 21 червня 1927 р., на якому відчитано доповіді В. Біднова „Життя й наукова діяльність Д. М. Щербаківського" та Д. Антоновича „Праця Д. М. Щербаківського для історії українського мистецтва". Зновуж „Товариство прихильників української книги" в Празі присвятило памяти небіжчика засідання з 7 липня 1927 р. з доповіддю Володимира Січинського „Д. Щербаківський як бібліотекар і дослідувач української книги". *В. Біднов.*

Володимир Завітневич.

На початку березня 1927 р. в Києві вмер бувший професор російської історії в Київській Духовній Академії Володимир Зенонович Завітневич, що залишив помітний слід в розробленні української історії.

Білорус з походження В. Завітневич народився на Минщин 1853 р.; походив з духовної родини й нижчу та середню освіту одержав у духовних школах Минщини, а вищу — в Петербурзькій Духовній Академії, яку скінчив 1878 р. По закінченню Академії одержав призначення на посаду учителя духовної школи у Варшаві. Тут він кілька років працював над маґістерською дисертацією, темою для якої він взяв „Палинодію" Захарії Копистенського. В 1883 році дисертація була вже готова і вийшла з друку під заголовком: „Палинодія Захаріи Копистенскаго и ея мѣсто в исторіи западно-русской полемики XVI и XVII вв. (Варшава). В праці своїй автор подає історичний огляд нашої полємічної літератури до написання „Палинодії" та біоґрафічну розвідку про Копистенського, бібліоґрафічне дослідження про саму „Палинодію" й зміст її. Розвідка молодого ученого відразу звернула на себе увагу спеціялістів а й до цього часу вона не втратила наукової вартости, бо після Завітневича ніхто вже не брався за дослідження „Палинодії". Петербурзька Духовна Академія за цю працю дала Завітневичеви степень маґістра богословія, а Київська р. 1884 вибрала доцентом російської історії. Цей предмет він і викладав аж до 1911 р., коли йому, за вислугою повних літ, довелося залишити Київську Духовну Академію. Ввесь цей час проф. В. Завітневич постійно працював на полі історії, зупиняючи подовгу свою увагу на якійсь окремій галузі; написав немало праць і опублікував їх у виданнях „Труды Кіевской Духовной Академіи", „Кіевская

Старина“, „Чтенія въ истор. общ. Нестора Лѣтописца“, „Христіанское Чтеніе“ та ин. В той самий час він брав активну участь в роботі „Историческаго Общества Нестора Лѣтописца“ в Київі як дійсний член товариства від 1885 р., читав там доповіди, робив археологічні екскурсії, редагував „Чтенія“, орган товариства.

У 80-х рр. В. З Завітневич скупчував свою увагу на староукраїнській, київській добі, а зокрема на часах Володимира Великого, що можна пояснювати тим, що Київ 1888 р. святкував 900-ліття охрещення Руси, й тоді пильно досліджувано цю епоху. До зазначеного часу відносяться такі праці проф. Завітневича: 1) „Великій князь Святославъ Игоревичъ“ — невелика розвідка, написана з великим захопленням, надзвичайно живо та з ідеалізацією нашого князя войовника; вона вийшла пізніше в І т. „Книги для чтенія по русской исторіи“, виданої професором М. Довнар-Запольським. 2) „О мѣстѣ и времени крещенія св. Владиміра и о годѣ крещенія кіевлян“. Дослідувач не погоджується з традиційним поглядом, що ці події сталися року 988, пристосовує їх до 986—89 рр. 3) „Владиміръ Святой, какъ политикъ“ — спершу зявилася на сторінках „Трудів“ Київ. Дух. Академії р. 1888, а потім ввійшла в т. зв. „Владимірскій Сборник“. Рецензент цієї праці, проф. П. Голубовський висловлюється про неї, що вона виявляє „орґанічне ціле, частини її безпоседньо випливають одна з одної та взаємно одна одну поповнюють“. Розвідка вносить „освітлення в заплутані події доби Володимира Святого“[1]). В літературі, присвяченій часам Володимира Великого, згадані праці проф. Завітневича займають дуже поважне місце.

З початком 90-х років Завітневич увагу свою скупчує на археолоґічних дослідженнях стародавньої нашої доби й переводить розкопки, переважно на території Дреговичів. Він опублікував такі статті: 1) „Из археологической экскурсіи в Припетское Полѣсье“ („Чтенія“, кн. IV, отд. II, стор. 1—29). — 2) „Вторая археологическая экскурсія въ Припетское Полѣсье“ („Чтенія“, кн. VI, отд. II, стор. 2—72). — 3) „Археологическія раскопки въ бассейнѣ р. Березины“ („Отчетъ Императ. Археологической Коммиссіи“ за 1892 р.). — 4) „Объ археологическихъ раскопкахъ въ Купянскомъ уѣздѣ Харьковской губерніи“ („Чтенія“, кн. IX). — 5) „Къ вопросу о выработкѣ критерія для классификаціи кургановъ по типамъ“ („Кіев. Стар.“, 1890 р., № 5, 255—262). —

[1]) „Кіев. Стар.“ 1889 р., № 12, стор. 646.

6) „Замокъ князя Семена Олельковича и лѣтописный Городецъ подъ Кіевомъ“ („Результат пробной археологической раскопки“) („Чтенія“, кн. V, стор. 134—141).

Після 1895 р. проф. Завітневич присвячує свої сили студіюванню славянофільства взагалі й зокрема праць Хомякова, наслідком чого зявляється ряд праць, присвячених цим предметам, і в центрі їх стоїть його докторська дисертація „Алексѣй Степановичъ Хомяковъ“. Річ в тім, що більше 15 років В. З. Завітневич залишався доцентом Академії й, щоб остати професором, повинен був дати докторську працю. Його розвідка про Хомякова й писалася для одержання степени доктора. З липня 1898 р. він почав друкувати свою дисертацію. Вона тяглася на сторінках „Трудів“ Київ. Дух. Академіи аж до 1902 р., а в цьому році вийшла окремою книгою, що має XVI+1422 сторінки й складається з двох частин: перша — молоді роки й громадська та науково-історична діяльність Хомякова, друга — праці його в області богословя. За цю капітальну працю Петербурзька Духовна Академія дала В. Завітневичу степень доктора церковної історії. Одним з рецензентів цієї праці був проф. П. Жукович[1]). В 1904 р. Київська Академія зробила Завітневича ординарним професором. Особа А. Хомякова та його діяльність давали теми для багатьох праць Завітневича, переважно на сторінках „Трудів Кіев. Дух. Академіи“.

В 1910 році сповнилося 30 літ педагогічної служби В. Завітневича. Згідно з вимогами статуту духовних академій, продовжувати службу можна було лише з дозволу вищої влади. Завітневичу дозволено викладати й бути повноправним членом професорської ради лише на один рік. Перед своїм виходом з Академії проф. Завітневич хотів замістити свою катедру бажаною для себе особою і тому, разом із проф. Титовим, рекомендував кандидата, про якого було відомо,. що він Українець. Проф. С. Голубєв виставив иншу кандадатуру (п. С. Чернишова з Вятської губ., хоч той і не був ще магістром). На професорській раді кандидат В. З. Завітневича (при поіменному голосуванні) одержав 15 голосів, кандидат проф. С. Голубєва — 8. Отже вибраний був перший; але вища влада виборів не затвердила, а призначила доцентом небажаного для проф. В. З. Завітневича кандидата[2]).

---

[1]) Див. „Протоколы Совѣта Петерб. Дух. Акад.“ за 1902 р. ст. 153—167 (в „Христ. Чтеніи“ 1903 р. №№ 6—7).

[2]) Протоколи проф. ради за 1910/11 рік, стор. 756—57, в „Трудах Кіев. Дух. Акад.“ 1912 р., май.

Ввесь час проф. Завітневич викладав в Академії російську історію. Найбільше уваги в своїх курсах звертав він на джерелознавство та історіографію; виклади самої історії в більшости обмежував Московщиною. Лекції його були завше змістовні, викладав жваво, з захопленням і тим притягав до своєї авдиторії багато слухачів, навіть тих, що не записувалися на його курси. Особливо цікавими вважалися лєкції, присвячені добі Івана Грозного. Виразно підкреслюючи свої славянофільські симпатії, він все таки з відомої московсько-славянофільської формули: „православіе, самодержавіе и народность“ рішуче викидав „самодержавіе“, заявляючи, що „самодержавіе“ не витвір „русскаго народа“, а наслідок впливів Візантії та Татар. Часто він згадував про належний Славянам принцип любови та вирішення всіх справ „міром“ — громадою. Видатні події політичного або громадського значіння давали проф. В. З. Завітневичу нагоду, замісць чергової лєкції, викладати спеціяльну, присвячену цій події. Такі припадкові виклади виходили в нього особливо цікаві й робили на слухачів сильне враження новизною змісту, рішучістю виразів та картинністю зовнішньої форми. Деякі з таких викладів зявлялися потім на сторінках „Трудів“ Київ. Дух. Академії. Тон лєкцій його був завжди бездоганний; до Поляків лєктор не виявляв симпатій, але коли йому доводилося мати діло з польськими істориками, він завжди стояв на ґрунті академічному й не дозволяв нічого такого, що не відповідалоб науковій катедрі високої школи. Обєктивно й цілком толерантно ставився він і до українства, й той факт, що він свідомо рекомендував на своє місце Українця, служить найкращим тому доказом. В звичайних відносинах В. Завітневич був завжди надзвичайно чемною та лагідною людиною. Полишив по собі память прегарного професора і симпатичної людини. *В. Біднов.*

Бібліографія.

Історичні видання Української Академії Наук у Київі 1926—1927 р.

Українська Академія Наук у Київі веде чим раз більше інтензивну видавничу діяльність, з року на рік збільшує число наукових видань і також їх розміри. Ці видання тільки в малій мірі доступні в Галичині і більш менш скомплетовані є тільки в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка; натомість в провінціяльні осередки вони попадають незвичайно рідко і навіть дослідники-спеціялісти не є поінформовані, які наукові новини в Київі появляються. Ці обставини спонукали редакцію »Записок« дати на цьому місці огляд академічних видань, що торкаються історії, за 1926—1927 рр. При цьому обмежуємося самими виданнями спеціяльно історичного змісту, — пропускаємо праці філологічні і літературні. Ізза недостачі місця мусимо обмежитися самим перерахованнем праць, не входячи в їх оцінку.

В Українській Академії Наук історичні дисципліни розроблюються головно в Історично-філологічному Відділі, в части в Соціяльно-Економічному, що є поділені на цілий ряд комісій і підкомісій. Загальна схема цих установ та їх видань є така[1]):

А) Історично-Філологічний Відділ має два видавництва: »Записки Іст.-Філ. Відділу« і »Збірник Іст.-Філ. Відділу«. При Іст.-Філ. Відділі є такі установи, що займаються історичними дослідами: 1. Історично-Філологічна Катедра. 2. Етнографічна Комісія, має три видавництва: »Праці Етн. Ком.«, »Етнографічний Вісник« і »Бюлетень Етн. Ком.«. 3. Катедра історії українського народу. 4. Культурно-історична Комісія, видає орґан »Первісне громадянство та його пережитки на Україні«. 5. Комісія історичної пісенности. 6. Комісія старого Київа й Правобережжа. 7. Комісія Лівобережжа та Слобожанщини. 8. Комісія Степової України та Чорноморщини. 9. Комісія Західньої України. 10. Комісія для вивчування первісної культури. 11. Комісія найновійшої історії України, видає збірник »За сто літ«. 12. Археографічна Комісія, видає »Памятки українського письменства« та »Український Археографічний Збірник«. 13. Всеукраїнський Археологічний Комітет, має видавництва: »Коротке Звідомлення«, »Monumenta et Fontes Artis Ukrainicae« і »Трипільська культура«. 14. Комісія Історично-географічного Словника України, видає »Історично-географічний

[1]) Звідомлення Української Академії Наук у Київі за 1926 рік, Київ 1927.

Збірник«. 15. Комісія для дослідів над громадськими течіями на Україні, видає свій »Збірник праць". 16. Комісія для складання біографічного словника діячів України. 17. Жидівська Історично-археографічна Комісія. 18. Катедра українського мистецтва. 19. Науково-педагогічна Комісія. 20. Історична Секція з Історично-географічною підсекцією, видає журнал »Україна« і збірники, означені як продовження »Записок Укр. Наукового Товариства«. 21. Археологічна Секція. 22. Секція мистецтва. 23. Софійська Комісія. 24. Історичне товариство Нестора Літописця[1]).

Б) Соціяльно-Економічний Відділ має орґан »Записки Соц.-Ек. Відділу« Історією права займаються дві комісії Відділу; 25. Комісія для вивчування історії західньо-руського та українського права, має орган „Праці Комісії"; 26. Комісія для вивчування звичаєвого права, видає свої »Праці Комісії«.

В) Установи при Раді Академії; 27. Комісія краєзнавства. 28. Бібліографічна Комісія[2]).

В 1926—1927 р. вийшли такі видання:

Історично-філологічний Відділ має два головні орґани »Записки« і »Збірник«. *Записки Історично-філологічного Відділу* вийшли в 1926 р. в 3 томах, а саме кн. VII-VIII і IX, під редакцією акад. Агатангела Кримського; в 1927 р. в 6 томах, кн. X, XII, XIII—XIV і XV під йогож редакцією, т. XI під редакцією акад. Мих. Грушевського і проф. Ол. Грушевського. Праці з обсягу історії є тут такі:

Кн. VII—VIII: В. Петров: М. Ф. Сумцов як історик етнографії; Вячеслав Камінський, Етнографія та її питання в працях академика М. Ф. Сумцова; Гр. Ільїнський, Річка Іква; Петро Рулін, На шляхах до нового українського театру; Кость Копержинський, Театральне та музичне життя на Поділлі на при кінці XVIII та в перші три десятиліття XIX ст.; акад. Хведір Мищенко, З історії східньо-візантійської культури. Споріднення і шлюб; Ол. Оглоблін, До питання про автора літопису Самовидця; Тетяна Фаранюк, Ратушні землі в В. кн. Литовськім в XVI—XVII вв.; Ол. Грушевський, Перші гетьманські земельні універсали; Віктор Юркевич, Селянські переходи та пограничні комісії половини XVIII в.; Мик. Ткаченко, Канівська сотня Переяславського полку за Румянцівською ревізією (з мапою); Пилип Клименко, Місто й територія на Україні за Гетьманщини (1654—1767 рр.); Володимир Білий, Я. П. Новицький (1847—1825), з портретом; Л. Добровольський, До первісної ідеології М. П. Драгоманова (Лист до М. М. Шульженка); Софія Ліндфорс, Дещо з спогадів про М. П. Драгоманова; Вен. Кордт, Бібліографія подорожей по Східній Европі до 1520 р.; Мик. Лев-

[1]) Установи подані під ч. 20—24 не входять у склад Відділу, а істнують тільки при Відділі.

[2]) До Укр. Академії Наук приєднані також провінціяльні Наукові Товариства в Запорожжі, Камянці на Поділлі, Дніпропетровську, Лубнях, Ніжині, Миколаїві, Одесі, Полтаві, Харкові, Чернігові, Славуті та Товариство дослідників української історії письменства та мови в Ленинграді — огляд їх видань відкладаємо до пізнійшого часу.

ченко, Звістка про східню Европу 1-ої полов. XVI в. у Француза Ґільйома Постеля; С. Смеречинський, Де шукати і як здобути архіви У. Н. Р.; П. Клименко, а) »Украшеной портретъ« військового отамана Чепіги та »Козак-Запорожець« (з малюнком), б) Книжка »Способы о болѣзняхъ« як матеріял до історії української лектури; акад. А. Кримський, Европейські джерела XVI в. для історії Туреччини.

Кн. IX: акад. Д. Багалій, Записка про наукові праці М. Т. Біляшівського; Андр. Винницький, Біляшівський, його життя та музейна робота; П. Курінний, Біляшівський як археолог; В. Ляскоронський, Біляшівський як нумізмат; Дан. Щербаківський, Біляшівський і українське мистецтво; акад. С. Єфремов, Біляшівський на громадській роботі; В. Адріянова-Перетц, Данило Корсунський, паломник XVI-го віку; Л. Добровольський, Праця В. Р. Антоновича на ниві історичної географії; Наталя Коцюбинська, Пелікан в українському мистецтві: Наталія Василенкова-Полонська, З історії останніх часів Запорожжа (з мапою); Ол. Оглоблін, Архів Київо-Межигірської фабрики; Андроник Степович, Про словянські погляди М. П. Драгоманова.

Кн. X: Вол. Білий, Судова справа С. Д. Носа за матеріялами III отдѣленія«; проф. Леонід Беркут, Про ідеологію в німецьких цезаристів середніх віків; проф. Олекса Покровський, Як ідеалізовано Скитів у грецькому та римському цисьменстві; акад. Ф. Мищенко, З історії східньо-візантійської культури, етюд III; В. Білий, З матеріялів до історії етнографії (листування Я. П. Новицького); проф. О. Оглоблін, Справа Дараганенка (1728—1729 р.); М. Левченко, Новий причинок до історії декабристів. Памяти Володимира Гнатюка присвячені статті Вас. Демянчука, М. Тарасенка, акад. А. Лободи, В. Білого, В. Петрова, М. Могилянського.

Кн. XI: Анатолій Єршов, Про джерела, час складання і автора »Повѣсти о томъ, что случилось на Украинѣ, какъ она Литвою завладѣла«; Микола Ткаченко, Гуманщина в XVI—XVII вв.; Евг. Овчаренко, Земельна власність у Слобідській Україні в XVII—XVIII в., її походження і форми; Павло Федоренко, З історії манастирського господарства на Лівобережжі XVII—XVIII в.; Мих. Бужинський, З історії полтавського магістрату за перші роки його існування (1752—1767); Прокіп Нечипоренко, Фабрики Розумовського на Посемї; Вол. Греков, Бунт сіроми на Запорожжі 1768 р.; Мик. Пікус, Про винний відкуп по містах Новгород-Сіверського намісництва 1780—1790-х років; Мих. Карачківський, Архівна спадщина київських цехів; Дм. Соловій, До питання про кількість кріпаків на Україні; С. Шамрай, Селянські розрухи на Правобережжю в середині XIX в.; Олекс. Варнеке, До історії залізничого транспорту на Україні; Борис Варнеке, У справі археологічної мапи України.

Кн. XII: Олена Маслова, Життя й літературна спадщина Людвика Ґвіччіярдіні; Н. Василенкова-Полонська, Маніфест 3 серпня р. 1775 в світлі тогочасних ідей; Л. Добровольський, З минулого Хотівської околиці м. Київа; вінже, Колишній наддніпрянський оборонний вал під Київом; Ол. Оглоблін, Транзитний торг України

за першої половини XIX сторіччя; Давид Бродський, Як до хреста приводили кантоністів-жидів.

Кн. XIII—XIV містять праці присвячені акад. Дм. Багалієві: І. Єрофіїв, Харківські спогади В. Г. Масловича; П. Кудрявцев, До історії освіти на Вкраїні; А. Степович, З перших років »земскихъ собраній« на Лівобережжі; В. Білий, Харківські вчені 1880-х років в українській літературі; Г. Коваленко, Г. І. Маркевич, полтавський видавець і друкар; акад. М. Мельніков-Разведенков, Історична замітка про участь українських учених в організації кубанського університету в м. Катеринодарі; О. Ветухов, З архіву »Потебнянського Комітету«; Ст. Рудницький, Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання; проф. І. Синайський, Численя років. До питання про хронологічну методу пізнання стародавньої історії й народньої творчости; А. Гордеев, Матеріяли до художнього літопису міста Харкова; проф. Д. Антонович, До питання про походження старої української архітектури; Ф. Ернст, Види Київа середини XIX віку, що їх писав художник Гроте.

Кн. XV: проф. Всеволод Зуммер, Юріева божниця; Олена Маслова, Життя й літературна спадщина Л. Гвіччіярдіні; акад. Ф. Єфремов, Вол. Дебагорій-Мокрієвич; Віра Ганцова-Берникова, Революційна діяльність В. К. Дебагорія-Мокрієвича; Віктор Петров, Теорія »культурництва« в Кулішевому листуванні р. 1856—7; проф. О. Оглоблін, Транзитний торг України за першої половини XIX ст.; Тарас Слабченко, До життєпису В. Антоновича; проф. Пилип Клименко. Відомість про скарб український у 1780 р.

В книжках VII—X, IX, X, XII і XV є відділ рецензій; в кн. XI є звідомлення про діяльність Історичної Секції Академії, в кн. VII—VIII і XV звідомлення Іст.-філ. Відділу, спис рефератів і бібліоґрафія праць співробітників Відділу.

Друге видання Відділу це *Збірник Історично-філологічного Відділу*. До цього видавництва зараховуються всі видання Історично-філологічного Відділу (окрім Записок, Етнографічного Вісника і України). По части це видання окремі, видані самим Відділом, по части видання ріжних комісій, що мають рівночасно свою спеціяльну сиґнатуру. Зазначуемо тут томи з обсягу самої історії: 4 б) Київ та його околиця, вид. Комісії старого Київа й Правобережжа — Записки Історичної Секції (Укр. Наук. Товариства) т. XXII. 4 в) В. Щербина, Нові студії з історії Київа (1926) — вид. Комісії старого Київа й Правобережжа. 10, вип. 3). А. Кримський, Вступ до історії Туреччини (1926), відбитка з Записок Іст.-філ. Відділу VII—VIII. 27) Первісне громадянство, — видання Культурно-Історичної Комісії. 34) Є. Кагаров, Нарис історії етнографії, т. І — Праці Етнографічної Комісії. 35) Коротке звідомлення за археологічні досліди 1925 — видання Всеукраїнського Археологічного Комітету. 37) Декабристи на Україні — Збірник праць Комісії для дослідів громадських течій на Україні. 38) В. Кордт, Чужоземні подорожні по Східній Европі до 1700 р., 1926. 39) В. Модзалевський, Гути на Чернигівщині — Monumenta et Fontes Artis Ukrainicae, вип. І, видання Відділу Мистецтва при Археологічному Комітеті. 40) Трипільська культура на Україні, вип. І — видання Три-

пільської Комісії при Всеукраїнському Археологічному Комітеті. 42) С. Величко, Сказаніе о войнѣ козацкой. — Памятки українського письменства т. I, видання Археографічної Комісії. 43) Український Археографічний Збірник т. I. — видання Археографічної Комісії. 46) Історично-Географічний Збірник — видання Комісії для складання Історично-Географічного Словника України т. I. 47) К. Квітка, Пісні про дівчинv втікачку — Праці Етнографічної Комісії. 50) Г. Павлуцький, Історія укр. орнаменту (1927) — видання Відділу Мистецтва при Всеукраїнському Археологічному Комітеті. 51) Ювілейний Збірник на пошану акад. Д. Багалія, складається з видань: 1. Автобіографія Д. Багалія — Збірник Іст.-філ. Відд. ч. 62; 2. Збірник Іст.-філ. Відділу ч. 51; 3. Записки Іст.-філ. Відд. т. XIII—XIV; 4. Етнографічний Вісник, кн. 5. 55) М. Левченко, З поля фольклористики та етнографії, вип. I — Праці Етнографічної Комісії. 61) За сто літ — Записки Історичної Секції (Укр. Наук. Товариства) т. XXIV. 62) Д. Багалій, Автобіографія. 1927.

Етнографічна Комісія має три видання: »Етнографічний Вісник«, »Праці Етноґрафічної Комісії« і »Бюлетень Етн. Ком.«.

Етнографічний Вісник під редакцією акад. Андрія Лободи і Віктора Петрова, вийшли кн. 2 (1926), 3, 4, 5 (1627). Зміст їх такий:

Кн. 2: П. Попов, До питання про способи, як збирати фольклорні матеріяли; В. Щепотьев, Етнографія й архівні матеріяли; проф. Евг. Кагаров. Що визначають деякі українські весільні обряди; Н. Дмитрук, З нового побуту; В. Білецька, З студій над сучасними піснями; В. Петров, З фольклору правопорушників; М. Гайдай, Мелодії блатних пісень; В. Білий, »Автобіографія чи спомини революції«; М. Левченко, Оповідання селян за часи громадянської війни, К. Квітка, Укр. пісні прп дівчину, що помандрувала з зводителем; В. Кравченко, Осапатова долина; Р. Данківська, Легенда про старика; М. Корнилович, Огляд народніх родових прізвищ на Холмщині й Підляшші; В. Білий, До історії збірки А. Л. Метлинського »Нар. юж. русс. пѣсни« (1854); Ол. Андрієвський, До історії видання »Литературы укр. фольклора« Б. Д. Грінченка; П. Рулін, До історії укр. етнографії.

Кн. 3: Памяти акад. В. Гнатюка; Е. Кагаров, Нарис історії етнографії; С. Цветко, Юнацькі і хайдутські пісні у Болгар; Кобзарі і лірники: Д. Ревуцький, Вступні уваги; Ю. Виноградський, Кобзар П. В. Кулик; Т. Пащенко, Кобзар Петро Ткаченко; Ф. Сенгалевич, Київські лірники; Вол. Щепотьев, Мова наших школярів; В. Білий, До звичаю кидати гілки на могили »заложних мерців«; Мих. Гайдай, Про »зільницький« обряд і сполучені з ним пісні; В. Петров, Вірування в вихор і чорна хороба; К. Квітка, Українські пісні про дітозгубницю; В. Білецька, Мотив портретного виображення в укр. піснях; акад. М. Василенко, Неприемності через етнографію; В. Адріянова-Перетц, Полтавські прислівя 1850-х років.

Кн. 4: А. Лобода, З пісень на Україні про світову війну 1914—18 рр.; П. Попов, До текстів т. зв. »Калинівських« пісень; К. Квітка, Українські пісні про дітозгубницю; В. Кравченко, Псальми, що в 1923—1924 рр. співали прочани підчас подорожувань до різних чу-

дес; Н. Дмитрук, Голод на Україні 1921 р.; В. Петров, Мітологема »сонця« в укр. нар. віруваннях та візантійсько-гелленістичний культурний цикл; М. Левченко, Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі; Е. Рудинська, До історії укр. етнографії — Іван Рудченко; Ол. Андрієвський, До історії видання »Литературы укр. фольклора« Б. Д. Грінченка; В. Білий, З непублікованих матеріялів М. Закревського; М. Левченко, Збірка подільських казок 1850—1860 рр. Димінського.

Кн. 5: (присвячена Д. Багалієви). Проф. Д. Зеленін, Східньословянські хліборобські обряди — качання й перекидання по землі; В. Камінський, Свято Купала на волинському Поліссі: проф. Д. Яворницький, Рибальчі заводи на низу Дніпра; проф. М. Жінкин, До питання про походження »частушки«: В. Білецька, Шахтарські пісні; М. Левченко, Вірша про Кирика, як антиправославний, уніятський витвір; А. Носів, Матеріяли до антропології України. Українці Поділля; Б. Крижановський, Вивчення народнього мистецтва в етнологічних дослідах; Б. Навроцький, Проблема »мітичного мислення«; К. Червяк, Дослідження похоронного обряду; К. Квітка, Віддих у народніх співах; В. Білий, З матеріялів до історії укр. етнографії; Я. Коган, Про деякі паралелі лібідинозного розвитку в філогенезі та онтогенезі.

В усіх випусках »Етн. Вісника« (з виїмком 5) є відділ рецензій, в кн. 2 і 3 звідомлення з діяльности Етн. Комісії.

Праці Етнографічної Комісії (без сталої сигнатури) помістили проф. Е. Кагарова, Нарис історії етнографії ч. I (1926), К. Квітки, Пісні про дівчину втікачку (1926), М. Левченка, З поля фольклористики та етнографії, вип. I (1927), — це відбитки з »Етнографічного Вісника« (значені як Збірник Іст.-філ. Відділу ч. 34, 47, 55).

»Бюлетень Етнографічної Комісії« — доступні нам 1926 № 1, 2, — це вказівки для збирачів фольклорних матеріялів.

Культурно-Історична Комісія видає щорічник *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*, вийшли випуски 1—2 і 3 за 1926 р., під редакцією Катерини Грушевської (зазначене як Збірник Істор.-філ. Відділу ч. 27). Вийшли туди праці: акад. Мих. Грушевський, Вступне слово; Постриження й инші обряди відправлювані над дітьми і підлітками; Відродження французької соціологічної школи (Дюркгема); К. Грушевська, Дума про пригоду на морі поповича; Спроби соціологічного обяснення народньої казки: Людський колектив як підвалина памяти; До соціології старцівства; Кость Копержинський, Обряди збору врожаю у словянських народів у найдавнішу добу розвитку; Новіщі праці з словянської мітології; Ф. Савченко, »Родини, хрестини, похрестини« (невидана запись 1854 р. Опанаса Марковича); Парубоцькі та дівоцькі громади на Україні; Соціологія в розумінні французької »нової демократії«; Людмила Шевченко, Звичаї звязані з закладинами будівлі; Спомини про акад. В. М. Гнатюка; М, Возняк, Невидана статтє М. П. Драгоманова про фольклорну літературу: Климент Квітка, Первісні тоноряди; Борис Луговський, Чернигівські старці (з малюнками); П. Глядківський, Тимчасовий вислід досліду над темою »вдячний мрець«; В. Кравченко, Відїзд на море рибалок та моряків у м. Бердянську. Видання закінчу-

ється відділом критики і бібліографії, подані також протоколи кабінету Примітивної Культури при Науково-дослідчій Катедри Історії України спільно з Культурно-Історичною Комісією та Комісією Історичної пісенности.

Комісія старого Київа й Правобережжа видала два збірники:

1) *Київ та його околиця в історії і памятках* під редакцією М. Грушевського (вийшов як Записки Історичної Секції, б. Укр. Наукового Товариства т. XXII, означений також як Збірник Іст.-філ. Відділу ч. 4 б.), 1926. Зміст: М. Грушевський, Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського узла; акад. П. Тутковський, Передісторична природа Київа; О. Андріяшев, Нарис історії колонізації Київської землі до кінця XV в.; І. Моргилевський, Київська Софія в світлі нових спостережень; О. Грушевський, З київського ратушного господарства XVI в.; Ф. Ернст, Київська архітектура XVII в.; В. Щербина, Боротьба Київа за автономію; Д. Щербаківський, Реліквії старого київського самоврядування; Ф. Ернст, До історії Київо-Печерської фортеці; К. Лазаревська, Київські цехи в другій пол. XVIII та на поч. XIX в.; Д. Щербаківський, Перший театральний будинок у Київі і його садиба; В. Щербина, Спомин у Київі про рід Іпсіланті; В. Юркевич, До студій Максимовича з історії старого Київа; С. Шамрай, Київський одноденний перепис 2 березоля 1874 р.; І. Щітківський, »Историческій путь« у Київі; О. Гермайзе, З революційної минувшини Київа; М. Боровський, Національно-соціяльні перегруповання населення м. Київа 1917—1923.

2) *Нові студії з історії Київа Володимира Івановича Щербини* (в пятьдесятиліття діяльности), 1926: на вступі статті М. Грушевського, С. Глушка, С. Шамрая, К. Антиповича присвячені ювілятови і бібліографія його праць; дальше студії В. Щербини: Нариси з історії Київа (1654—1914); Давні плани м. Київа (1638—1837); Мапа Київського повіту пол. XVIII в.; Шулявщина (або Шулявка); Стрілецька та Рейтарська вулиці у Київі; Головні будівлі Печерської Лаври; т. зв. архімандричі покої Київо-Печерської Лаври; Старі київські камяниці на Подолі та »Артемиха«; Упривилейовані війти м. Київа »именуемого Подола«; Ждан Тадрина, київський війт кін. XVIII в.; 1744 рік у Київі; Чи була Київська Лавра вязницею, як монастирі російські; Київський відділ »Россійскаго Библейскаго Общества«; До історії жіночої освіти у Київі.

Комісія найновійшої історії України почала видавництво п. з. *За сто літ*. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX ст., кн. I (1927) — під редакцією акад. Мих. Грушевського, видані як Записки б. Історичної Секції Укр. Наук. Товариства в Київі т. XXIV. Зміст: акад. М. Грушевський, Передне слово; П. Пущинський, Службове листування І. П. Котляревського; П. Богданова, Альбом М. Д. Селецької і автограф Т. Г. Шевченка; В. Міяковський, Опанас Маркович у Кирило-Методіївському братстві; Г. Шамрай, Маршалок Ілляшенко-Кирилович; Є. Рудницький, До історії польського козакофільства; Хв. Сенгалевич, »Золота грамета« (із споминів про 60-ті роки); І. Житецький, О. О. Потебня

і харківська громада в 1861—1863 рр.; Ом. Витошинський, Селянські оповідання про холмське »возсоединеніе« 1866—75 рр.; акад. К. Студинський, Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким; О. Рябінін-Скляревський, З революційного українського руху 1870-х р.; М. Возняк, Матеріяли до життепису Франка; Т. Слабченко, Автобіографія М. Л. Кропивницького; П. Ярош, »Добродій«, заборонена цензурою перерібка »Глитая« М. Кропивницького; А. Музичка, З творчости І. Тобілевича; О. Суслов, Подорож трупи Деркача до Парижу 1894 р.; Г. Берло, З листування В. Доманицького (1901—2); С. Козуб, Конспект ненаписаного оповідання М. Коцюбинського з революційного руху 1905 р.; С. Шамрай, Спомини Ол. Ол. Русова; О. Гермайзе, До споминів Ол. Ол. Русова; І. Франко, Терен у нозі (недрукована поема); В. Дебогорій-Мокрієвич, Із споминів про М. П. Драгоманова.

Археографічна Комісія Академії видала: *1) Памятки українського письменства*, том І (1926) (зазначені як Збірник Іст. філ. Відд. ч. 42), що містить Самійла Величка »Сказаніе о войнѣ козацкой з Поляками«, перша частина, — і *2) Український Археографічний Збірник*, том І, (1926) (зарахований як збірник Іст.-філ. Відд. ч. 46), в який увійшли: В. Щербини, Документи до історії Київа 1494—1835 рр.; Мик. Василенка, Збірка матеріялів до історії Лівобережньої України та українського права XVII—XVIII вв.; К. Лазаревської, Книга глухівського цеху калачницького; М. Корниловича, Бібіковські обовязкові інвентарі й селянство в Володимирському повіті на Волині; О. Гермайзе, Матеріяли до історії українського руху за світової війни.

Всеукраїнський Археологічний Комітет видав своє *Коротке звідомлення* у двох випусках за 1925 і 1926 рік (зараховане як Іст.-філ. Збірник ч. 35). Зміст »Короткого Звідомлення за 1925 р.«: Мих. Рудинський, Передісторичні розшуки у північно-східній Чернігівщині; Мик. Макаренко, Халепє; Валерія Козловська, Розкопи у с. Веремє; П. Курінний, Розкопи біля с. Томашівки; М. Макаренко, Досліди на Остерщині; акад. М. Біляшівський, Досліди на городищі біля Борисівки на Київщині; В. Козловська, Розкопи на х. Горобівка; П. Курінний, Дослідження Білогрудівського могильника; К. Антонович-Мельник, Археологічні досліди на Кременчужчині; проф. В. Ляскоронський, Розкопи на території Софійського Собору в Київі; В. Козловська, Розкопи на теріторії стародавнього Баришпільського городка; акад. М. Біляшівський, Розшуки на місці стоянки неолітичної доби біля могили Т. Шевченка; Ол. Якубський, Дюнна станція біля с. Койлова; Виктор Юркевич, Розшуки в К.-Сіверській окрузі; Левко Кістяківський, Розвідка в околицях с. Лихачівка; М. Рудинський, Знахідки в околицях Трахтемирова; Василицький клад.

»Коротке звідомлення за 1926 рік« (1927) має зміст: О. Новицький, Діяльність ВУАК-у в р. 1926; М. Рудинський, Археологічні досліди в р. 1926; С. Гамченко, Розкопи 1926 р. в Київі; В. Козловська, Відрядження в Тулинці; Розшуки та розкопи на правому березі Дніпра між м. Ржищевом та с. Балики; Розкопи біля с. Сушківки

на Гуманщині; Розкопи в Баришпільському районі; Екскурсії й догляд за знахідками підчас комунальних робіт у Київі за 1926 р.; П. Курінний, Розкопи біля с. Томашівки на Гуманщині; Археологічна розвідка в околицях с. Колодистого; Раецька могила на Бардичівщині; Розкопи білогрудівських могилоподібних горбів; М. Макаренко, Євминка; Карагани; Ольбія; Археологічні досліди та розшуки на Прилуччині; М. Рудинський, Смячка; Досліди на Камянеччині; Досліди на Полтавщині; Смолічев, Археологічні досліди в околицях м. Златополя на Черкащині року 1926: Д. Щербаківський, Знахідки біля Могилева Подільського; Б. Безвенглінський, Могила ч. 12 білогрудівського могильника; О. Новицький, Діяльність Мистецького Відділу Археологічного Комітету; К. Мощенко, Досліди селянського будівництва на Камянеччині; Д. Щербаківський, Памятки мистецтва на Правобережжі; Каталог рисунків та фотографій памяток мистецтва на звітній виставці Комітету р. 1926; М. Дяченко, Зарисовка памяток мистецтва на Черкащині: Ю. Клюківський, Кляштор Бернардинів у Заславі; В. Козловська, Фотознімки на території Ржищівського району; М. Макаренко, Фотознімки на території Прилуччини.

Відділ Мистецтва при Археологічному Комітеті розпочав видавництво *Monumenta et Fontes Artis Ukrainicae*, вип. I (1926, влучене в Збірник Іст.-філ. Відділу ч. 39), що містить Вадима Модзалевського, Гути на Чернігівщині. — Як окреме видання Відділу Мистецтв вийшла проф. Г. Павлуцького, Історія українського орнаменту (1927), з вступними замітками М. Макаренка. (видане як Збірник Іст.-філ. Відділу ч. 50).

Трипільська Комісія Всеукраїнського Археологічного Комітету видала збірник *Трипільська культура на Україні*, вип. I (1926 — Збірник Іст.-філ. Відділу ч. 40), в якому містяться статті: П. Курінний, Акад. Микола Біляшівський; В. Козловська, Памяти Е. Р. Штерна; акад. М. Біляшівський, Борисівське городище; Мих. Болтенко, Кераміка з Усатова; С. Гамченко, Спостереження над даними дослідів трипільської культури 1909—1913 рр.; В. Козловська, Точки Трипільської культури біля с. Сушківки на Гуманщині; П. Курінний, Монументальні памятки Трипільської культури; С. Магура, Питання побуту на підставі залишків Трипільської культури; Л. Чикаленко, Нарис розвитку української неолітичної мальованої культури II. Більче Золоте; В. Щербаківський, Тілопальні точки і мальована кераміка; В. Козловська, Кераміка культури А (з додатком дневника розкопів р. 1925 у с. Веремї): М. Макаренко, Етюди з обсягу Трипільської культури.

Комісія для складання Історично-Географічного Словника України видала *Історично-географічний Збірник*, том I (1927 — Збірник Іст.-філ. Відділу ч. 46) під редакцією проф. Олександра Грушевського, містить статті: Ол. Грушевський, Луцьке міщанство в XVI в.; Гетьманські земельні універсали 1660—1670 рр.; В. Юркевич, Звиногородщина в XV—XVI вв.; Т. Фаранюк, Вінницька шляхта в XVI в.; Юр. Виноградський, Марія Дорошиха (з сосницької старовини); Г. Шамрай, Чернігівські ратушні скарги; Серг. Шамрай,

До історії міста м. Баришполя у XVIII в.; Вінницьке селянство 1840-х р.; П. Нечипоренко, Умови робітничої праці на батуринських та глухівських »національних строеніях«; Ол. Грушевська, Київська форпостна лінія; М. Тищенко, Суконна фабрика київського »Приказа Общественнаго Призрѣнія«; Над. Мих. Жданова, З архівної збірки Як. Новицького.

Комісія для дослідів громадських течій на Україні видала свій *Збірник праць* (без окремої сиґнатури, приміщений у Збірнику Історично-філологічного Відділу ч. 37, 1926 р.) в який увійшла збірка п. з. Декабристи на Україні, під редакцією акад. С. Єфремова та В. Міяковського. Зміст: акад. С. Єфремов, Від леґенди до історичної правди (Місцеве підґрунтя в декабристському рухові); В. Романовський, Причини невдачі в 1825 р.; Ольга Багалій, Салдатські маси в декабристському рухові; Л. Добровольський, Йосип Руліковський (1780—1860); Повстання Чернігівського полку (із споминів Й. Руліковського); В. Б. До малюнків; В. Базилевич, Збитки від повстання 1825—1826 рр.; Л. Добровольський, Виправа на Кавказ салдатів Чернігівського полку; П. Филипович, Рилеєв і Державін; В. Міяковський, Один з доносителів на Пестеля; В. М., Декабрист Берстель; Б. Ганцова-Берникова, Листи до полк. Л. В. Дубельта; В. Г.-Б., »Извет« Унишевського; В. Базилевич, З листування вищої військової влади 1825—26 рр.; В. Б—ч, Салдати про повстання Чернігівського полку; О. Багалій, Допити унтер-офіцерів Чернігівського полку; В. Ганцева-Берникова, Стан Пензенського пішого полку після повстання; О. В., Конфірмація в справі рядових 8-ої артилерійської бриґади; В. Барвінський, До біографії поручика І. І. Сухинова; О. Багалій, Новий документ до біографії Тізенгавзена; О. І. Назарець, До біографії ґр. Борисових; В. Б—ч, Вірші Рилєєва в альбомі 1830-х рр.; В. М., Революційні відозви про декабристів; В. Б—ч, Ювилей декабристів у Київі; Покажчик імен.

Історична Секція розвязаного Українського Наукового Товариства у Київі, істнує як окрема установа при Історично-філологічному Відділі і продовжає своє давне видавництво »Записки« і »Україну«.

„*Записки Укр. Наук. Товариства у Київі*, тепер Історичної Секції Укр. Академії Наук“, під редакцією акад. Мих. Грушевського. У пьому видавництві вийшли збірники:

Том XXI. Науковий Збірник за рік 1926. До історії належать ближче статті: В. Геринович, Ново-відкриті трипільські стоянки на Камянеччині; В. Козловська, Тавровий посуд словянської доби; Л. Добровольський, Київські укріплення і Золоті Ворота; В. Ржіга, Ярослав Осмомисл в »Слові о полку Ігоревім«; К. Копержинський, Український письменник XVI століття Василь Суразький; С. Щеглова, Вірші про Мазепу, складені після його »зради«; В. Шугаєвський, Чи була на Україні в XVII ст. власна монета; М. Петровський, Чи істнувала на Україні власна монета за часів Б. Хмельницького; Ол. Грушевський, З побуту старшини XVIII в.; Мик. Горбань, »Записки о Малой Россіи« О. Шафонського; Ант. Козаченко, Пережитки цехової орґанізації в м. Гадячі; І. Айзеншток, Листи Порфирія Кореницького; М. Возняк, Спомини Агати Ускоко-

вої про Шевченка; До життепису М. Костомарова; М. Бужинський, Заборона твору Сковороди »Брань архистратига Михаила«.

Том XXII. Київ та його околиця — див. вид. Комісії старого Київа і Правобережжа (Збірник Іст.-філ. Відділу ч. 4 б.), 1926.

Том XXIV. За сто літ, кн. I — вид. Комісії найновійшої історії України, 1927.

Другий орган Історичної Секції »*Україна*, науковий двохмісячник українознавства«, виходить у 6 книжках річно, під редакцією акад. М. Грушевського. Ізза недостачі місця подаемо тільки зміст річника 1927 р., а саме відділів »Розвідки й замітки« та »Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX ст.«:

1927 кн. 1—2: Десяті роковини визволення України від царського панування; Н. Романович-Ткаченко, З незабутніх днів; М. Грушевський, Соціяльно-традиційні підоснови Кулішевої творчости; І. Житецький, Куліш і Костомаров; О. Грушевський, Повісті Куліша з середини 1850-х років; К. Студинський, До історії звязків Куліша з Галичанами 1869—70 р.; Перша редакція »Иродової мороки« Куліша; Л. Окиншевич, Наука історії укр. права; П. Нечипоренко, Сторінка з діяльности Ген. Військової Канцелярії сер. XVIII в.; В. Ганцова-Берникова, З життя селянства Київщини за першу пол. XIX ст.; Ол. Рябінін-Скляревський, Київська громада 1870-х р.; М. Бужинський, Деякі матеріяли до біографії Л. І. Глібова; І. Айзеншток, З листування О. О. Потебні; І. Житецький, Листування М. С. Лескова з проф. П. О. Терновським; Хома Коцюбинський, Кілька слів про мого брата М. М. Коцюбинського.

Кн. 3: В. Адріянова-Перетц, З діяльности єзуїтів на Україні і Білорусі наприкінці XVI ст.; М. Малиновський, Позбавлення волі злочинця; О. Покровський, Шевченко і Кабе; М. Возняк, Журнальні пляни І. Франка в рр. 1884—86; А. Лебідь, Пропащі роки (до біографії М. Коцюбинського); О. Войтків, З минулих часів на Поділлі, Селянство в 1830 роках; Д. Граховецький, Документи до історії м. Чернигова; Г. Берло, Баришпільський пансіон і П. П. Чубинський; П. Рулін, Лист Я. Щоголева до П. Куліша; М. Корнилович, Біженська трагедія Холмщини й Підляшшя; М. Гр., Невиконане побажання М. Вовчка.

Кн. 4: 25 роковини смерти Ол. М. Лазаревського, статті М. Грушевського, М. Василенка, К. Лазаревської, Ігн. Житецького, Тихона Осадчого; Д. Граховецький, До історії полтавського театру (1852—1882); А. Степович, З подробиць реформи 1861 р.; Ол. Рябінін-Скляревський, З революційного укр. руху 1870—80 р., Єлизаветградський гурток; Д. Абрамович, З листування М. П. Драгоманова з О. С. Суворіним; Н. Романович Ткаченко, Др. Іван Франко (спомини); Ф. Максименко, До укр. некрополю: Могила Сергія Подолинського.

Кн. 5: Д. Кравцов, Брюховецький і відьми; М. Горбань, Лист П. Мировича до батька Мазепинця; Ігор Єремін, »Петрушка« на Україні; І. Житецький, Південно-Західній Відділ Географічного Товариства у Київі; акад. К. Студинський, Остап Терлецький про археологічний зїзд у Київі; В. Щепотьев, Дещо з рукописів Ромен-

ського Музею; В. Щербина, Говорський та Калістратов; Ол. Тулуб, Невідомий автобіографічний лист К. Михальчука; В. Мордовцева-Александрова, М. І. Костомаров і його приятелі (спомини); М. Возняк, Лист І. Франка до Вол. Левицького; П. Богатирьов, »Памятка« підкарпатського селянина; А. Конощенко, Дніпрова Чайка (спомини).

Кн. 6: В століття »Малороссійскихъ пѣсенъ 1827 року«, статті М. Грушевського, І. Житецького, Ф. Савченка, П. Клепацького, В. Данилова і В. Гнатюка; С. Козлов, Дещо про декабристів Роменщини; Л. Перетц, »Пѣсни народныя« П. С. Писаревського; О. Пашин, Промова київського губернатора Гессе до волосних старшин; М. Возняк, З життя чернигівської громади в 1861—3 р.; Б. Шевелів, Поезії Глібова в перекладі на російську мову; Вас. Костащук, До замаху на памятник Пушкина в Харкові 1904 р.; Н. Лютий, Творчість М. Коцюбинського в листах до сучасників.

В кождій книжці України є при кінці бібліографічний огляд, хроніка наукового життя, некрологи і под.

Соціяльно Економічний Відділ Укр. Академії Наук у деяких своїх виданнях дав цінні праці з обсягу історії. Орган Відділу *Записки Соціяльно-Економічного Відділу*, в останньому часі вийшли т. IV (1926) і т. V—VI (1927). Зазначимо з нашого обсягу в т. IV: акад. Ф. Тарановський, Статистичні описи Польщі Кромера й Старовольського та їх значіння для утворення догматики польського державного права в XVII в.; проф. М. Владимирський-Буданов, Рада Великого Князівства Литовського. В томі V: акад. Ф. Тарановський, Літературна полеміка 60-х років XVII в. про мету Польської держави, як привід до відокремлення догматично-юридичного вивчування політичного устрою Речи-Посполитої; вінже, Перший систематичний виклад догми державного права Речи-Посполитої в другій пол. XVII в. в трактаті Хвальковського; А. Ярошевич, Капіталістична оренда на Україні за польської доби; проф. А. Кристер, Приналежності та складові частини речей в історії російського та українського права; В обох випусках: акад. О. Гиляров, Схема історії філософії в освітленні історичного матеріялізму.

Комісія для вивчування історії західньо-руського та вкраїнського права, видала свої *Праці Комісії для вивчування зах.-русь. і укр. права,* випуск II (1926) і III (1927) під редакцією акад. Миколи Василенка. Зміст такий — вип. II: акад. Оникій Малиновський, Огляд архівних матеріялів з історії західньо-руського та українського права у Древлехранилищі Московського Центрального Архіву; проф. М. Максимейко, Система Руської Правди в її поширеній редакції: проф. М. Товстоліс, Про знахідку по литовському праву; Лев Окиншевич, Генеральна Старшина на Лівобережній Україні XVII—XVIII в.; І. Черкаський, Сліди доменіяльного (панського) суду на Лівобережній Україні наприкінці XVII і початку XVIII в.; Мик. Тищенко, Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою; Гр. Попов, До історії сусідства на Правобережжі; С. Пятницька, »Приказ Великия России«; Ів. Балінський, Нариси

з історії феодалізму та феодального права в Польщі, Литві та на Україні (початок).

Вип. III: В. Новицький, Снеми Руської Землі X—XII вв.; проф. М. Максимейко, Про смердів Руської Правди; С. Борисенок, Утворення професійної адвокатури в Литовсько-руській державі; М. Тищенко, Гуральне право та право шинкувати горілкою в Лівобережній Україні до кінця XVIII в.; проф. М. Є. Слабченко, Соціяльно-правова організація Січи Запорозької; Л. Окиншевич, Звідомлення про відрядження до Москви: І. Черкаський, Звідомлення про командирування до Чернігова; полемікаізза »Лекцій по історії українського права« проф. І. Лащенка (акад. М. Малиновський, І. Черкаський, С. Добров і проф. Р. Лащенко). В обох випусках звідомлення з діяльности комісії, критика й бібліографія.

Комісія для вивчування звичаєвого права України видала свої *Праці Комісії для вивчування звичаєвого права України*, один випуск (1925), під редакцією проф. А. Кристера, в який увійшли: Ол. Добров, Звичаєве право й стаття 1-ша Цивільного Кодексу; проф. А. Кристер, Спадкування за звичаєм у Кролевецькому повіті на Чернигівщині; Б. Язловський, Сьогочасне родинне звичаєве право с. Павлівки на Полтавщині; Вяч. Камінський, Спроба кодифікації звичаєвого права на Україні; проф. А. Кристер, Три ступені правоутворення; Евг. Єзерський, Три виділи приймаків за вироками Зем. Суд. Комісій Київщини; Вол. Назимов, Риси українського карного права у вироках селянських судів. — Комісія видала також окремо »Програми до збирання матеріялів звичаєвого права« (1925).

І. К—ч.

PUBLIKATIONEN

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Čarneckyj-Gasse, 26

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, bis jetzt erschienen Bde I—CXLIX (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). (B. I—XX vergriffen; Bd. XCIX—C erscheinen später).

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 16 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoi sekcii).

Bd. I: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. I (bis Anfang des XI Jahrh.).

Bd. II: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. II (bis Mitte des XIII Jahrh.).

Bd. III—IV: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340).

Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. VI—VII: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569).

Bd. VIII—XI: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. X—XI: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. XII—XIII: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625).

Bd. XIV: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine, Bd. VIII, I Teil.

Bd. XV. Bohdan Barwinśkyj: Dr. Jul. Celevyč.

Bd. XVI: Al. Novyćkyj, Taras Ševčenko als Maler.

2. Ukrainisches Archiv, bis jetz 15 Bde (I—XV)

B Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 21 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VIII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 26 Bände ihrer Sammelschrift (Zbirnyk). (Band XX erscheint später).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.

Bd. I: M. Hruševśkyj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66.

Bd. II: M. Hruševśkyj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565.

Bd. III: M. Hruševśkyj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Bels und Lemberg im J. 1564—5.

Bd. IV V: St. Tomašivśkyj, Galizische Akten und Annalen aus den J. 1648—1649.

Bd. VI: St. Tomašivśkyj, Galizische Chroniken 1648—1657.

Bd. VII: M. Hruševškyj, Lustrationen vom J. 1570.
Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513—1(
Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1648—1(
Bd. XVI, 1: St. Tomašivškyj, Vatikanische Materialien zur Ge:chichte Ukraine 1648—1657.
Bd. XXII: Journal von J. Markovyč. (1735—1740).
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—
3. Kotljarevškyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausg vom J. 1798.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomis Verhältnisse der West-Ukraine.
5. Ševčenko, Kobzarj, Facsimile der ersten Ausgabe vom 1840.

E. Statistische Kommission publiziert:
1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und Statistik, bis jetzt 4 Bde.

F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:
1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.
3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde.
4. Beiträge der juridischen Kommission (Zbirnyk prawnyczoi kom Bd. 2.

G. Ethnographische Kommission publizierte:
1. Ethnographische Sammlung (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt schienen 38 Bände. (Band XX erscheint später).
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:
Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 5 Bde.

I Kommission für klassische Philologie publiziert:
Arbeiten, bis jetzt 1 H. (in lateinischer Sprache).

J. Physiographische Kommission publiziert:
Sammelschrift der Kommission, bis jetzt 2 H.

K. Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärz chen Sektion (in deutscher Sprache), bis jetzt 7 Hefte.

L. Bibliotek und Museum:
Alt-Ukraine (Stara Ukraina) 1924, 1925. 24 Hefte.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über Tätigkeit der Gesellsc sowie der Sektionen und Kommissionen derselben. Bis jetzt erschienen N. 1- ukrainisch und 1—59 deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandl der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr vorrätig.